

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

675-71/2
1990

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

2. 1990

„საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,
ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1990 № 2

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაგნი

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

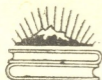

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

2. 1990

ბათუმცემლოზა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

თბილისი
ТБИЛИСИ

ს ა რ ე დ ა კ ტ ი ო კ ო ლ ე ზ ი ა : ა. გუნია (რედაქტორი) ო. გამყრელიძე, მ. გველესიანი, გ. თოღუა, თ. ლილუაშვილი, გ. ნადარეიშვილი, ი. ფუტყარაძე თ. შავგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ჩიკვაძე (რედაქტორის მოადგილე), ლ. ჩიქავა.

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гуния А. Л. (редактор), ГамкRELИДзе О. К., Гвелესиანი М. И., Тодуа Г. С., Лилуашвили Т. С., Надареишвили Г. Н., Путкарაძე Я. В., Чикаვა Л. Л., Чикваидзе Т. Н., (зам. редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,
ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1990, № 2.

რ ე დ ა კ ტ ი ო ს მ ი ს ა მ ა რ თ ი : თბილისი, 380007, შაბარაძის ქ. № 14

Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Махарадзе, 14

ტელეფონი 93-22-60

გადაეცა წარმოებას 5.4.90; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 21.06.90; შეკვ. № 1001;
ანაწყოების ზომა 7×12; ქალაქის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭედი; ნაბეჭდი თაბახი 10.92;
სააღრიცხვო-სავაჭრომცემლო თაბახი 7,72; უე 03682 ტირაჟი 1250;
ფასი 85 კაპ.

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

*

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

აკონომიკა

ლ. ჩიქავა, მეცნიერება წარმოების უშუალო ძალა	5
პ. შაქვაბიშვილი, ი. რუზინშვილი, მეურნეობრიობის ახალ პირობებში საწარმოო გაერთიანებისა და სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების საქმიანობის ანალიზი: შედეგები, ტრობლემები, პერსპექტივები	12
პ. იოსელიანი, მოთხოვნისა და წინადადების რეგულირება საქონლის დეფიციტის, საქმარისობისა და სიჭარბის თანაარსებობის დროს	19
რ. აბასაძე, მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფის გავლენა შრომის ნაყოფიერების ამაღლებაზე საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში	28
დ. შენგელია, სამრეწველო მეხილეობა საქართველოში 20-იან წლებში	37
თ. თურმანიძე, ა. ჩიქოვანი, საქართველოს მოსახლეობის ცხოვრების დონის ზოგიერთი საკითხი	43
ნ. ღვამიანი, სამედიცინო შემსახურება, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ფაქტორი	54

სამართალი

პ. გომიანი, დროის ფაქტორი სამოქალაქო პროცესში	61
ბ. ანდრონიკიანი, მომჩივნისა და დაზარალებულის სამართლებრივი დებულება სისხლის სამართლებრივ-პროცესუალურ სამართალში ვერმანის ფედერაციულ რესპუბლიკაში	66
ზ. გომიანი, გაუპატიურების ჩასადენად გამოყენებული შექარის ცნება	85
პ. ანდრონიკიანი, საზოგადოებრივი აზრის შედარებითი შესწავლა სამართლებრივი მოვლენების შესახებ	89

რეცენზია, ინფორმაცია, პროზა

ბ. ჯიჯიანი, ეკონომიკის ინსტიტუტის 45 წელი	98
---	----

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

Л. Л. Чикава, Наука — непосредственная производительная сила	5
Э. Г. Меквабшвили, И. М. Рубинштейн, Анализ деятельности производственных объединений и научно-технических организаций в новых условиях хозяйствования	12
К. Иселиани, Регулирование соответствия спроса и предложения при существовании дефицита, достатка и избытка товаров	19
Р. Б. Абесадзе, Влияние совершенствования материально-технической базы на повышение производительности труда в электроэнергетике Грузинской ССР	28
Д. Л. Шенгелия, Промышленное плодоводство Грузии в 20-е годы	37
И. Г. Турманидзе, А. Р. Чикава, Некоторые вопросы уровня жизни населения Грузии	43
Н. Б. Гведашвили, Медицинское обслуживание населения как фактор социально-экономического развития	52

ПРАВО

Г. А. Голошвили, Фактор времени в гражданском процессе	61
Альбин Эзер, Правовое положение обвиняемого и потерпевшего в уголовно-процессуальном праве Федеративной Республики Германии	66
З. Г. Готуа, Понятие угрозы, использованной для совершения изнасилования	85
Г. Х. Ефремова, Сравнительное изучение общественного мнения о правовых явлениях	89

РЕЦЕНЗИЯ, ИНФОРМАЦИЯ, ХРОНИКА

М. Ч. Джибути, Институту экономики 45 лет	98
---	----

Л. Л. ЧИКАВА

НАУКА — НЕПОСРЕДСТВЕННАЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНАЯ СИЛА

1961/8

В советской экономической литературе к кругу несоответствующим образом изученных вопросов относятся экономические проблемы непроизводственной сферы. Об этом свидетельствует хотя бы бесконечная дискуссия и многочисленность диаметрально противоположных, взаимоисключающих соображений, значительная часть которых вместо того, чтобы помочь читателю разобраться, вызывает у него растерянность и создает неправильное представление о реальном положении.

Результаты проведенных мною в последние годы научных исследований в основном подытожены и изложены в монографии — «Политэкономические аспекты сферы нематериального производства».

Отсюда предметом суждения на этот раз будет лишь один конкретный вопрос: «Наука как непосредственная производительная сила». Думаю, он не лишен интереса. Для того, чтобы сделать понятными собственные взгляды по поставленному вопросу, считаю необходимым попутно ответить на органически связанные с ним два вопроса:

1. Какова экономическая природа труда ученого, т. е. является он производительным или непроизводительным?

2. Наука относится к сфере материального производства или к непроизводственной сфере?

Точные, научно обоснованные ответы на эти вопросы имеют не только теоретическое, но и определенное практическое значение, поскольку если не будут разграничены на надлежащем уровне производительный и непроизводительный труд, а также отрасли, которые создают национальный доход, и отрасли, которые осуществляют свою деятельность за счет созданного в другой сфере чистого дохода, допустима грубая ошибка:

— в определении плановых показателей производства совокупного общественного продукта и национального дохода;

— а также в их исчислении и распределении (в отраслевом и территориальном разрезе);

— в разработке научно-обоснованной системы стимулирования труда с учетом специфики каждой сферы и общественной деятельности;

— в управлении народным хозяйством на научных принципах;

— в реализации высшей цели социалистического производства.

С точки зрения экономической природы трудовой деятельности наука уже давно является предметом дискуссии.

1. Государственный комитет СССР по статистике и большинство исследователей относят ее целиком к непроизводственной сфере.

2. Вторая группа авторов одну часть науки относит к сфере материального производства, а другую часть — к непроизводственной сфе-

ре. Исходят они из того, каков характер исследования — прикладной или фундаментальный и в чем подчинении находится институт, в отрасли или в системе Академии наук.

3. По мнению третьей группы авторов, наука целиком является отраслью материального производства.

Несмотря на то, что заслуживающие внимания аргументы приводятся авторами всех концепций, в представленном здесь виде нельзя разделять ни одного из них в силу следующих обстоятельств.

Анализ научной деятельности на основе марксистской методологии показывает, что она не является ни оторванной от материального производства и не представляет собой органический составной ее элемент.

Наука является одной из самостоятельных отраслей непродуцируемой сферы, которая на современном этапе развивается чрезвычайно быстрыми темпами и по мере превращения в непосредственную производительную силу постепенно проникает в глубинные процессы материального производства, что обуславливает неуклонный рост уровня наукоемкости производства.

Тенденцию превращения науки в непосредственную производительную силу впервые заметил и научно охарактеризовал К. Маркс в «Экономических рукописях 1857—1859 гг.». Эта мысль им сформулирована еще более конкретно и ясно в «Экономических рукописях 1861—1863 гг.», где он подчеркивает впервые выявленную в капиталистическом производстве (в частности, на машинной стадии его развития) такую закономерность, каковой является превращение науки путем внедрения результатов научных исследований в материальное производство в непосредственную производительную силу.

В социалистическом обществе создаются объективные условия ведения этого процесса более интенсивно, хотя в силу субъективных факторов практическая реализация этого часто тормозится.

Таким образом, на сегодняшний день превращение науки в непосредственную производительную силу является общепризнанным и не требует дискуссии.

Существует различие взглядов по поводу того, каким путем происходит превращение науки в непосредственную производительную силу и как следует понимать сущность этого.

Одна часть экономистов считает, что наука в наше время превращается в новый, самостоятельный, третий элемент производительных сил и вместе с производительной силой человека и техническими средствами активно воздействует на предмет труда.

Они ссылаются на то, что будто бы К. Маркс оставил нам большой фактологический материал и теоретический анализ того, как происходит с древнейших времен до середины XIX века процесс превращения науки в самостоятельный фактор производства. Но они конкретно не указывают на то, в каком труде К. Маркса следует искать этот «большой фактологический материал» и «теоретический анализ».

В то же время из анализа самих жизненных явлений видно, что это соображение, как лишённое научной аргументации и соответствующей обоснованности, невозможно разделять.

По моему мнению, заслуживает внимания и развития взгляд, согласно которому превращение науки в непосредственную производительную силу общества происходит по трем основным направлениям:

1. путем воплощения научных достижений в средствах производства, особенно в технике и технологических процессах, и их совершенствования;

2. путем обогащения знаний работников материального производства и развития рабочей силы на основе освоения научных новшеств;

3. путем непосредственного включения процесса труда ученых (при этом все более растущей их части) в материальное производство, сфера научной деятельности преобразуется в «главный цех этого производства».

Наука является самостоятельной специфической сферой человеческой деятельности, где результат напряженного умственного труда предстает в виде новой идеи. Она может касаться явлений и процессов природы, развития общества или мышления. Эта идея находит практическое проявление в разных направлениях. Например, если она включает техническое новшество, путем последовательного прохождения соответствующих ступеней (научная разработка, соответствующие расчеты, технико-экономическое обоснование, создание чертежей и опытных образцов конструкций, их испытание и др.) воплощается и включается в производство.

Некоторые экономисты выступают против того, чтобы воплощение науки в технике и технологии рассматривать как показатель превращения науки в непосредственную производительную силу. Признание этого будто бы у науки отнимает самостоятельность. Это ошибочный взгляд.

Никто не утверждает, что научная идея не может существовать вне средств производства, помимо воплощения в производительных силах. Она существует самостоятельно как потенциальная производительная сила до практической реализации в производительных силах, или еще как теория, которая не предназначена для процесса материального производства и используется в другой сфере деятельности, например, в социальной практике.

Познание представляет собой основную, но не единственную функцию науки. На современном этапе важной функцией науки предстает также практическая реализация, использование в процессе материального производства разработанных на основе научного исследования идей и теорий. Современная сложная техника представляет собой созданный на основе использования достижений науки продукт производства.

Как известно, идеи, когда ими овладевают массы, превращаются в материальную силу. Так и с наукой. Научные идеи, воплощаясь в вещественные и личные факторы производства, превращаются в непосредственную материальную силу. К. Маркс материальное производство считал экспериментальной наукой.

Как известно, развитие науки и развитие техники в течение длительного времени были оторваны друг от друга. Во всяком случае, между ними не существовало тесной связи. Первоначально техника развивалась независимо от науки, т. е. в основном на базе эмпирических знаний. Например, Эдисон в 1882 году в Нью-Йорке построил первую в мире электростанцию таким образом, что совершенно не опирался на учение об электромагнетизме. Он не знал даже законов Ома и Кирхгофа — этой азбуки теории электрической цепи.

Такие отношения между наукой и техникой были одной из причин того, что техника на протяжении веков, пока ее развитие еще не было связано с материализацией научных открытий, продвигалась вперед черепашьими шагами, и орудия производства, можно сказать, в неизменном виде переходили от поколения к поколению.

В дальнейшем настал период, когда развитие науки догнало развитие техники. И наконец, наука обогнала развитие техники и пре-

вратилась в ведущий фактор технического прогресса. На современном этапе развития наука не только служит продвижению вперед общественного производства, но и превращается в определенных социально-экономических условиях в его главную движущую силу.

Все же каковым является воздействие науки на производство?

На развитие производства наука оказывает сильное влияние прежде всего систематическим конструированием и внедрением в производство разнообразных и высокопроизводительных машин, станков, механизмов, приборов, инструментов и других определяющих рост производительности труда современных средств. Наука потому и является ведущей силой развития, что именно она вырабатывает и определяет идеи всех тех новшеств и методы осуществления их на практике, которые в последующем вызывают изменяющую направленность перестройки производства. Как известно, 70% полученного экономического эффекта приходится на практическое использование новой идеи, 20% — на стадию производства и 10% — на эксплуатацию оборудования.

Воздействие науки на производство зависит от уровня технологического использования ее достижений. Сама наука, например, открытия в физике, химии, биологии и т. д. непосредственно ничего не могут изменить, если они не будут материализованы, овеществлены в средствах производства. Как известно, открытая в 1833 году Фараде-ем электромагнитная индукция не использовалась в промышленности и не оказывала влияния на ее развитие до создания первой технической совершенной динамомшины (1873 г.). Электровозы и автомобили, зерновые комбайны и космические корабли — все современные машины созданы на основе научного поиска в разных отраслях. Все они, говоря словами К. Маркса, представляют собой овеществленную силу знания. Машина есть реализованная наука.

Динамическую связь и взаимообусловленность между наукой и развитием производства Маркс характеризовал таким образом: производственный процесс становится сферой использования науки, наука превращается в функцию производственного процесса. Всякое научное открытие и изобретение являются основой совершенствования методов производства.

Процессу превращения науки в непосредственную производительную силу качественно нового содержания дала начало научно-техническая революция. Ее глобальный характер определил то, что наука охватила все стороны производства. Это означает, что в настоящее время мы имеем факт не только воздействия науки на производство, но и слияния науки с производством.

Развитие науки обусловило возникновение новых отраслей производства. Например, атомное машиностроение, производство космической и лазерной техники, радиоэлектронная, ракетная, телевизионная промышленность, производство полупроводников, электронная и микроэлектронная промышленность, микробиологическая промышленность, производство искусственных алмазов и многие другие отрасли родились в научных лабораториях. Все они по существу являются результатом внедрения в производство научных открытий. Наверное, не будет преувеличением сказать, что функционирование этих отраслей современной экономики от начала до конца является носителем научного характера. Поэтому развитие наукоемких отраслей характеризуется исключительно высокими темпами во всем мире.

Так, японская экономика за 1974—1984 гг. росла в среднем на 4,8%, а электроника и связанные с ней отрасли — на 16%, за этот же

период производство стали не увеличилось, а потребление нефти сократилось на 19%. В США с 1977 по 1984 гг. темпы прироста всей промышленной продукции составили 2,9%, а наукоемкой (компьютеры, множительная техника, средства связи, медицинское оборудование) — 14%. Объем же судостроения, сельскохозяйственного машиностроения, черной и цветной металлургии, строительства, добывающей промышленности упал почти на 40%.

Процесс развития наукоемких отраслей относительно медленно идет в СССР, поэтому уровень наукоемкости не превышает: в приборостроении 6%, электротехнической промышленности — 5,1% легкой — 0,6%, пищевой промышленности — 0,5%.

С точки зрения личностного фактора производства наука предстает в качестве производительной силы в прямом смысле этого слова, поскольку рабочая сила — это совокупность тех физических и духовных способностей, которые существуют в человеческой личности и которые приводятся в движение человеком всегда, когда он создает какую-либо потребительскую стоимость.

Как видно, производительную силу труда, наряду с физическими, создают и духовные силы, в которых определенное место занимает сила научного труда.

Последнее проявляется в виде производительных сил: в производственной деятельности рабочих; в производственной деятельности инженерно-технического персонала; в производственной деятельности самих ученых.

Посредством производственной деятельности рабочих уровень превращения науки в непосредственную производительную силу в каждый данный момент зависит от соотношения между физическим и умственным трудом и наукоемкости последнего. Чем выше доля умственного труда и наукоемкость, тем выше уровень превращения науки в непосредственную производительную силу, и наоборот.

Как свидетельствует практика развития общественного производства, этот показатель характеризуется неуклонной тенденцией роста. Это связано с усложнением производственного процесса, с использованием в возрастающем объеме такой техники, которая требует высокой квалификации рабочего, знания основ различных областей науки. Например, в деятельности наладчиков автоматических линий удельный вес умственного труда на сегодняшний день превышает 95%.

Процесс повышения наукоемкости умственного труда не исчерпывается ростом духовной загруженности занятых в производстве преимущественно физическим трудом. Оно охватывает и деятельность занятых в производстве умственным трудом. Мы имеем в виду инженерно-технический персонал.

В лице инженеров и техников наука находит таких специалистов, которые внедряют в производство и используют для совершенствования технологических процессов достижения науки.

Возрастающее использование науки на производстве множит ряды его работников представителями умственного труда. Чем глубже овладевает эта категория работников производства новейшими достижениями науки и использует их для развития общественного производства, тем больше чувствуется интенсивный ход процесса превращения науки в непосредственную производительную силу.

Овладение работниками производства достижениями науки и использование их в сфере производства не ограничивается только лишь естественными и техническими науками. В превращении науки в непосредственную производительную силу все более возрастающую и

зримую роль играют и общественные науки. В процессе развития материального производства дают о себе знать не только технические и технологические, но также и экономические, психологические, этические, эстетические и другие проблемы, разрешение которых невозможно без использования общественных наук.

Общественные науки, в отличие от естественных и технических, непосредственно воздействуют на субъективный фактор производства. Например, в функции экономических наук входит разработка и разрешение таких проблем, как:

- организация труда и производства;
- совершенствование размещения производительных сил;
- управление предприятиями на принципах полного хозяйственного расчета и самофинансирования;
- развертывание экономического соревнования;
- установление превосходства и внедрение того или иного передового метода;
- экономическое обоснование технических и технологических новшеств;
- разработка прогрессивных форм оплаты труда и представление в соответствующие органы рекомендаций по их внедрению;
- научное обоснование ценообразования.

При рассмотрении этой проблемы, естественно, ставится такой вопрос: если наука не является самостоятельным элементом производительных сил и ее достижения отражаются в производстве посредством средств производства и рабочей силы, как же понимать сущность превращения науки в непосредственную производительную силу?

По нашему мнению, здесь нет не только противоречия, но и какого-либо несоответствия. Превращение науки в непосредственную производительную силу означает, во-первых, то, что продукт научного труда (научная новизна) отражением в вещественных и личностных факторах производства и обретением предназначенного ему места насыщает и усиливает используемые вообще в сфере материального производства производительные силы.

В условиях современной научно-технической революции одним из важнейших показателей особо интенсивного хода этого процесса является резкое сокращение времени между научным (теоретическим) открытием и его практическим использованием.

Превращение науки в непосредственную производительную силу на современном этапе находит одно из своих ярких выражений также и в том, что в процесс производства непосредственно (и при этом все более интенсивно) включается труд ученых. Они процесс функционирования производства направляют на научные начала, практические решения принимают оперативно, опираясь на научное мышление. Такие работники входят в состав совокупной рабочей силы и вместе с другими основными работниками материального производства создают совокупный общественный продукт, вносят непосредственный вклад в производство национального дохода.

Таким образом, их труд носит производительный характер.

Особенно явно это чувствуется в новых, требующих чрезвычайно высококвалифицированного труда отраслях промышленности. Например, в атомных реакторах управление ядерными процессами и контроль за ними делают необходимым использование труда ученого.

В будущем удельный вес такого труда возрастет, и изменится структура совокупной рабочей силы.

Но отнюдь не всякий научный труд можно считать производительным.

Производительным является такой научный труд, который непосредственно участвует в производстве материальных благ и создает стоимость. Подразумевается стоимость продукта материального производства, в котором овеществлен и научный труд. В этом случае ученый предстает в качестве производительного работника, который сам же создает фонд оплаты своего труда.

Работник, продукт труда которого предстает в виде научной идеи, теории, не создает такого фонда, и его труд не производительный.

Стоимость имеет носящий вещественную форму товар, а не идея, которая предстает в виде духовного блага и удовлетворяет интеллектуальные потребности человека. Хотя существование в виде вещи не является достаточным для того, чтобы она предстала в качестве товара и была носителем стоимости. Например, скульптура, хотя она продается и имеет цену.

И научная идея сегодня приобретает статус товара, продается и выражается в денежной форме, имеет цену. Ей придается особое значение в связи с переводом институтов на самофинансирование.

Научный труд является носителем производительного характера не только тогда, когда его субъект (научный работник) непосредственно занят на производственном предприятии, но и тогда, когда он работает, например, в проектно-конструкторском бюро, в лаборатории научных разработок, в научно-производственном объединении, а также в другом аналогичном учреждении и своей деятельностью непосредственно участвует в производстве материальных благ, в создании национального дохода страны.

Научный труд лишь посредством соединения с производством превращается в производительный труд, а наука — в непосредственную производительную силу. Критерием превращения науки в непосредственную производительную силу является внедрение результатов научного исследования в производство и повышение на этой основе производительности труда.

По нашему мнению, плановые и статистические органы при планировании развития науки и учете — оценке ее результатов должны руководствоваться тем, входит ли данная группа научных работников в состав совокупного работника, участвует ли в создании материальных благ и национального дохода.

Посредством такого подхода одна часть ученых попадет в сферу материального, другая — в сферу нематериального производства.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 ეკონომიკის ინსტიტუტის პოლიტიკური ეკონომიის განყოფილებამ

ეკონომიკის მართვის, იურიდიული რეგულირების

მეურნეობრივობის ახალ პირობებში საწარმოო გაერთიანებისა და სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების ორგანიზაციების საქმიანობის ანალიზი: შედეგები, პრობლემები, პერსპექტივები

მეურნეობის ახალ პირობებში საწარმოების, გაერთიანებებისა და სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების (დაწესებულებების) საქმიანობის ანალიზისას უნდა განვიხილოთ საკითხთა სამი ჯგუფი: პირველი-პრაქტიკულად რა მისცა მათ, ეკონომიკური დამოუკიდებლობის გაფართოებისა და სამეურნეო პასუხისმგებლობის ამოღების თვალსაზრისით, სამეურნეო ანგარიშობის სხვადასხვა მოდელებმა: მეორე-რა ობიექტურ წინააღმდეგობებსა და ხელშემშლელ მიზეზებს აქვს ადგილი მეურნეობრიობის ახალი სისტემის დანერგვის პროცესში, და მესამე — რა მიმართულებით უნდა განვითარდეს ეს სისტემა მომავალში, რომელმა მეთოდებმა (პრინციპებმა) გაამართლეს, რომლებს სჭირდებათ კორექტირება, რომლებზე უნდა ვთქვათ უარი.

საწარმოებისა და გაერთიანებების საქმიანობას ჩვენ განვიხილავთ სამეურნეო ანგარიშობის ორი მოდელის (პირველი და მეორე) პირობებში, ხოლო რაც შეეხება სამეცნიერო-ტექნიკურ ორგანიზაციებს, მათ მიმართ განვიხილავთ როგორც პირველი და მეორე მოდელი, ისე მესამე (საარენდო იჯარა) და მეოთხე მოდელი, ანუ კონკრეტული მეურნეობრიობა.

სახელმწიფო საწარმოს (გაერთიანების) შესახებ კანონი განსაზღვრავს მის ზოგად უფლებებს და ამასთანავე შეიცავს უაღრესად მნიშვნელოვან მითითებებს იმის თაობაზე, რომ საწარმოს შეუძლია დამოუკიდებლად მიიღოს ყველა გადაწყვეტილება, რომელიც არ ეწინააღმდეგება მოქმედ კანონმდებლობას. ამგვარად, პირველად, ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე საწარმოებისა და გაერთიანებების საქმიანობა ემყარება პრინციპს — ნებადართულია ყველაფერი, რაც კანონმდებლობით აკრძალული არ არის. უდავოა წინგადადგმული ნაბიჯი რეფორმისწინა კანონმდებლობასთან შედარებით, რომელიც ანხორციელებდა საწარმოთა საქმიანობის დეტალურ რეგლამენტაციას. სახელმწიფო საწარმოს შესახებ კანონი გულისხმობს კოლექტივის საქმიანობის მხოლოდ ორი შემსლუღავის არსებობას: პირდაპირ საკანონმდებლო აკრძალვას (მაგალითად მიწოდებულ საწარმოს არა აქვს უფლება დაარდოს მიწოდების სახელშეკრულებო ვალდებულება მომხმარებელ საწარმოსთან ამ უკანასკნელის თანხმობის გარეშე) და ამა თუ იმ სუბიექტის მიერ საკითხის გადაწყვეტის კომპეტენციის საკითხი (საწარმოს არა აქვს იმ საკითხის გადაწყვეტის უფლება, რომელიც სცილდება მის კომპეტენციას).

სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტების, სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების სამეურნეო ანგარიშობაზე გადაყვანა ემყარება განსაზღვრულ

მეთოდოლოგიურ საფუძველს. ამ უკანასკნელის მთავარი შემადგენელი მომენტებია, ჯერ ერთი, მათი აღიარება სოციალისტურ საქონელმწარმოებლებად მისგან გამოძვალა ყველა უფლებებითა და მოვალეობებით და მეორე, სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტებისა და სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების (დაწესებულებების) ინტელექტუალურ საკუთრებაზე უფლების რეალური აღიარება.

როგორც პრაქტიკული გამოცდილების ანალიზმა გვიჩვენა, საწარმოებისა და გაერთიანებების საქმიანობა ძირითადად წარიმართებოდა სამეურნეო ანგარიშთანობის ორი მოდელის საფუძველზე, რომლებსაც საწარმო ირჩევდა ზემდგომი ორგანოს თანხმობით. საწარმოთა აბსოლუტური უმრავლესობის მიერ არჩეულია მოგების ნორმატიული განწილების, ე. ი. პირველი მოდელი. მოგების ნაწილი, რომელიც საწარმოს (გაერთიანების) კოლექტივის განკარგულებაში რჩებოდა ბიუჯეტთან, ბანკთან და სამინისტროსთან ანგარიშსწორების შემდეგ, გამოიყენებოდა სხვადასხვა ფონდების და მათ შორის მატერიალური სტიმულირების ფონდის შესაქმნელად. რაც შეეხება ხელფასის ფონდს, იგი ისეთივე წესით განისაზღვრებოდა, როგორც რეფორმამდე. კერძოდ, გამოშვებული პროდუქციის მოცულობით. აღნიშნულიდან ნათლად ჩანს ის შინაგანი წინააღმდეგობა (უფრო ზუსტად, ნაკლოვანება), რაც სამეურნეო ანგარიშთანობის ამ მოდელს ახასიათებს. იგი გეგმის შესრულებას განსაზღვრავს მანეთებში, ხოლო ხელფასის ფონდს კი პროცენტებში, მანეთებში შესრულებული გეგმის საფუძველზე. ამრიგად, სახეზეა ეკონომიკაზე უარყოფითი ზემოქმედება ორი მიმართულებით: პირველი — სამეურნეო ანგარიშთანობის პირველი მოდელის ჩარჩოებში საწარმოებსა და გაერთიანებებს უნარჩუნდებათ იმის საშუალება, რომ ექსტენსიური მეურნეობრიობის გზით, ე. ი. დანახარჯების გადიდებით პროდუქციის მოცულობაც გააძლიერონ ღირებულებით მაჩვენებლებში და შესაბამისად გააძლიერონ ხელფასის ფონდი. მაშასადამე, აღნიშნული მოდელი ეწინააღმდეგება სამეურნეო რეფორმის ერთ-ერთ მთავარ მოთხოვნას დანახარჯებსაწინააღმდეგო მექანიზმის შექმნის აუცილებლობის შესახებ. მეორე — სამეურნეო ანგარიშთანობის პირველი მოდელის პირობებში საქმიანობა წარმოშობს დაუოკებელ სწრაფვას ფასების ზრდისაკენ. ხშირად საბჭოთა ეკონომიკაში საოცარ პარადოქსებს ვხვდებით. ერთ-ერთი მათგანი არის ის, რომ კ. მარქსის ღირებულების თეორიისადმი, ჩვენი გარეგნულად უაღრესი მოწიწების მიუხედავად, პრაქტიკაში ამ თეორიის პირდაპირ საწინააღმდეგო ღონისძიებებს ვატარებთ. კ. მარქსის თანახმად, შრომის მწარმოებლურობის ზრდად უნდა განაპირობოს ერთეული საქონლის ღირებულებისა და შესაბამისად ფასის შემცირება. თავის დროზე ე. ი. ლენინმა შრომის მწარმოებლურობის ზრდას პროდუქტის ღირებულების შემცირებლად „აბსურდი“ უწოდა. ჩვენ დღევანდელ სამეურნეო პრაქტიკაში კი ეს აბსურდი, როგორც პროფ. დ. ვალოვი სამართლიანად მიუთითებს, „კვადრატშია აყვანილი“. შრომის მწარმოებლურობის ზრდა ფასებს კი არ ამცირებს, არამედ პირიქით, ფასების ზრდა შრომის მწარმოებლურობის „ამაღლებს“ მნიშვნელოვან ფაქტორად გვევლინება. ასე იმიტომ ხდება, რომ შრომის მწარმოებლურობა განისაზღვრება გამოშვებული პროდუქციის მოცულობით (ღირებულებით, ანუ საერთო მაჩვენებლებში), ეს უკანასკნელი კი დანახარჯების სიდიდით. მაშასადამე, რაც უფრო მაღალია დანახარჯები, მით უფრო მაღალია ფასები, ფიქვია საწარმოებისა და გაერთიანებების მიერ მიღებული მოგება, მეტია

ხელფასის ფონდი, მაგრამ ნაკლებია ნატურალურ მაჩვენებლებში გამოხატული პროდუქტი, რომელიც უშუალოდ აკმაყოფილებს მოთხოვნას. ასეთ ირაციონალურ ფორმაში მიმდინარეობს ეკონომიკის მოძრაობა სამეურნეო ანგარიშთანხობის პირველი მოდელის ჩარჩოებში და მისი გადალახვის შესაძლებლობა არც თეორიულად, და მით უმეტეს არც პრაქტიკულად, მოძებნილი არ არის.

სამეურნეო ანგარიშთანხობის პირველი მოდელით ფუნქციონირება უპირველეს ყოვლისა მწარმოებლისთვისაა მომგებიანი, მომხმარებლისათვის კი წამგებიანია. მთლიანად იგი ნაკლებეფექტიანია და თანაც ზოგიერთი თვალსაზრისით ალოგიკურიც. ჯერ-ერთი, რეალურ სინამდვილეში არ არსებობს ეკონომიკის დაყოფა მხოლოდ მწარმოებლებად და მხოლოდ მომხმარებლებად. საწარმო ერთ შემთხვევაში მწარმოებელია, მეორეში კი მომხმარებელი და მეორე, მწარმოებლის მომხმარებელზე განუსაზღვრელი დიქტატის დამყარების შესაძლებლობა აშკარა წინააღმდეგობაშია სოციალისტურ საზოგადოებრივი წარმოების ბუნებასთან, მის ძირითად ეკონომიკურ კანონთან. მწარმოებლის მომხმარებელზე დიქტატს განაპირობებს ჩვენს ქვეყანაში წარმოების მონოპოლიზაციის დაუშვებლად მაღალი დონე, როდესაც რამდენიმე ზეგიგანტი საწარმოს ხელში თავმოყრილია ამა თუ იმ სახელობის პროდუქტის მთელი წარმოება და აქედან გამომდინარე უფლება, რომ თავისი პირობები უკარანახოს მომხმარებელს. საყოველთაოდ ცნობილია ვ. ი. ლენინის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ მონოპოლიზაციას სტაგნაციისა და ლობობისაკენ მიჰყავს საზოგადოებრივი ორგანიზმი. დოგმატური აზროვნების არტახეზში მომწყვედულნი, ჩვენ ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში მივიჩნევდით, რომ აღნიშნული შეხედულება მართებულია მხოლოდ იმპერიალიზმის მიმართ. სინამდვილეში იგი მართებულია ნებისმიერი საზოგადოების მიმართ, სადაც კი ადგილი აქვს ამგვარ მოვლენებს.

მეურნეობრიობის ახალ პირობებში საწარმოთა საქმიანობის ანალიზი მოწმობს, რომ წარმოების ინტენსიფიკაციისა და ეფექტიანობის ამაღლების ამოცანას უკეთესად პასუხობს სამეურნეო ანგარიშთანხობის მეორე მოდელი, რომელიც ემყარება ნარჩენი შემოსავლის განაწილების ნორმატიულ მეთოდს. პროდუქციის რეალიზაციიდან მიღებული ამონაგებიდან თავდაპირველად დაიდარება მატერიალური დანახარჯები. ამის შემდეგ რჩება შემოსავალი, რომლისგანაც საწარმო ახდენს ანგარიშსწორებას ბიუჯეტთან, ბანკთან და სამინისტროსთან. დარჩენილი თანხა წარმოადგენს საწარმოს კოლექტივის სამეურნეო ანგარიშთან შემოსავალს, რომლისგანაც წარმოიქმნება ორი ფონდი (წარმოების, მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარების, სოციალურ-კულტურული ღონისძიებებისა და საბინაო მშენებლობის), დარჩენილი ნაწილი კი წარმოქმნის შრომის ანაზღაურების ერთიან ფონდს. ამ მოდელის აშკარა პროგრესულობის მიუხედავად, პირველ მოდელთან შედარებით, იგი ჯერ კიდევ სუსტადაა გავრცელებული. ამის ძირითადი მიზეზი კი ის არის, რომ ეკონომიკური რეფორმის მოცემულ გარდამავალ ეტაპზე შრომითი კოლექტივების უმრავლესობა მზად არ არის იმ რისკიანი მუშაობისათვის, რომელსაც სამეურნეო ანგარიშთანხობის მეორე მოდელი გულისხმობს. თუ საწარმომ ვერ შეძლო საგვეგმო დავალებათა შესრულება, ვერ უზრუნველყო დანახარჯთა შემცირება, დაუშვა ზარალი, აწარმოვა უხარისხო პროდუქცია, დაარღვია სახელშეკრულებო ვალდებულება და ა. შ. მეორე მოდელით მუშაობის პირობებ-

ში კოლექტივის განკარგულებაში შრომის ანაზღაურების მცირე ფონდი აღმოჩნდება, რასაც დღეს ყველა ერიდება.

გამოცდილების ანალიზი იმასაც მოწმობს, რომ სამეურნეო ანგარიშთანობის პირველი მოდელის გამოყენება ინფლაციური პროცესების გაძლიერების მასტიმულირებელ ფაქტორადაც გვევლინება. საქმე ისაა რომ ამ შემთხვევაში მუშაკთა შემოსავლები გაცილებით უფრო მაღალი ტემპით იზრდება, ვიდრე გამოშვებული პროდუქცია. მიმოქცევა იცემა დაუსაქონლებელი ფულთ.

საწარმოებისა და გაერთიანებებისათვის რეალური ეკონომიკური დამოუკიდებლობის მინიჭებას საგრძნობლად აფერხებს ბევრი ისეთი გარემოება, რაც სცილდება საკუთრივ საწარმოსა თუ გაერთიანების ფარგლებს. მრავალ სერიოზულ წინააღმდეგობასა და პრობლემასთან არის დაკავშირებული საკონტროლო ციფრების, ლიმიტებისა და ნორმატივების განსაზღვრისა და უშუალო შემსრულებლებამდე მათი დაყვანის არსებული წესი. საკონტროლო ციფრების ჩარჩოებში ექცევა ბევრი ისეთი მოცულობითი მაჩვენებელი, რომელთა უარყოფითი ხასიათი დიდი ხანია თეორიულად გარკვეულია და პრაქტიკულად დასაბუთებული. მიუხედავად იმისა, რომ ეკონომიკური რეფორმით ამ მაჩვენებლებს საორიენტაციო ფუნქცია აქვთ მინიჭებული, სამეურნეო პრაქტიკაში ხშირად ხდება მათი, როგორც ღირებულებითი მაჩვენებლების გამოყენება.

სახელმწიფო შეკვეთის არსებული წესის მთავარი ნაკლოვანება კი ის არის, რომ თავდაპირველად მათი შედგენა-დამტკიცების უფლება სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტმა სამინისტროებს გადასცა, ამ უკანასკნელებმა კი გამოიყენეს ეს უფლება ადამინისტრაციული დიქტატის გასაძლიერებლად.

ეფექტიან მეურნეობას ძირითად რგოლში ხელს უშლის ფონდების ლიმიტირების არსებული პრაქტიკა. ამჟამად საწარმოებისა და გაერთიანებების განკარგულებაში თავმოყრილია დიდძალი ფულადი სახსრები, მაგრამ ვინაიდან ყველა ფონდი ლიმიტირებულია, წარმოების საშუალებათა საბითუმო ვაჭრობაზე გადასვლა არ მომხდარა (და როგორც ჩანს, კიდევ დიდხანს არ მოხდება), ამიტომ ამ სახსრების გამოყენება ვერ ხერხდება. ნორმატივების დაწესების არსებული წესიც დადებით შედეგებს არ იძლევა, რადგანაც ეს პროცედურაც მონოპოლიზებულია სამინისტროების მიერ, გამოიყენება უწყებრივი ინტერესების და არა სახალხომეურნეობრივი ინტერესების შესაბამისად.

როგორც ანალიზი გვიჩვენებს, საწარმოებისა და გაერთიანებების სამეურნეო საქმიანობის გაუმჯობესების პერსპექტიულ მიმართულებას წარმოადგენს სახელმწიფო და კოოპერაციული საწარმოების ფუნქციონირების რეკომენდების ურთიერთდაახლოება. სახელმწიფო საწარმოებისათვის ფუნქციონირების მრავალდონიანი მოდელის შექმნა. აუცილებელია ფართო პირობების მომზადება სამეურნეო ანგარიშთანობის მესამე და მეოთხე მოდელზე საწარმოთა მასობრივად გადასასვლელად.

საწარმოებისა და გაერთიანებების სრულ სამეურნეო ანგარიშთანობასა და თვითდაფინანსებაზე გადასვლა არ იქნება სრული, არ მოგვეცემს სათანადო შედეგს, თუ მეურნეობრიობის ახალ პირობებზე იმავდროულად არ გადავიდნენ სამეცნიერო-კვლევითი საწარმოები და სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციები.

გამოცდილების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების დაახლოებით 93% გადასულია სამეურნეო ანგარიშთან პირველ მოდელზე. 1988 წელს ამ მოდელით ფუნქციონირებდა 23 სამინისტროს 200-დე სამეცნიერო ორგანიზაცია¹. მეურნეობის ახალ პირობებში სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების საქმიანობას გააჩნია როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი მხარეები. დადებით მხარეებს მიეკუთვნება: კოლექტივების დაინტერესება მცირე რაოდენობის მუშაკებით დიდი მოცულობის სამუშაოს შესრულებაში, ორგანიზაციებისა და დაწესებულებების ორგანიზაციული სტრუქტურის სრულყოფა, მუშაკთა რიცხოვნების შემცირება, საშუალო გამომუშავების ზრდა, სამეცნიერო დაწესებულებებსა და საწარმოებს შორის პირდაპირი სამეურნეო კავშირების დამყარება (ამჟამად პირდაპირი ხელშეკრულებით შესრულებულ სამუშაოთა მოცულობა მთელი სამუშაოს 3/4-ს შეადგენს, მათ შორის 30% შესრულებულია სხვა სამინისტროებისა და უწყებების საწარმოების პირდაპირი შეკვეთებით). ამ თვალსაზრისით გამოირჩევა მანქანათმშენებლობის კომპლექსის ინსტიტუტები, რომლებიც სამუშაოთა 80% პირდაპირი ხელშეკრულების საფუძველზე ასრულებენ.

დაჩქარებულად მიმდინარეობს სამეცნიერო, კვლევითი და საკონსტრუქტორო-დამუშავებათა ბაზრის შექმნის პროცესი. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს პროცესი უფრო მაღალი ინტენსიურობით ხსიათდება, ვიდრე წარმოების საშუალებათა ბაზრის ჩამოყალიბება. ადგილი აქვს კონკურენციის პირველ ჩანასახებს სამეცნიერო პროდუქციის ბაზარზე. დამკვეთებს ეძლევათ საშუალება თავისუფლად აირჩიონ შემსრულებლები (მიმწოდებლები) და ამ თვალსაზრისით, შეიძლება ვილაპარაკოთ იმაზე, რომ პირველი ნაბიჯები გადაიდგმება მომხმარებელზე მწარმოებლის დიქტატის შერბილებისა და თანდათანობით აღმოფხვრის გზაზე. ამჟამად მეცნიერება არსებითად სახალხო მეურნეობის ერთადერთი სფეროა, სადაც მწარმოებელი (მიმწოდებელი) ობიექტურადაა დაინტერესებული სამუშაოთა მოცულობის გაზრდით, ეძებს დამკვეთს.

პირველი გამოცდილების ანალიზი იმასაც მოწმობს, რომ მეურნეობის ახალ პირობებში სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების საქმიანობა ბევრი ნაკლოვანებით ხსიათდება. კერძოდ, სამეურნეო ანგარიშთან ბაზე სამეცნიერო ინსტიტუტების გადასვლამ გამოიწვია მეცნიერული კვლევის დაქსაქსვა, შემცირდა მსოფლიო სტანდარტების დონის შესაბამისი ახალი ტექნიკის ხვედრითი წილი, სამეცნიერო-კვლევითი და საკონსტრუქტორო სამუშაოთა მოცულობის ზრდა ძირითადად მიიღწევა ფასების მატებით და არ არის უზრუნველყოფილი დამუშავებათა სამეცნიერო-ტექნიკური დონის შესაბამისი ამაღლებით.

ერთ-ერთი ყველაზე მწვავე პრობლემა აქაც ის არის, რომ ხელფასის ფონდი ვაცილებით უფრო სწრაფად იზრდება, ვიდრე სამეცნიერო-ტექნიკური საქმიანობის შედეგები, ხშირად პირველი არ არის დამოკიდებული მეორეზე. ასე მაგალითად, 1989 წლის პირველი ნახევრისათვის სამეცნიერო-ტექნიკურ სფეროში დასაქმებულ მუშაკთა ხელფასი 30 პროცენტით გაიზარდა, ხოლო საპროექტო ორგანიზაციების მუშაკთა ხელფასი კი 140 %-ით.

მეცნიერების სფეროში სამეურნეო ანგარიშთან მოდელის გამოყენებასთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობას აქვს ადგილი. მკვლევარი

¹ „Экономическая газета“, № 25, июнь 1989 г. с. 24.

80951

ვ. ბურკოვი, მავალითად, თვლის, რომ პირველი მოდელის გამოყენება უფრო მიზანშეწონილია ფუნდამენტური და საკვლევადივით სამუშაოთა შესრულებისას, ხოლო მეორე მოდელისა იმ შემთხვევაში, როცა სჭარბობს საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოები და საცდელი ნაწარმის დამზადება.

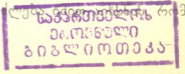
სამეურნეო ანგარიშობის მეორე მოდელით მუშაობის პირობებში, სამეცნიერო ინსტიტუტის შემოსავლისაგან წარმოიქმნება შრომის ანაზღაურების ერთიანი ფონდი, როგორც ამ შემოსავლის ნარჩენი. ანაზღაურების ერთიანი ფონდი იყოფა მინიმალური გარანტირებული ანაზღაურების ფონდად და შრომის ანაზღაურებისა და მატერიალური წახალისების ნარჩენ ფონდად (ხელმძღვანელობის სარეზერვო ფონდის ჩათვლით 5%-ის ფარგლებში). ამასთანავე კოლექტივის თითოეული წევრის შრომის ანაზღაურებისას გაითვალისწინება მისი კონკრეტული შრომითი წვლილი.

სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების საქმიანობა სამეურნეო ანგარიშობის მესამე მოდელის (საარენდო იჯარა) პირობებში ემყარებოდა შემდეგ პრინციპებს:

- ა) ბიუჯეტში ფიქსირებული გადასახადის დაწესება (საარენდო გადასახადი) ფონდებზე გადასახადისა და სხვა გადასახადების ნაცვლად;
- ბ) სამეურნეო ანგარიშობის შემოსავლის უფრო სწრაფად ზრდის უზრუნველყოფა შრომის ანაზღაურების ფონდთან შედარებით;
- გ) ყველა ქვეგანყოფისათვის სამეცნიერო-ტექნიკური და სოციალური განვითარების ფონდში ანარიცხების ნორმატივების დაწესება სამეცნიერო-ტექნიკური საქმიანობის საბოლოო შედეგებთან ხელფასის ფონდის ოპტიმალური თანაფარდობის დამყარებისა და შენარჩუნების მიზნით;
- დ) სარეზერვო სადაზღვევო ფონდების შექმნა;

ე) ხელფასის ერთი ნაწილის სავალუტო ფონდის სახით დაგროვება იმ შემთხვევაში, თუ სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციის საქმიანობა დაკავშირებულია ვალუტის მიღებასთან. როგორც გამოცდილების ანალიზი მოწმობს, საარენდო იჯარის დანერგვა გაცილებით უფრო ფართო დამოუკიდებლობას აძლევს სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტებს, სამეცნიერო-ტექნიკურ ორგანიზაციებს და ამაღლებს კოლექტივის წევრთა პასუხისმგებლობას მაღალ საბოლოო შედეგების მიმართ. თანამედროვე პირობებში აქტუალურია საკითხი იმის შესახებ, თუ რომელი სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების გადაყვანა მიზანშეწონილი საარენდო იჯარაზე. ზოგიერთი ავტორის აზრით, შესაძლებელია იმ ორგანიზაციების (დაწესებულებების) გადაყვანა, რომლებიც პირდაპირ და უშუალოდ არიან დაკავშირებულნი კონკრეტული მომხმარებლების მოთხოვნების დაკმაყოფილებასთან.

პირველი გამოცდილების ანალიზი იმასაც მოწმობს, რომ თანამედროვე პირობებში სამეცნიერო-ტექნიკური ორგანიზაციების ერთ-ერთ პროგრესულ და პერსპექტიულ მიმართულებად გვევლინება სამეცნიერო კოოპერატივების შექმნა და ფუნქციონირება, რომელიც შეიძლება განხილული იქნეს სამეურნეო ანგარიშობის მეოთხე მოდელის სახით. მათი რაოდენობა ბოლო ხანებში სწრაფად იზრდება. 1988 წელს მარტო მოსკოვში რეგისტრირებული იყო 622 სამეცნიერო კოოპერატივი. ფუნქციონირებადი კოოპერატივებიდან ყოველი მეათე სამეცნიერო იყო. სამეცნიერო კოოპერატივების საქმიანობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან თავისებურებას ის წარმოადგენს, რომ საკუთარ პროდუქტაზე შედარებით დაბალ ფასებს აწესებენ, რაც შეიძლება განვიხილოთ შემდეგ.

ისინი იყენებენ სახელმწიფო სამეცნიერო დაწესებულებების (ორგანიზაციების) მატერიალურ-ტექნიკურ ბაზას და მარაგნაკეთს.

სამეცნიერო-ტექნიკური კოოპერატივების შექმნის ერთ-ერთი მთავარი იდეა იყო კონკურენციის შექმნა სახელმწიფო სამეცნიერო-ტექნიკურ ორგანიზაციებთან და ამ უკანასკნელთა საქმიანობის დემონოპოლიზაცია. თუმცა გამოცდილების ანალიზი იმას მოწმობს, რომ ჯერჯერობით ამ იდეის პრაქტიკული რეალიზაცია არ ხერხდება. პირიქით, ბევრი სამეცნიერო-ტექნიკური კოოპერატივი თვითონ მისწრაფვის ამ სფეროში მონოპოლიური მდგომარეობის მოპოვებისაკენ. ხშირ შემთხვევაში ადგილი აქვს კოოპერატივების მიერ სახელმწიფო ორგანიზაციების (დაწესებულებების) საკუთრების მითვისებას. ეს რომ არ მოხდეს, საჭიროა სპეციალური კანონმდებლობის შემუშავება, რომელიც დაიცავს სამეცნიერო დაწესებულებებსა და ორგანიზაციების უფლებას სამეცნიერო-ტექნიკური პროდუქციის (ინფორმაციის) ფლობასა და გამოყენებაზე.

ამრიგად, ჩატარებული ანალიზი მოწმობს, რომ მიუხედავად პრობლემებისა და წინააღმდეგობებისა, რასაც მეურნეობის პროგრესული მეთოდების დანერგვა აწყდება პრაქტიკაში, ეს პროცესი თანდათანობით ძლიერდება და მომავალი მათ ეკუთვნის.

Э. Г. МЕКВАБИШВИЛИ, И. М. РУБИНШТЕИН

АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ И НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В НОВЫХ УСЛОВИЯХ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

Резюме

В работе рассмотрены три группы вопросов: первые итоги деятельности производственных объединений и научно-технических организаций в новых условиях хозяйствования (первая и вторая модель хозяйственного расчета, аренда, кооперативная форма); противоречия перехода на экономические методы управления; перспективы развития хозяйственного механизма воспроизводства интенсивного типа.

На основе сравнительного анализа деятельности производственных объединений и научно-технических организаций в условиях первой и второй модели хозрасчета показаны преимущества второй модели. Вместе с тем, на практике более широкое распространение нашла первая модель, что можно объяснить сложностями перехода на экономические методы управления.

Вопросы внедрения новых форм хозяйствования на уровне основного звена народного хозяйства рассмотрены в контексте обострившихся экономических и социальных проблем социалистического общества на современном этапе его развития.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის მეცნიერულ ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებამ

К. ИОСЕЛИАНИ

РЕГУЛИРОВАНИЕ СООТВЕТСТВИЯ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ
ПРИ СОСУЩЕСТВОВАНИИ ДЕФИЦИТА, ДОСТАТКА И ИЗБЫТКА
ТОВАРОВ

Сбалансированность экономики подразумевает такое состояние рынка, при котором равновесие сохраняется не только в целом по массе товаров и по укрупненным товарным группам, но и по отдельным товарам. В настоящее время такой сбалансированности нет: при дефиците, достатке или избытке товаров в целом по группе, по ассортиментным разновидностям товаров, различных товарных групп дефицит, достаток и избыток сосуществуют.

Наличие структурных диспропорций внутри товарных групп говорит о сложности решения проблемы реализации. В таких условиях методы восстановления экономически обоснованного соотношения между спросом и предложением, воздействующие на каждый из элементов пропорций, не могут быть едиными даже в пределах одной товарной группы.

Возникновение диспропорций между спросом и предложением в структуре групп товаров обусловлено прежде всего недостатками планирования отдельных показателей в торговле и промышленности, незрелостью механизма хозяйственных связей промышленности и торговли. Единовременные меры воздействия на спрос или предложение в этом случае не могут решить проблемы достижения полного соответствия на рынке.

Для решения проблемы сбалансирования пропорций внутри товарных групп важным является вопрос о том, что считать реализованным продуктом для промышленности. Как уже указывалось, для отдельных предприятий акт реализации заканчивается сменой товарной формы на денежную. Он происходит при продаже произведенных товаров в торговлю. Ответственность за дальнейшую (конечную) реализацию товаров таким образом, целиком возлагалась на торговлю. В настоящее время такой подход оказывается явно недостаточным. Отсутствие тесной зависимости показателей работы промышленных предприятий от реализации товаров конечному потребителю препятствует решению проблем реализации и отрицательно сказывается на удовлетворении потребностей. В экономике социалистического общества исходным моментом деятельности всех звеньев воспроизводства должен служить комплекс потребностей трудящихся, а создание народно-хозяйственной системы их удовлетворения позволит решить проблему реализации.

Это обстоятельство учитывалось при разработке новой системы планирования и экономического стимулирования в легкой промышленности¹. В ранее действовавшем положении при установлении показателя

¹ Постановление ЦК КПСС и Совета Министров от 24 апреля 1986 г. № 498 «Об улучшении планирования, экономического стимулирования и совершенствовании управления производством товаров народного потребления в легкой промышленности».

теля реализованной продукции в качестве основного показателя при планировании и оценке деятельности промышленных предприятий имелось в виду, что, несмотря на отдельные недостатки существующей системы оптовых цен и показателей плана, он будет заинтересовывать промышленность производить лишь ту продукцию, которая нужна для рынка и может быть реализована.

Фактический показатель реализации не оказывал решающего воздействия на формирование производственного ассортимента в соответствии с интересами потребителей. Причин тому было много. Во-первых, наличие среди выпускаемой продукции не только достаточных, но и дефицитных товаров позволяло промышленным предприятиям нарушать ассортимент выпуска, производя выгодные им (но не потребителю) товары. Торговля же не могла эффективно воздействовать на производство в условиях ограниченного товарного предложения и вынуждена была оплачивать все поступающие товары.

Во-вторых, и это главное, планирование показателя реализованной продукции не отражало потребностей рынка. Дело в том, что промышленные предприятия не по своей «прихоти» не выполняют заказы торговли, а потому, что нередко их экономические интересы не совпадают с интересами торговли. Интерес промышленных предприятий и его работников заключается в том, чтобы выполнить план по основным показателям, утверждаемым для них сверху, и получить материальное поощрение по условленному для него порядку экономического стимулирования. Утверждение вышестоящими плановыми органами плана реализации продукции недостаточно было связано с заказами, предоставляемыми торговлей. Утвержденный в стоимостном выражении объем реализации предприятия старались выполнить с наименьшими затратами (поскольку прибыль является фондообразующим показателем), производя наиболее рентабельные изделия. Заказы же торговли оставались в стороне. Противоречия между показателем реализации в трактовке промышленным предприятием и интересами потребителей приводило к серьезным диспропорциям на рынке.

Сложно складывались возможности удовлетворения спроса по ассортиментным позициям на группы товаров, включающих большое количество различных наименований. По таким товарным группам как одежда, обувь, трикотаж и др., в наибольшей степени ощущается слабая связь показателя реализованной продукции, утверждаемого сверху, с заказами торговли.

Предприятия промышленности стремились выполнить план прежде всего по этому показателю, т. к. от него непосредственно зависел уровень оплаты работников. Невыполнение же заказов торговли грозило в самом худшем случае не более 3% убытков, которые покрывались из общей прибыли и лишь косвенно отражались на фондах стимулирования. В этих условиях показатель реализации не имел абсолютного значения для системы народнохозяйственного планирования, ибо за конкретными цифрами скрывались разные экономические процессы.

Промышленные предприятия не были заинтересованы в производстве дешевых, хотя и прибыльных изделий, потому, что объем реализованной продукции в стоимостном выражении в этом случае резко сокращался.

Решения проблемы выпуска продукции в соответствии с заказами торговли заключались не в одновременных мерах экономического

воздействия на промышленность в выпуске того или иного вида продукции, хотя и они могли дать определенный результат для сбалансирования рынка отдельных товаров. Решительные меры принимались лишь после того, как торговля, а вместе с ней и все народное хозяйство несли значительные убытки от скопления неходовых товаров. К тому же, невозможно было в каждом конкретном случае, по каждому товару учитывать складывающуюся конъюнктуру и давать распоряжение на уровне Госплана СССР или даже министерства по порядку планирования его производства. Если удавалось в централизованном порядке разрешить проблемы производства и реализации, скажем, посуды, в то же время появлялись проблемы реализации одежды, обуви или других товаров. Пока разрешалась очередная проблема, устаревала прежде действовавшая система планирования по предыдущему товару и т. д.

Разрешение противоречия между интересами производителей и потребителей заключается, конечно, не в возврате к детальному планированию натуральных показателей. Сам показатель реализованной продукции не отвечал требованиям развития рынка в современных условиях.

Установление плана производства должно строиться на основе заказов торговли, при учете натуральных количественных показателей заказанного выпуска продукции и средних цен по ассортиментным группам. Оценку же деятельности следует проводить по соответствию достигнутых показателей плану, утвержденному сверху, и заказам торговых организаций по детализированным ассортиментным позициям.

Следует отметить, что такой порядок планирования и оценки деятельности предприятий, при котором главным становится удовлетворение заказов потребителей, позволяет повысить роль торговли во взаимоотношениях ее с промышленностью и обеспечить более полное удовлетворение спроса по ассортиментным позициям. Автоматически повышается и роль оптовых ярмарок в формировании производственного ассортимента и заключении договоров между предприятиями торговли и промышленности. В недавнем прошлом оптовые ярмарки носили во многом формальный характер. Промышленные предприятия навязывали «свой» ассортимент, а торговля вынуждена была оформлять договоры на поставку этих товаров, иначе план розничного товарооборота мог оказаться без товарного обеспечения.

Так, по товарам легкой промышленности план розничного товарооборота из года в год не обеспечивался товарными ресурсами и это сказывалось на результатах оптовых ярмарок по продаже тканей, одежды, обуви. Предприятия легкой промышленности представляли на ярмарке товары, которые не пользовались спросом покупателей, а торговые организации отказывались закупать их. В то же время заказы торговли на товары, пользующиеся спросом, оставались неудовлетворенными еще на стадии планирования.

Так, на 1987 г. ввиду слабого обновления ассортимента предлагаемых промышленностью изделий, включения в план производства товаров, не заявленных торговлей, не согласован с промышленностью ассортимент по рыночному фонду на 228,0 млн. руб., из них:

по Министерству легкой промышленности на 24,7 млн. руб.
(ткани всех волокон на 12,2 млн. руб.,
швейные изделия на 11,0 млн. руб., пред-
меты женского туалета — на 1,5 млн. руб.)

по Министерству местной промышленности на 153,6 млн. руб.
(швейные изделия на 94,5 млн. руб., три-
котажные товары — на 11,0 млн. руб., га-
лантерейные изделия — на 30,3 млн. руб.,
товары хозяйственного обихода на 17,0
млн. руб., товары культурно-бытового на-
значения — на 0,86 млн. руб.)

по Минлесдревпрому на 2,6 млн. руб.

Пользуясь такой диспропорцией, промышленные предприятия поставляют торговле товары, не соответствующие образцам по заключенному договору, а торговые организации не могут применить меры экономического воздействия за невыполнение договорных обязательств.

Восстановление равновесия на рынке между структурными элементами спроса и предложения не может быть достигнуто только путем изменения системы планирования. Одновременно должен быть осуществлен ряд мер по совершенствованию применения экономических методов управления, недостатки которых в настоящее время не позволяли полностью решить проблемы реализации.

Существенное влияние на формирование соотношения между спросом и предложением в каждом конкретном случае оказывает цена. От уровня розничной цены в большинстве случаев зависит объем спроса. С другой стороны, на объем и структуру предложения влияет уровень оптовой цены. Эта взаимосвязь между спросом, предложением и ценами давно известна и используется в практике ценообразования; характеризуется она показателями эластичности спроса и эластичности предложения. Однако в ряде случаев именно недостатки в ценообразовании становятся причиной сосуществования на рынке дефицита, достатка и избытка товаров одной товарной группы.

Свойство эластичности предложения в настоящее время действует в определенной степени стихийно: увеличивается производство «выгодных», рентабельных товаров и сокращается производство «невыгодных» товаров. В результате на рынке появляется дефицит или избыток отдельных товаров в зависимости от того, насколько производство отдельных их видов соответствует хозрасчетным интересам производителей. Такая практика ценообразования приводила к противоречию предприятия, расширяющие (в целях увеличения объема реализации) производство товаров, пользующихся спросом, по убыточным видам продукции неизбежно оказывались перед фактом уменьшения массы прибыли и сокращения уровня рентабельности. Поэтому производители нередко сокращали производство малорентабельных и убыточных (хотя и пользующихся спросом) изделий и увеличивали за счет этого производство высокорентабельных видов продукции.

Таким образом, появляются на рынке товары, не пользующиеся спросом и потому плохо реализуемые (но зато прибыльные для предприятий, их производящих) при одновременной нехватке продукции повышенного спроса. В результате искусственно усугубляется проблема реализации, создаются противоречия между хозрасчетными интересами отдельных предприятий и интересами удовлетворения общественных потребностей.

Колебания уровня рентабельности по различным изделиям сказываются на выполнении заказов торговли. Например, средний уровень рентабельности производства мебели на предприятиях Министерства лесной и деревообрабатывающей промышленности СССР составляет 25%. В то же время производство стульев, детской мебели, кухонной мебели убыточно или малорентабельно.

Использование оптовых цен для регулирования предложения в целях установления на рынке равновесия, предполагает установление одинакового уровня рентабельности на взаимозаменяемые виды продукции. Именно в этом направлении следует совершенствовать систему оптовых цен на действующие виды продукции. Одинаковый уровень рентабельности при изменении системы планирования показателя реализованной продукции позволит обеспечить более равномерное выполнение заказов торговли.

Кроме того, можно в большей степени использовать свойство эластичности предложения для сознательного регулирования (уменьшения или увеличения) производства отдельных товаров. Имеется в виду, что установление повышенной оптовой цены на товар с учетом интенсивности спроса и ограниченности предложения будет материально заинтересовывать промышленные предприятия в выпуске недостающих товаров. Аналогично по товарам, спрос на которые падает, целесообразно устанавливать пониженную оптовую цену.

Использование оптовой цены в таком аспекте потребует некоторой децентрализации, которая, разумеется, не нарушит в целом порядка установления оптовой цены. В централизованном порядке, однако, крайне сложно предусмотреть условия реализации отдельных товаров (детализированный ассортимент товаров народного потребления составляет сейчас около 1 млн. наименований), учесть торговую конъюнктуру, складывающуюся в каждый конкретный момент времени, интенсивность спроса населения и изменения соотношения между спросом и предложением по отдельным ассортиментным разновидностям.

В связи с этим было бы целесообразно обеспечить возможность промышленных предприятий и торговых организаций, вступающих в договорные отношения, несколько изменять уровень оптовой цены на отдельные ассортиментные разновидности товаров с учетом конкретных условий их реализации: повышать цены на изделия, пользующиеся повышенным спросом, и снижать их по мере удовлетворения спроса. Такие отклонения можно производить, не затрагивая уровень розничной цены. В первом случае, повышенная цена позволит компенсировать дополнительные расходы промышленности по внедрению в серийное производство новых и дефицитных товаров за счет уменьшения уровня торговой скидки (поскольку реализация товаров повышенного спроса требует меньших затрат торговли). Во втором случае более высокий уровень торговой скидки будет компенсировать затраты торговли на реализацию товаров ограниченного спроса. В целом за период времени (или по товарной группе) уровень оптовой цены будет соответствовать цене, установленной по данному товару (или товарной группе) в централизованном порядке.

Достижение на рынке необходимого соответствия между спросом и предложением по отдельным товарным группам не ограничивается методами экономического воздействия на промышленность. Для усиления воздействия торговли, как представителя потребителя, на

производство, необходимо укреплять ее приоритет и в юридическом отношении.

Воздействие торговли на производство было ограничено рядом обстоятельств. Одно из них — форма расчетов за товары, не соответствующая современным экономическим условиям. Известно, что в отношениях между промышленностью и торговлей в основном применялась акцептная форма расчетов с применением платежных требований. Эта форма расчетов введена в стране более 40 лет назад, в условиях недостатка товарных ресурсов и отстающего от спроса товарного предложения, соответствовала этим экономическим условиям. Торговые предприятия принимали, оплачивали и реализовывали, как правило, любые товары, поставляемые им поставщиками. Условия расчетов преследовали лишь одну цель — ускорение оплаты счетов промышленности.

В настоящее время дефицит, недостаток и избыток сосуществуют. Поэтому со стороны торговли необходим строгий контроль за поступающими товарами. Он особенно необходим в условиях, когда основной формой взаимоотношений торговли и промышленности становится хозяйственный договор. Этим целям должны служить формы расчетов с поставщиками. Применяемая ранее акцептная форма расчетов недостаточно соответствовала таким требованиям. При этой форме расчетов торговая организация могла отказаться от оплаты платежного требования поставщика в ограниченных случаях. Отказ от оплаты требования должен быть обоснован и документально оформлен, а для этого было необходимо провести приемку поступивших товаров. Торговая организация имела в распоряжении для этих целей всего 10 дней. Практически этот срок оказывался недостаточным, и всю ответственность за реализацию товаров приходилось принимать торговле.

Интересам народного хозяйства соответствовала бы такая форма расчетов, при которой торговля оплачивала бы счета поставщиков лишь после приемки товаров по качеству и комплектности.

Имеет смысл установить дифференцированную систему расчетов за товары в зависимости от выполнения промышленными предприятиями своих договорных обязательств перед торговлей. Например, с предприятиями, невыполняющими договор, окончательный расчет производить после продажи товаров населению. В то же время можно переводить на льготную систему расчетов предприятия, добросовестно выполняющие свои договорные обязательства.

Удовлетворение спроса во многом зависит от того, как организовано планирование и распределение товарных ресурсов, т. е. основного элемента, составляющего предложение товаров. В настоящее время эта система пока не совсем отвечает современным условиям торговой деятельности.

Как известно, в условиях недостатка товаров на рынке товарное обеспечение торговыми организациями осуществлялось в основном в форме распределения рыночных фондов (так называемое «фондирование» товаров). По этому порядку по важнейшим товарам народного потребления (их перечень включает свыше 400 наименований) устанавливался рыночный фонд, который утверждался Советом Министров СССР или Госпланом СССР. Затем установленный рыночный фонд распределялся по союзным и автономным республикам, краям, областям, торговым системам, торговым организациям и предприятиям.

Этот принцип распределения имел существенные недостатки в ор-

ганизации хозяйственных связей между промышленностью и торговлей. Фондирование создавало гарантию сбыта для поставщиков, ослабляя хозрасчетные позиции торговли. Тем самым законодательно закреплялся приоритет промышленности в отношениях с торговлей, поскольку торговые организации не имели права отказаться от излишне выделенных им фондов и лишены были возможности воздействия на формирование плана производства, что особенно важно в отношении распределения достаточных товаров, а тем более товаров, имеющих в избытке.

Такая система распределения товарных ресурсов позволяла промышленным предприятиям нарушать ассортимент заказанных торговлей товаров, т. к. произведенные товары в любом случае были реализованы в торговлю. Поэтому совершенствование отношений торговли и производства предполагает изменение ранее действовавшего порядка распределения товаров.

Фондирование товаров уже не может в настоящее время выполнить свои основные задачи. В основу деления товаров на распределяемые (централизованно) и нераспределяемые группы положены два признака — народнохозяйственное значение товара и его дефицитность. Конечно, эти два признака играют существенную роль в выборе того или иного порядка планирования товарных ресурсов. Однако, во-первых, многие распределяемые в централизованном порядке товары уже не являются дефицитными; во-вторых, некоторые товары несколько раз попеременно побывали в разряде дефицитных, достаточных и избыточных, между тем не выходя из списков централизованно распределяемых; в-третьих, «фондирование» товаров, будучи в большей степени административной мерой в отношении производства и распределения дефицитных товаров, не способствовало экономической заинтересованности предприятий в расширении производства дефицитных товаров. С большим успехом это можно было бы сделать, регулируя уровень оптовых цен.

Серьезное влияние на процесс развития рынка на современном этапе оказывает научно-техническая революция. Одно из направлений этого воздействия — повышающаяся степень обновления ассортимента продукции и появление на рынке массы новых товаров. В интенсивном типе воспроизводства быстрое обновление продукции становится нормальным процессом развития производства и рынка.

В то же время повышающаяся степень обновления ассортимента под влиянием научно-технической революции вносит неопределенность в процесс реализации товаров на рынке. Как было выяснено, этот важный момент учитывается недостаточно, вследствие чего возникают диспропорции на рынке, дефицит новых товаров становится чуть ли не обязательной нормой. Причинами этого являются недостатки в организации и стимулировании выпуска новых товаров.

В связи с этим все более актуальной в настоящее время становится проблема выбора показателя, характеризующего обновление продукции. Это особенно важно потому, что одной из особенностей является то, что в практике планирования для каждой отрасли, каждого предприятия устанавливается доля новой продукции в общем объеме производства. Если при этом не будет выбран показатель, по которому можно было бы объективно судить о действительной степени новизны продукции, то обновление будет происходить по наиболее легкому пути. Предприятия, стремясь выполнить и перевыполнить установленный для них показатель, будут производить «обновленные»

старые изделия при сравнительно небольших затратах. Эти «новинки», попадая на рынок, будут пополнять запасы неходовых, а затем и уцененных товаров.

Есть основания для таких предложений. В настоящее время обновление продукции оценивается по количеству новых артикулов и моделей, как правило, незначительно отличающихся от ранее выпускавшихся.

По отдельным отраслям наблюдаются значительные колебания показателя обновления. Наиболее высоки показатели в отраслях обувной, швейной и трикотажной промышленности. Значительно ниже — в отраслях, производящих ткани.

Наглядно роль признака новизны модели в производстве новой продукции представлена следующими диаграммами:

Швейная пром.		Трикотажная пром.	
12,4%	87,6%	38,0%	62,0%
Обувная пром.		доля новой продукции, выпущенной с применением нового сырья, новых структур, новой технологии, новой отделки, новых рисунков	
22,2%	77,8%	доля новой продукции, выпущенной по признаку новой модели	

Для каждой отрасли характерна очень низкая доля продукции, отличающейся принципиально новой конструкцией (модели, фасона, технологией изготовления, структурой, переплетением и т. д.)

Включение незначительно отличающихся друг от друга моделей в совокупность признаков новизны продукции позволяет предприятиям обновлять ассортимент с наименьшими затратами. Однако применяемый показатель не способствует действительному обновлению продукции, повышению ее качества. Незначительная модернизация моделей не может оказать влияния на процесс развития и совершенствования потребностей потребителей этой продукции. Процесс совершенствования потребностей в настоящее время обгоняет темпы развития и совершенствования отечественного производства². А в результате покупатели отказываются от покупки такой «обновленной» продукции, которая откладывается в сверхнормативных запасах.

В то же время спрос остается неудовлетворенным, т. к. он все больше переключается на изделия с широким применением новых видов сырья, структур, технологических процессов, с новой отделкой и т. д.

Подобные процессы происходят и в других отраслях промышленности. Химическая промышленность выпускает моющие средства 100 наименований, из них пользуется спросом только 1/3. Выпускается 32

² Потребность интернациональна, она существует и при отсутствии производства каких-либо товаров внутри страны благодаря наличию такого производства в других странах.

модели утюгов, 23 марки стиральных машин (из которых принципиально различаются только ручные и полуавтоматические стиральные машины) и т. п. Количество разновидностей увеличивается, ничего не давая для потребления в качественном отношении. Очевидно, решение проблемы реализации в настоящее время неразрывно связано с проблемой оптимизации ассортимента товаров народного потребления (а не его механического расширения) в направлении повышения доли новых изделий.

Степень обновления продукции в интенсивном типе воспроизводства становится одним из важнейших показателей качества. Товары, не отвечающие по своим эстетическим, техническим и др. показателям современному техническому уровню, не могут быть признаны достаточно качественными. Поэтому меры по повышению качества продукции обязательно должны быть подкреплены и мерами по повышению заинтересованности предприятий в обновлении своей продукции, среди которых основное значение должны иметь правильно установленные цены на новые изделия, оптимальное соотношение цен на старые и новые виды продукции и критерии оценки новизны продукции, отражающие соответствие новых изделий уровню потребностей.

Однако решение изложенных проблем является лишь началом работы по созданию народнохозяйственной системы удовлетворения потребностей трудящихся. Оно позволит улучшить сложившуюся практику, устранить многие противоречия, приводящие к диспропорциям на рынке, создать предпосылки для решения проблемы реализации на более высоком уровне — взаимодействия производства и потребления. Совместные усилия торговли и промышленности обеспечат комплексный подход к изучению потребностей, а создание народнохозяйственной системы их удовлетворения позволит максимально повысить эффективность общественного производства.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის არასაწარმოო სფეროს
ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებამ /

რამაზ აბისაძე

მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფის გავლენა შრომის
ნაყოფიერების ამაღლებაზე საქართველოს სსრ
ელექტროენერგეტიკაში

შრომის ნაყოფიერების ზრდა უდიდეს როლს ასრულებს აღამიანთა სა-
ზოგადოების განვითარებაში. ნებისმიერ საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორ-
მაციაში, მათ შორის სოციალიზმის დროსაც, კ. მარქსი აღნიშნავდა, რომ
დროის ეკონომია სოციალიზმის დროს პირველ ეკონომიკურ კანონად რჩება¹.
ე. ი. ლენინი მას გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებდა, იგი მიუთითებდა:
„შრომის ნაყოფიერება საბოლოო ანგარიშით, ეს არის ყველაზე მნიშვნელო-
ვანი, ყველაზე მთავარი, ახალი საზოგადოებრივი წყობილების გამარჯვებისა-
თვის“².

სკკ XXVII ყრილობის მიზანდასახულობათა შორის უდიდესი მნიშვნე-
ლობა ენიჭება შრომის ნაყოფიერების ამაღლებას. გათვალისწინებულია საუ-
კუნის დამლევისათვის შრომის ნაყოფიერება გაიზარდოს 2,3-2,5-ჯერ, რა-
თა გადაიდგას გადამწყვეტი ნაბიჯი ამ მაჩვენებლის მიხედვით უმაღლესი
მსოფლიო დონის მისაღწევად³.

შრომის ნაყოფიერების გაანგარიშების სხვადასხვა მეთოდი არსებობს. ეს
მეთოდები ეკონომიკურ ლიტერატურაში ფართოდ განიხილება, ამიტომ მათზე
აქ არ შევჩერდებით. ერთს დავძენთ, რომ ჯერ-ჯერობით არ არსებობს ისეთი
მეთოდი შრომის ნაყოფიერების გაანგარიშებისა, რომელიც რაღაც ნაკლო-
ვანებით არ ხასიათდებოდეს და ზუსტად გამოხატავდეს შრომის ნაყოფიერე-
ბის ცვლილების ტენდენციას.

ელექტროენერგეტიკაში, ამ მხრივ, საქმე შედარებით მარტივადია, რად-
განაც აქ ძირითადად მხოლოდ ერთი სახის პროდუქტი — ელექტროენერგია
იწარმოება. ამდენად ყველაზე მისაღებ მაჩვენებელს ელექტროენერგეტიკაში
წარმოადგენს ნატურალური მაჩვენებელი, ე. ი. გამომუშავებული ელექტრო-
ენერგიის მოცულობის (კვტ-სთ) ფარდობა დასაქმებულ მუშაკთა რიცხოვ-
ნობასთან.

იმის გამო, რომ ელექტროენერგეტიკაში ელექტროენერგიის გამომუშა-
ვება ძლიერად დამოკიდებული ბუნებრივ ფაქტორზე და ელექტროსადგურთა
მუშაობა განისაზღვრება დისპეტჩერის მიერ მიცემული დატვირთვის გრაფიკით
(და მასადაამე საწარმოო სიმძლავრის გამოყენება მცირედაა დამოკიდებუ-
ლი სადგურის პერსონალზე), ამდენად აქ მიზანშეწონილია გამოვიყენოთ ტექ-
ნიკური მაჩვენებლები, რომლებიც გარკვეულ წილად ახასიათებენ შრომის
მწარმოებლური ძალის დონეს. ასეთი მაჩვენებლებია მაგალითად, მომსახურე-

¹ Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., изд. 2, т. 46, ч. 1, с. 117.

² ე. ი. ლენინი, თხზ., გამოც. 4, თბ., გვ. 499.

³ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XXVII ყრილობის მასალები, თბ., 1986, გვ. 422.

ბის კოეფიციენტი და მისი შებრუნებული სიდიდე — საშტატო კოეფიციენტი, ვინაიდან მომსახურების კოეფიციენტის ცვლილება ემთხვევა შრომის ნაყოფიერების ცვლილებას, ხოლო საშტატო კოეფიციენტისა კი უკუდამოკიდებულებაშია, ამდენად უფრო მოსახერხებელია მომსახურების კოეფიციენტის გამოყენება. მომსახურების კოეფიციენტი იაგარიშება ფორმულით:

$$K = \frac{N}{Z}$$

სადაც K — არის მომსახურების კოეფიციენტი, N — დადგმული სიმძლავრე, Z — სამრეწველო-საწარმოო პერსონალის რიცხოვნობა.

როგორც ნატურალური, ისე ღირებულებითი ფორმით გაანგარიშებული შრომის ნაყოფიერების სიდიდე ერთმანეთისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება ელექტროენერგეტიკის სხვადასხვა საწარმოში. საერთოდ, რადგანაც ჰიდროელექტროსადგურები უფრო მარტივი საწარმოო პროცესებით ხასიათდება, აქ შრომის ნაყოფიერება ელექტროენერგიის გამომუშავების მიხედვით, 3,5-ჯერ მეტი უნდა იყოს, ვიდრე თბოელექტროსადგურებში. იგივე ითქმის სიმძლავრის მიხედვით გაანგარიშებულ შრომის ნაყოფიერებაზეც. საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში ეს თანაფარდობა დარღვეულია. მაგალითად, 1936 წელს მართალია, მომსახურების კოეფიციენტი ჰიდროელექტროსადგურებში 2,1-ჯერ მეტი იყო, ვიდრე თბოელექტროსადგურებში, მაგრამ შრომის ნაყოფიერება გამომუშავებული ელექტროენერგიის მიხედვით თბოელექტროსადგურებში უფრო მეტი იყო, ვიდრე ჰიდროელექტროსადგურებში. კიდევ უფრო თვალნათლივ ჩანს ეს ცალკეული ელექტროსადგურების მიხედვით (ცხრილი 1). ეს მეტყველებს ჯერ ერთი იმაზე, რომ ჰიდროელექტროსადგურ-

ცხრილი 1

შრომის ნაყოფიერების დონე საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში 1986 წელს*

	ელექტროენერგიის მიხედვით კვტ სთ/კაცო	მომსახურების კოეფიციენტი კვტ/კაცო
ელექტროენერგეტიკა	1311000	399
თეს	5535195	1059
ჰეს	5207163	2318
თბილისის სრეს	9004037	1526
ტყვარჩელის სრეს	697278	531
თბილისის თეც	658157	105
ენგურჰესის კასკადი	7773554	4350
რიონჰესის კასკადი	5651500	1452
ხრამჰესის კასკადი	6785060	2744
ზაპესის კასკადი	1659750	588
ვარციხჰესის კასკადი	5708042	1453
შაორი-ტყიბულჰესის კასკადი	2108190	1185
ჟინვალჰესი	3824486	1806

* Чернухин А. А., Флаксерман Ю. Н. Экономика энергетики СССР, М., Энергия, 1975, с. 58.

* მოცემული ცხრილი და ცხრილები 2, 5, 6, გაანგარიშებულია „საქმთავარენერგოს“ მონაცემების მიხედვით.

რებში პერსონალის ჭარბი რაოდენობა იმყოფება და მეორეც იმაზე, რომ აქ სიმძლავრეთა გამოყენების დონე დაბალია. საერთოდ შრომის ნაყოფიერების შედარებით მაღალი დონე არის თბილისის სახელმწიფო რაიონულ ელექტროსადგურებში, ენგურჰესის და ხრამჰესის კასკადებში. ყველაზე ცუდი მაჩვენებელი შრომის ნაყოფიერებისა არის ტყვარჩელის სახელმწიფო რაიონულ ელექტროსადგურში, თბილისის თბოელექტროცენტრალში და ზაპვისის კასკადში. აღსანიშნავია ის, რომ შრომის ნაყოფიერების მაღალი დონის პოტენციური შესაძლებლობა მთელ რიგ ელექტროსადგურებში უფრო დიდია, ვიდრე შრომის ნაყოფიერება. მაგალითად, ხრამჰესის კასკადში მომსახურების კოეფიციენტი (ე. ი. პოტენციური შესაძლებლობა) თითქმის ორჯერ მეტია, ვიდრე რიონის და ვარციხის კასკადებში, მაგრამ შრომის ნაყოფიერება შედარებით უმნიშვნელოდ მაღალია, ვიდრე აქ. მაშასადამე, საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკის მთელ რიგ ელექტროსადგურებში დადგმულ სიმძლავრეთა გამოყენების დონე დაბალია.

შრომის ნაყოფიერების დინამიკის შესწავლა საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში (ცხრილი 2) გვიჩვენებს, რომ შრომის მწარმოებლური ძალა განუხრელად მატულობს, ხოლო თვით შრომის ნაყოფიერება, როგორც ნატურალური, ისე ლირებულებითი ფორმით X და XI ხუთწლედებში იზრდება, ხოლო XII ხუთწლედში მცირდება.

ცხრილი 2

შრომის ნაყოფიერების ზრდის ტემპები საქართველოს ელექტროენერგეტიკაში (1970-100)

	1975	1980	1985
ელექტროენერგიის გამომუშავების მიხედვით	147,1	186,2	182,8
მომსახურების კოეფიციენტი	149,1	229,1	241,8
ლირებულებითი ფორმით	134	176	167

ბოლო წლებში შრომის ნაყოფიერების მაჩვენებლის შემცირება გამოწვეულია სისტემაში მოძველებული მოწყობილობების არსებობით და არსებულ სიმძლავრეთა გამოყენების დაბალი დონით, რაც თავის მხრივ შედეგია დაუმათავრებელი მშენებლობის, მშენებლობის დაბალი ხარისხის და საექსპლუატაციო პირობების ხშირი დარღვევის.

პარტიის მიერ დასახული ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ დაჩქარების ამოცანის გადაჭრისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს წარმოების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფას. მ. ს. გორბაჩოვი სკკპ XXVII ყრილობაზე აღნიშნავდა: „წინანდელ მატერიალურ-ტექნიკურ საფუძველზე კარდინალური ცვლილებების მიღწევა შეუძლებელია. გამოსავლად მიგვაჩნია სახალხო მეურნეობის ღრმა რეკონსტრუქცია მეცნიერებისა და ტექნიკის უახლესი მიღწევების, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ავანგარდული მიმართულებებით წინ გაჭრის, სამეურნეო მექანიზმის, მართვის სისტემის გარდაქმნის ბაზაზე“⁵.

⁵ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XXVII ყრილობის მასალები. „საბჭოთა საქართველო“, თბ., 1986, გვ. 37.

მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფა განმსაზღვრელ გავლენას ახდენს წარმოებით ურთიერთობათა სრულყოფაზე, რადგანაც მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა არის საწარმოო ძალების ნივთობრივი ელემენტების (უწინარეს ყოვლისა (შრომის საშუალებებისა და შრომის საგნების) ერთობლიობა, ხოლო საწარმოო ძალების ნივთობრივი ელემენტების სრულყოფა (უბირველესად შრომის იარაღების) წარმოადგენს წარმოებით ურთიერთობათა სრულყოფის, საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლების ობიექტურ საფუძველს. მაშასადამე რაც უფრო სრულყოფილია მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა წარმოებისა, მით უფრო სრულყოფილია წარმოებით ურთიერთობათა სისტემა და პირიქით. ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, რომ „ტექნიკის პროგრესი სწორედ იმაში გამოიხატება, რომ ადამიანური შრომა სულ უფრო და უფრო მეტად იხვევს უკანა რიგში მანქანათა შრომის წინაშე“. განვითარებული შრომა, მანქანის სახით, შესაძლებლობას იძლევა ცოცხალი შრომის შედარებით ნაკლები დანახარჯებით, სახმარი ღირებულების მეტი რაოდენობა შეიქმნას. სწორედ ამაში მდგომარეობს შრომის ნაყოფიერების გადიდება (რამდენადაც იგი დაკავშირებულია მანქანებთან), — მიუთითებდა კ. მარქსი, — იგივეა, რაც მუშების რაოდენობის შემცირება გამოყენებული მანქანების რიცხვთან და სიმძლავრესთან შედარებით“⁶, მაშასადამე შრომის ნაყოფიერება უპირველეს ყოვლისა განისაზღვრება მანქანათა რაოდენობით და მათი მწარმოებლობით. ამიტომ მანქანების, მათი მწარმოებლობის ანალიზი წარმოადგენს პირველ საფეხურს შრომის ნაყოფიერებასა და მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფას შრომის არსებული კავშირის შესასწავლად.

შრომის ნაყოფიერებაზე გავლენის მიხედვით შესაძლებელია განვიხილოთ მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფის ორი ეტაპი: პირველი ეტაპი დაკავშირებულია ხელის შრომის მასობრივი გამოდევნით მანქანურისაგან. შრომის ნაყოფიერება ამ ეტაპზე ვლინდება უმთავრესად ცოცხალი შრომის ეკონომიაში. მეორე ეტაპზე უახლესი მიღწევების საფუძველზე ხორციელდება ძველი შრომის საშუალებებისა და საგნების შეცვლა ახლით. ეს ეტაპი განაპირობებს, როგორც ცოცხალი, ისე განვითარებული შრომის ეკონომიის პროდუქციის ერთეულზე გაანგარიშებით.

ელექტროენერგეტიკაში მომსახურე პერსონალის ზვედრი რიცხოვნობის შემცირება და მაშასადამე შრომის ნაყოფიერების შესაბამისი ზრდა მიიღწევა ენერგოაგრეგატთა ერთეული სიმძლავრის გამსხვილებით. საშტატო კოეფიციენტის დამოკიდებულება თბოელექტროსადგურთა სიმძლავრეზე და ცალკეულ ენერგოაგრეგატთა სიმძლავრეზე თვალნათლივ ჩანს მე-3 ცხრილის მონაცემებიდან.

თავდაპირველად საბჭოთა კავშირში გამოყენებული თბოტურბინების სიმძლავრე 12 ათას კვტ-ს უდრიდა, შემდეგ 25 და 50 ათას კვტ-ს, ხოლო ომის შედეგომ წლებში 100 და 150 ათას კვტ-ს, 1968 წელს ათვისებული იქნა 500 ათასი კვტ, ხოლო 1971 წელს 800 ათასი კვტ სიმძლავრის თბოტურბინები. აქამდე, ექსპლოატაციაში იმყოფება თბოტურბინა 1200 ათასი კვტ სიმძლავ-

6 ვ. ი. ლენინი, თხზ. გამოც. 4, ტ. 1, გვ. 87.

7 კ. მარქსი. ზედმეტი ღირებულების თეორიები კაპიტალი. ტ. IV, 1975, გვ. 433.

რით, ე. ი. იმაზე მეტი, რასაც ითვალისწინებდა „გოელროს“ გეგმა მთლიანად 15 წლის განმავლობაში.

ჰიდროტურბინათა მაქსიმალური სიმძლავრე სსრ კავშირში გამუდმებით იზრდება და დღეისათვის იგი 640 ათასი კვტ-ს ტოლია.

გამუდმებით იზრდება ასევე ელექტროსადგურთა მაქსიმალური სიმძლავრე. მაგალითად, საიანო-შუშენსკოეს ჰიდროელექტროსადგურის საერთო სიმძლავრე ტოლი იქნება 6,4 მილიონი კვტ-ისა, სადაც დადგმული იქნება თითოეული 640 ათასი კვტ. სიმძლავრის 10 აგრეგატი. XII ხუთწლედში დამთავრდება ბერიოზოვის სრეს მშენებლობა, რომლის თითოეული აგრეგატის სიმძლავრე იქნება 800 ათასი კვტ, ხოლო მთლიანი სიმძლავრე 6,4 მილიონი კვტ.

ცხრილი 3

სამრეწველო-საწარმოო პერსონალის ხვედრითი რიცხოვნობა თბოელექტროსადგურებში (მრიცხველი — მყარი სათბობის გამოყენებისას, მნიშვნელი — თხევადი და გაზობრივი)⁸

მოწყობილობათა შედგენილობა	პერსონალის ხვედრითი რიცხოვნობა, კაცი/მვტ			
	ს უ ლ	საქსპლუატაციო		სარემონტო
		ს უ ლ	ადმინისტრაციულ-მმართველური პერსონალის გარეშე	
კონდსაციური				
4×K—300	1,03/0,89	0,39/0,29	0,34/0,25	0,64/0,60
4×K—500	0,74	0,26	0,23	0,48
4×K—800	0,56/0,47	0,19/0,15	0,17/0,12	0,36/0,33
6×K—200	1,13/1,01	0,46/0,37	0,4/0,31	0,67/0,64
6×K—300	0,88/0,75	0,31/0,23	0,27/0,20	0,57/0,52
6×K—500	0,64	0,23	0,20	0,41
6×K—800	0,47/0,40	0,15/0,11	0,13/0,10	0,32/0,29
თ ე გ				
ΠT—60—130—2×— —100/120—130	1,96/1,59	0,92/0,73	0,83/0,64	1,04/0,86
4×T—175/210—130	1,30	0,62	0,52	0,68
4T×T—180/215—130	—/1,00	—/0,46	—/0,37	—/0,54
4×T—250/300—240	—/0,87	—/0,36	—/0,30	—/0,51

თანამედროვე ეტაპისათვის ელექტროენერგეტიკული მშენებლობისას და-მახასიათებელია 800, 1200 მვტ და უფრო მაღალი სიმძლავრის მაღალავტომატიზირებული ენერგობლოკების დანერგვა. ამასთანავე გაიზრდება ელექტროსადგურთა საერთო მაქსიმალური სიმძლავრე.

საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში ადგილი აქვს, როგორც ცალკეულ ენერგოაგრეგატთა, ისე ელექტროსადგურთა ერთეული მაქსიმალური სიმძლავრის ზრდას (ცხრილი 4). მაგალითად, თბოტურბინათა ერთეული მაქსიმალური სიმძლავრე 1961-1970 წლებში გაიზარდა 3-ჯერ და მეტად, ჰიდროტურბინებისა 1961-1980 წლებში 6,6-ჯერ, ჰიდროელექტროსადგურთა ერთე-

⁸ Прузнер С. Л., Экономика, организация и планирование энергетического производства, Энергоиздат, М., 1984, с. 122.

ული მაქსიმალური სიმძლავრე 1961-1980 წლებში 11,2-ჯერ, თბოელექტრო-სადგურებისა 1961-1975 წლებში 8,4-ჯერ.

ცხრილი 4

ელექტროტურბინათა და ელექტროსადგურთა ერთეული მაქსიმალური სიმძლავრე საქარ-თველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში 1967-1986 წწ. (ათას კვტ)

	1961	1970	1975	1980	1986
თბოტურბინები	38,6	56,5	73,3	260,0	260,0
ჰიდროტურბინები	50	160	160	160	160
ჯე ს	115,8	115,8	210	1300	1300
თე ს	149	930	1250	1250	1250

დღეისათვის თბოტურბინათა ერთეულმა მაქსიმალურმა სიმძლავრემ შე-ადგინა 160 ათასი კვტ, თბოტურბინისამ 260 ათასი კვტ, ჰიდროელექტროსად-გურისამ — 1300 ათასი კვტ, ხოლო თბოელექტროსადგურისამ — 1250 ათასი კვტ. ჰიდროელექტროსადგურების ასეთი ერთეული მაქსიმალური სიმძლავრე რესპუბლიკის მდინარეებისათვის და ჰიდროტექნიკის თანამედროვე დონეზე შესაძლებელია ზღვრულად ჩათვალოს. თბოტურბინათა სიმძლავრე კი, თბო-ტექნიკის არსებული დონიდან და რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის ელექ-ტროენერგიაზე მოთხოვნილებიდან გამომდინარე, დაბალია. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ თბოელექტროსიმძლავრეთა ზრდას ადვილი არ ჰქონია 1970 წლიდან, ე. ი. მთელი 17 წლის განმავლობაში. თბოელექტრო სიმძლავრეები უფრო დიდია არა თუ კავშირში, არამედ ამიერკავკასიის მოკავშირე რესპუბ-ლიკებშიაც. მაგალითად, თბოტურბინათა ერთეული მაქსიმალური სიმძლავრე სომხეთში ტალია 200 ათასი, ხოლო აზერბაიჯანში 300 ათასი კვტ-ის.

ანალოგიურად დაბალია საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში სა-ქებაზე დანადგართა მწარმოებლურობა და ენერჯის მუშაობის პარამეტრები (ორთქლის წნევა და ტემპერატურა).

შრომის ნაყოფიერების დამოკიდებულება ელექტროსადგურთა და ელექ-ტროტურბინათა სიმძლავრეზე საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში ჩანს I ცხრილის მონაცემებიდან. როგორც ირკვევა, შედარებით უფრო ტექნიკურად სრულყოფილ თბილისის სახელმწიფო რაიონულ ელექტროსად-გურში შრომის ნაყოფიერება მომსახურების კოეფიციენტის მიხედვით 2,7-ჯერ, ხოლო ელექტროენერჯის გამომუშავების მიხედვით თითქმის 13-ჯერ მეტია, ვიდრე შედარებით დაბალი ტექნიკური დონის ტყვარჩელის სახელმწი-ფო რაიონულ ელექტროსადგურში. ანალოგიური მდგომარეობაა ჰიდროელექ-ტროსადგურებშიაც. ენგურის ჰიდროელექტროსადგურში, სადაც ერთეული მაქსიმალური სიმძლავრე გაცილებით უფრო დიდია, ვიდრე რესპუბლიკის სხვა ჰიდროელექტროსადგურებში, შრომის ნაყოფიერებაც უფრო მაღალია: 1,6-ჯერ უფრო მეტი, ვიდრე ხრამქსის, 3-ჯერ უფრო მეტი, ვიდრე რიონქსის კასკადში და 3,6-ჯერ უფრო მეტი, ვიდრე შაორი-ტყიბულქსის კასკადში, მომსახურების კოეფიციენტის მიხედვით. გამომუშავებული ელექტროენერ-ჯის მიხედვითაც იგივე მდგომარეობაა, მაგრამ, რადგანაც ენგურქსის მშე-ნებლობა ჭერჭერობით ბოლომდე დამთავრებული არ არის, ეს მაჩვენებელი დაბალია. დაბალი იყო ეს მაჩვენებელი 1986 წელს. იმიტომაც, რომ ენგურქე-სი დიდი ხნის განმავლობაში მთლიანად კაპიტალურ რემონტში იმყოფებოდა.

3. „მაინე“, ეკონომიკა და სავარჯიშო, 1990, № 3.

საქართველოს ენერგოსისტემაში მიმდინარეობს ელექტროგადამცემი ხაზების ძაბვის ამღლებაც. მაგრამ, შედარებით მაღალი ძაბვის ელექტროგადამცემი ხაზების ხვედრითი წილი მაინც დაბალი რჩება 1986 წელს 35 და მასზე ნაკლები კილოვოლტი ძაბვის მქონე ელექტროხაზების სიგრძემ 93,1% შეადგინა, ხოლო 110—500 კილოვოლტი ძაბვისამ მხოლოდ 6,9%. განსაკუთრებით დიდია საქართველოს სსრ ენერგოსისტემაში ძლიერ დაბალი ძაბვის (6 კილოვოლტი და ქვემოთ) ელექტროგადამცემი ხაზების ხვედრითი წილი (8,9%). მცირეა ასევე ლითონისა და რკინაბეტონების საყრდენებზე ელექტროგადამცემი ხაზების სიგრძე. ასეთი ხაზების სიგრძემ 1986 წელს, მხოლოდ 44,3% შეადგინა, რაც ზრდის ავარიულ შემთხვევათა რიცხვს. ელექტროქსელი განსაკუთრებით ცუდ მდგომარეობაშია სოფელ ადგილებში. სოფელ ადგილებში ელექტროხაზების საერთო სიგრძე შეადგენს 83,4%, აქედან 6 კვ და მასზე დაბალი ძაბვის ელექტროგადამცემი ხაზების სიგრძე შეადგენს 94,3%. დღეისათვის დამაკმაყოფილებელ მდგომარეობაშია სასოფლო ხაზების მხოლოდ 52,1%, ხოლო დანარჩენი საჭიროებენ სასწრაფო რეკონსტრუქციას— მოდერნიზაციას (29,2%), აღდგენას (5,8) ან უვარგისია (7,3%). ყოველივე ეს განაპირობებს ელექტროენერჯის დანაკარგების დიდი ხვედრითი წილის არსებობას საქართველოს სსრ ენერგოსისტემის ელექტროქსელებში, მიუხედავად იმისა, რომ ესამაჩვენებელი კლებულობს:

ცხრილი 5

ელექტროენერჯის დანაკარგების ხვედრითი წილი საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში (%-ში)

1970 წ.	1975 წ.	1980 წ.	1985 წ.	1986 წ.
15,6	14,63	14,5	12,74	12,66

1986 წელს ელექტროქსელში ელექტროენერჯის დანაკარგებმა 2,2 მილიარდი კვტ სთ შეადგინა. ეს იმაზე მეტია, რაც გამოიმუშავებს რიონის, ხრამის და ვარციხის ჰეს კასკადებმა, მასში შემავალი 14 ელექტროსადგურით.

მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფისათვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს საწარმოთა რეკონსტრუქციას, გადაიარაღებას და გაფართოებას. საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკის დღევანდელი მდგომარეობა ასეთ სამუშაოთა ფართო მასშტაბებს მოითხოვს. ფართო ხასიათის სარეკონსტრუქციო სამუშაოები ჩატარდა ტყვარჩელის სახელმწიფო რაიონულ ელექტროსადგურში, 50 ათასი კვტ სიმძლავრის 4 ტურბოაგრეგატი შეიცვალა 110 ათასი კვტ სიმძლავრის 2 ტურბოაგრეგატი. რეკონსტრუქციის შემდეგ ამღლებდა სადგურის ტექნიკურ-ეკონომიკური მაჩვენებლები (მაგალითად სათბობის ხვედრი გასავალი 170 გრამით შემცირდა), მაგრამ სადგური დღეისათვის მაინც ცუდ მდგომარეობაში იმყოფება. მიზეზები შეიძლება სხვადასხვა დავასახელოთ: ქარხანა მომწოდებლის მიერ უზარისხო ენერგოდანადგარების მოწოდება, უზარისხო რემონტების ჩატარება საექსპლუატაციო პერსონალის დაბალი კვალიფიკაციური დონე და სხვ. მაგრამ, მთავარი მაინც ის არის, რომ აქ სათბობის სახით შემოდის ტყვარჩელის და ტყიბულის ქვანახშირი, რომელთაც სულ უფრო ცუდი ხარისხობრივი მაჩვენებლები აქვს. 30%-იან გოგირდიანობის დასაშვები მნიშვნელობისა და 4000 კკა/კვ თბომოქმედების

ნაცვლად მათი გოგირდიანობა შეადგენს 73% და თბომოქმედება კი მხოლოდ 2500 კკალ/კგ. ამასთან დაკავშირებით უარესდება მოწყობილობის მუშაობის რეჟიმი, მცირდება ეკონომიურობა მთლიანად სადგურში. აქ ელექტროენერჯის თვითღირებულება 3-ჯერ და მეტჯერ დიდია, ვიდრე სისტემაში საშუალოდ. მასასადამე მოთხოვნება ელექტროსადგურის გადაყვანა სათბობის ახალ სახეობაზე. ეს საკითხი ამჟამად გადაწყვეტილია და უახლოეს მომავალში მოხდება სადგურის გადაყვანა ბუნებრივ გაზზე.

არადამაკმაყოფილებელი მდგომარეობაა აგრეთვე სხვა თბოელექტროსადგურებში. ქუთაისის საავტომობილო, რუსთავის მეტალურგიული, ბათუმის ნავთობგადამამუშავებელი და აგარის შაქრის ქარხნების თბოელექტროსადგურებში მოწყობილობა თითქმის მთლიანად ამორტიზირებულია და როგორც ფიზიკურად, ისე მორალურად მოძველებულია. არაეკონომიური სადგურია აგრეთვე თბილისის თბოელექტროცენტრალი. მისი არსებობა გამართლებულია მხოლოდ იმიტომ, რომ არ არსებობს სხვა სიმძლავრეები, რათა დაკმაყოფილოს სახალხო მეურნეობის და მოსახლეობის მოთხოვნილება თბოენერჯიზე.

ბრამის — 1 ჰიდროელექტროსადგურში აგრეგატები მუშაობენ 1947-1948 წლიდან და ისინი ძლიერ გაცევა და რეკონსტრუქციას საჭიროებენ. რეკონსტრუქცია-გადაიარაღებას საჭიროებენ ძირითადი ენერგომოწყობილობაში ზემო ავჭალის, რიონის, გუმათის-1, შაორის, ტყიბულის, ჩითახევის, აჭარის ჰიდროელექტროსადგურებში. კიდევ უფრო ცუდი მდგომარეობაა მცირე სიმძლავრის ჰიდროელექტროსადგურებში. 30-მდე მცირე სიმძლავრის ჰიდროელექტროსადგური აღდგენას ან რეკონსტრუქციას საჭიროებს.

გადაუღებელ აღდგენას ან რეკონსტრუქციას საჭიროებს საქართველოს ენერგოსისტემის ელექტროგადამცემი ხაზების დიდი რაოდენობა.

საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში დიდი რაოდენობით მორალურად და ფიზიკურად მოძველებული მოწყობილობების არსებობაზე მეტყველებენ ძირითადი წარმოებრივი ფონდების განახლების და ლიკვიდაციის დონე და ენერგომოწყობილობათა ასაკობრივი სტრუქტურა, როგორც განახლების, ისე ლიკვიდაციის კოეფიციენტები საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში გაცილებით მცირეა, ვიდრე მრეწველობაში მთლიანად (დაახლოებით 1,4-ჯერ და 2,7-ჯერ). დაბალია საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში ასევე ძირითადი წარმოებრივი ფონდების განახლების ინტენსივობის დონე (ძველი ფონდების ახლით შეცვლის ხარისხი). განახლების ინტენსივობის კოეფიციენტი საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში თითქმის 3-ჯერ ნაკლებია, ვიდრე მთლიანად მრეწველობაში.

საქართველოს სსრ ელექტროენერგეტიკაში მიმდინარეობს ელექტროსადგურთა და ენერგომოწყობილობათა როგორც რეკონსტრუქცია, ისე გადაიარაღება და ვაფართოება, მაგრამ ძლიერ მცირე მასშტაბებში. თუ მთლიანად სახალხო მეურნეობაში საწარმოო დანიშნულების ობიექტებზე გაწეულ კაპიტალდაზანდებათა მოცულობაში გადაიარაღების, რეკონსტრუქციის და ვაფართოების წილად მოდის დაახლოებით 25-29 პროცენტი, ელექტროენერგეტიკაში იგი მხოლოდ 8%-მდე მერყეობს. მომავალში გათვალისწინებულია მნიშვნელოვანი სამუშაოები რეკონსტრუქციის, გადაიარაღებისა და ვაფართოების მიმართულებით. ყველაზე მთავარ სამუშაოს ამ მიმართულებით ამჟამად წარმოადგენს თბილისის სრეს ვაფართოება, სადაც დაიდგმება 3 ახალი აგრე-

გატი თითოეული 300 ათასი კვტ სიმძლავრისა. ეს რაღა თქმა უნდა ახალი სიტყვა იქნება საქართველოს ელექტროენერგეტიკაში მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის მიმართულებით.

შრომის ნაყოფიერების ამაღლების საქმეში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება თვისებრივად ახალი სახეობის ტექნიკისა და ტექნოლოგიის ათვისებას. თანამედროვე პირობებში ელექტროენერგიის მისაღებად ენერჯის ახალ სახეობებს მიეკუთვნება: ატომური ენერჯია, ზღვათა და ოკეანეთა მიმოქცევის ენერჯია, მზის ენერჯია, ცხელი საბადოების ენერჯია, ზღვათა და ოკეანეთა სითბოს ენერჯია, ქარის ენერჯია. ამა თუ იმ ზომით ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი ენერჯია მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, მათ შორის საბჭოთა კავშირშიც გამოიყენება. განსაკუთრებით, ცნობილი ფაქტია, რომ განვითარება მოიპოვა ატომურმა ელექტროენერგეტიკამ. დიდი საცდელ-სამეცნიერო სამუშაოები მიმდინარეობს მსოფლიოს ყველა მოწინავე სახელმწიფოში თერმობირთვული რეაქციის ასათვისებლად, რომელიც მთელ გადატრიალებას მოახდენს ელექტროენერჯის წარმოების საქმეში. იხვეწება აგრეთვე ელექტროენერჯის მიღების ტექნოლოგია. ელექტროენერჯის მიღების ხერხებს მიეკუთვნება: მაგნიტოჰიდროდინამიკური, თერმოელექტრონული, ქიმიური და სხვ. რომლებიც ჯერ-ჯერობით ათვისების პროცესშია და დიდ პერსპექტივებს უსახავს ელექტროენერგეტიკას. მათი ათვისება და გამოყენება მომავალში ელექტროენერგეტიკაში შრომის ნაყოფიერების ზრდის მთავარი საშუალებაა.

Р. Б. АБЕСАДЗЕ

ВЛИЯНИЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ НА ПОВЫШЕНИЕ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА В ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКЕ ГРУЗИНСКОЙ ССР

Резюме

В решениях XXVII съезда КПСС, последующих пленумах ЦК КПСС, постановлениях партии и правительства большое значение придается повышению производительности труда.

В электроэнергетике, в основном, производится один вид продукции. Поэтому самыми приемлемыми здесь являются натуральные показатели. Их анализ показал сравнительно низкий уровень производительности труда в электроэнергетике Грузинской ССР, несмотря на то, что производительная сила труда здесь будто бы растет. Это вызвано тем, что существующая материально-техническая база отрасли характеризуется недостатками: низка единичная максимальная мощность теплоэнергоагрегатов и ТЭС; высока доля морально и физически устаревшего оборудования как на электростанциях, так и в электросетях; низок уровень автоматизации и механизации труда и производства в отрасли; неудовлетворительно качество капитальных и текущих ремонтов и т. д.

Для совершенствования материально-технической базы электроэнергетики Грузинской ССР необходим большой объем реконструктивных работ и строительство новых, более экономичных электроэнергетических мощностей.

ნაშრომი წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებაში.

ღალი მდინარე

სამრეწველო მეხილეობა საქართველოში 20-იან წლებში

საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის გადაწყვეტილებით, 1923 წელს გორში მოწვეულ იქნა მეხილეთა ყრილობა, რომელმაც დასახა ამ დარგის განვითარების კონკრეტული ღონისძიებები. ამ ღონისძიებების პრაქტიკულად გატარების შედეგად ხეხილის ნარგავთა ფართობი 30.8 ათასი ჰექტარიდან (1921 წელი) გაიზარდა 31,2 ათას ჰა-მდე (1927 წელი)¹.

ყრილობაზე დასახული ღონისძიებების განხორციელების მიუხედავად, ნარგავობის გაშენება და მოვლა, მოსახლეობის ხელმოკლეობისა და ნარგავობის გაშენება-მოვლის უცოდინარობის გამო მეტად დაბალ დონეზე იდგა, რის შესახებაც პროფ. გ. ბებქმანი წერდა: „ბაღების გაშენება მეტად პრიმიტიულად წარმოებდა, უფრო მეტად კი გლეხების მიერ. ეს გამოწვეულია მათი ხელმოკლეობისა და ტექნიკური ცოდნის უქონლობის გამო. ბაღის გაშენება ხშირად მხოლოდ ხის დარგვით და პირველ ხანებში ზერეულ მოვლით განისაზღვრება. შემდეგ კი ნარგავი ბაღის ანაბარად არის მიტოვებული, რის გამოც ხეხილი დაბალი ხარისხისა და ნაკლებ მოსავალს იძლევა“.

1928-30 წლებში სოფელ მეჯვრისხევში, მერთში, ტყვიავში გაშენდა პირველი მრეწველური ბაღები. კოლმეურნეობრივმა მშენებლობამ დღის წესრიგში დააყენა აგრეთვე მეურნეობის ნერგით მომარაგების საკითხი. სოფ. მერთისა და სკრის სანერგეები უკვე ველარ აკმაყოფილებდნენ ხეხილის ნერგზე გაზრდილ მოთხოვნილებას. ამ პერიოდში საბჭოთა მეურნეობების, კოლმეურნეობების და მოსახლეობის მოთხოვნილება ხეხილის ნერგზე იმდენად დიდი იყო, რომ მარტო სახელმწიფო სანერგეები მას ვერ აკმაყოფილებდა. ამასთან აღსანიშნავია, რომ სანერგეები ძირითადად მოეწყო ქართლის რაიონებში. ამიტომ აქედან ნერგი სხვა რაიონებში გადატანით ზიანდებოდა და ძვირბეჭდებოდა. ამ საკითხის მოსაგვარებლად გატარდა რიგი ღონისძიებები, კერძოდ: ხეხილის სანერგეები მოეწყო ახალციხეში, ცხინვალში, ბათუმში, სოხუმში და სხვ.

ქართველი ხალხის თაოსნობით და მთავრობის დახმარებით დიდი გაცანხი მიეცა მეხილეობის კოლექტიური მეურნეობების ჩამოყალიბება-განვითარებას. კოლექტიური მეურნეობების გვერდით გვხვდებოდა სხვა, შედარებით უფრო დაბალი ფორმის გაერთიანებანი. მათ შორის საყურადღებო იყო „ხელოვანთა ბაღის გაერთიანება“, რომელიც თბილისში ჩამოყალიბდა და მისი ფართობი 885 საექნს უდრიდა. ამასთან რესპუბლიკაში მოქმედებდა პირად საკარმიდამო ნაკვეთზე მოწყობილი პატარ-პატარა სანერგეები, რომლებიც დიდ სამსახურს უწევდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას ბაღების გაშენ-

¹ Сельское хозяйство Грузинской ССР, стат. сб. часть I, Тб., 1967, с. 217.

² გ. ბებქმანი, მეხილეობა უმთავრეს მწარმოებელ ქვეყნებსა და ამიერკავკასიაში, ურ. „საქართველოს ეკონომისტი“, 1930, № 6, გვ. 13.

ბის საქმეში. მცირე ოდენობით, მაგრამ საქართველოს ამ მხარისათვის ფრიად საჭირო ნერგს იძლეოდა ქ. ბათუმის ბოტანიკური ბაღი, ათეულ ათას ნერგს იძლეოდნენ აგრეთვე ართვინის სახაზინო, სოხუმის საცდელი სადგური — „სინოზი“ და სხვა კერძო მეურნეობები³.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებში საქართველოს სოფლის მეურნეობისათვის დამახასიათებელი იყო მიწების მნიშვნელოვნად დაწვრილბრთვება. ჩვენს რესპუბლიკაში დაახლოებით ითვლებოდა მიწის 2-2,5 მილიონი ნაკვეთი. თითოეულ კომლზე მოდიოდა დაახლოებით 6—7 ნაკვეთი, ხოლო თითოეული ნაკვეთი საშუალოდ 0,64 დესეტინას უდრიდა, იყო ისეთი მეურნეობებიც, რომელთა 2-3 დესეტ. ნათესი 80 ნაჭერ მიწაზე იყო გაფანტული⁴. ყოველივე ეს დიდად უშლიდა ხელს სამრეწველო დანიშნულების მებაღეობა-მევენახეობისა და საერთოდ სოფლის მეურნეობის განვითარებას. 1917 წლიდან სრულიად რუსეთის მუშათა, გლეხთა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოების II ყრილობაზე მიღებული იქნა დეკრეტი მიწის შესახებ, რომლითაც განისაზღვრა მემამულეთა მამულების ბაზაზე საჩვენებელი სანიმუშო მეურნეობების მოწყობა. საქართველოში, სხვა რესპუბლიკების მსგავსად, „სახალხო მამულები“ საბჭოთა მეურნეობების წინამორბედი ფორმა იყო. საბჭოთა მეურნეობები შეიქმნა ნაციონალიზებული მიწების ხარჯზე. საქართველოს მიწსახკომის განყოფილების სისტემაში შეიქმნა მეხილეობის 3 მამული: სკრის, მერეთის, გომბორის.

მეხილეობის საბჭოთა მეურნეობების განვითარებას ამ დარგის სპეციალიზაცია-ინტენსიფიკაციის საქმეში განსაკუთრებით დიდი ეკონომიკური მნიშვნელობა ენიჭებოდა სახალხო მამულების ტრესტს, რამდენადაც იგი იყო მაგალითის მიმცემი მოსახლეობისათვის ხილის ბაღების სწორი დამუშავებისა, რაც ამაღლებდა პროდუქციის არა მარტო მოსაველიანობას, არამედ ხარისხს. საილუსტრაციოდ შეიძლება საარქივო მასალებიდან მოვიტანოთ შემდეგი ამონაწერი. „ჩვენი ბაღები საშუალოდ 200 ფუტს იძლევიან 1 დესეტინაზე, ხოლო სახალხო მამულებში ჩვენ ვხედავთ, რომ 1 დესეტინა ბაღის ფართობზე საშუალო წლიური მოსავალი 484,4 ფუტს შეადგენს, რით არის ეს გამოწვეული? მხოლოდ და მხოლოდ ზუსტი და სწორი გამოყენებით ყველა იმ შესაძლებლობისა, რაც ადამიანის განკარგულებაშია. არ არის გასაკვირი, რომ ეს ყველაფერი თავისებურ გავლენას ახდენს გლეხზე და ის ცდილობს, რომ თავის მამულში გამოიყენოს გაუმჯობესებული მეთოდი ხეხილის მოვლისა და დამუშავების. გლეხმა არ იცის ხილის კრფის წესები, არ იცის მოკრეფილი ხილის მოვლა, არ შეუძლია მისი დანახარისხება და ამ სახით ბაზარზე გატანა, ამიტომ იღუპება და იკარგება მოსავლის საკმაოდ დიდი ნაწილი, ზოგჯერ 50%-იც. სახალხო მამულებს ჰყავს კვალიფიცირებული შტატი, კვალიფიცირებული მუშა ხელი და ამიტომ ეს დანაკარგი მათთვის შედარებით უცხოა, აქვე კვითხულბობ, რომ თითოეული სახალხო მამული ცვლის ერთ საცდელ-საჩვენებელ სადგურს, რამდენადაც ამ პერიოდში არ არსებობდა არცერთი საცდელ-საჩვენებელი სადგური“⁵.

³ დ. თოფურიძე საქართველოს ეკონომიკის საფუძვლები, თბ. 1927 წ. გვ. 112.

⁴ საქ. კ. (ბ) VI ყრილობის სტენოგრაფიული ანგარიშებიდან, 1929 წ. ცხ. აგრეთვე, საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობა 1921—1961 წწ. თბილისი გვ. 259.

⁵ საქართველოს სსრ ორსმცა, ფონდი 288, ან 1, საქმე 2012, ფ. 58.

ცხრილი 1.
ქუჩის ბაღის მთლიანი მოსავალი და მოსავლიანობა მეხილეობის სახეობ მამულებში
1920-1925 წწ.

მეხილეობის სახეობი მამულები	რაოდენობა ჰექტარებში	ველე და- ველი ხის რაოდენობა	მთლიანი მოსავალი							საშუალო მოსავლიანობა			
			1920	1921	1922	1923	1924	1925	სულ 5 წელი	1 ჰა-ზე	1 ძირ ზეზე	სულ	1 ძირ ზეზე
1. სერა	16,4	4 885	8000	3000	7000	4000	9000	2000	33000	480,7	1,35	—	—
2. ვომბორი	40,4	7 400	—	—	60000	150	50000	200	110350	651,67	2,98	484,40	3,06
3. შერეთი	30,0	2 365	7000	15000	800	16000	3500	15000	57300	455,28	4,84	—	—
ს უ ლ	86,8	14 650	15000	18000	67800	20150	62500	17200	200650	—	—	484,40	3,06

* საქართველოს სსრ ორგანისა, ფონდი 288, ან. 1, საქმე 2012, ფ. 51.

აქვე საინტერესოა გავეცნოთ იმ ციფრებს, რომლებიც გვიჩვენებენ სახალხო მამულების ტრესტის მონაწილეობას ხილის პროდუქციის რეალიზაციაში. 1925 წელს ტრესტის მიერ დამზადებული ხილის რაოდენობა შეადგენს 20 725 ფუტს, თვითღირებულება მანეთებში — 12, 425, შესაბამისად: 1926—35 172, თვითღირებულება — 35 172, 1927—7013, თვითღირებულება — 20828, 61⁶.

აღნიშნულ ტრესტში შემავალი სკრის, მერეთისა და გომბორის მეხილეობის სახალხო მამულების საქმიანობას ახასიათებს ცხრილი 1.

როგორც მოტანილი მაჩვენებლებიდან ჩანს, ამ მეურნეობების 1 დესეტინა ხეხილის ბაღის მოსავლიანობა 484,40 ფუტს შეადგენს. დასახელებული მეურნეობებიდან მაღალი მოსავლიანობით გამოირჩევა გომბორის სახალხო მამული, სადაც შესაბამისი მაჩვენებელი 596,49 ფუტს შეადგენს, რაც შეეხება ხეხილის მოსავლიანობას 1 ძირ ნარგავზე გაანგარიშებით, აქ მაღალი მაჩვენებლით მერეთის სახალხო მამული გამოირჩევა. აღნიშნულ მეურნეობებში ხეხილის მოსავლიანობის დონეთა შორის განსხვავებას განაპირობებს როგორც ადგილობრივი ბუნებრივი პირობები, ისე ამ მეურნეობებში გავრცელებული ბენილის ჯიშები, მაგალითად სკრის მეურნეობაში 1 ძირი ხეხილის დაბალი მოსავლიანობა განპირობებულია იმ მიზეზით, რომ მეურნეობის ნარგავები არ ირწყვის, ამასთან ერთად საშუალო წლიური ნალექი 475 მმ-ს არ აღემატება. გარდა ამისა ამ სახალხო მამულში ძირითადად გაშენებულია კურკოვანი ჯიშები, უპირატესად კი ატამი და გარგარი, ეს კულტურები ყოველწლიურად მოითხოვენ სწორი აგროტექნიკური ღონისძიებების გატარებას, ამავე დროს ხშირად ითხოვენ ნარგავების ამორტიზაციას — ძველი ჯიშების ახალი ჯიშებით შეცვლას.

1925 წლის ოქტომბერში საქართველოში დაარსდა საორგანიზაციო ბიურო — „ბალბოსტანკავშირი“, რომლის ერთ-ერთ მიზანს მეხილეობა-მეზოსტენობის პროდუქციის შესყიდვა და ამ დარგიდან კერძო მოვაჭრეთა განდევნა შეადგენდა, რადგან ისინი ჯერ კიდევ მოსავლის აღებამდე ბაღების ხილს წინასწარ ძალიან დაბალ ფასებში, მუქთად ყიდულობდნენ.

მიუხედავად იმისა, რომ „ბალბოსტანკავშირის“ დაარსების მომენტში იმ წლის ხილის დამზადება ძირითადად უკვე დამთავრებული იყო, ახლადჩამოყალიბებულმა კავშირმა მარტო გორის მაზრაში 165 ათასი ყუთი სხვადასხვა ხილული დაამზადა, მარტო 1926 წელს „ბალბოსტანკავშირის“ მიერ დამზადებული იქნა 44085 ათასი ფუთი ნედლი და 1600 ფუთი ხმელი ხილი⁸.

ხილის პროდუქციის არახელსაყრელი რეალიზაცია ბევრ შემთხვევაში მცირე მოგებას, ზოგჯერ ზარალს იძლეოდა. გორის მაზრა ბაზარს ყოველწლიურად მილიონ ხუთასი ათას ფუთ მაღალხარისხოვან ხილს აწვდიდა, ამ მაზრაში დიდი ოდენობით იწარმოებოდა როგორც ადგილობრივი, ისე უცხოური ჯიშის ხილი. ადგილობრივი ჯიშის ხილი ფუთი საშუალოდ იყიდებოდა 1,50 კაპ. — 2,40 კაპ, ევროპული ჯიშის კი — 3-7 მან. მარტო ამ მაზრის ხილის ფულადი ამონაგები სულ ცოტა 3-4 მლნ. მან. შეადგენდა. გორის მაზრაში დესეტინა ხილის ბაღი საშუალოდ იძლეოდა 2 ათას მანეთს⁹.

⁷ იქვე, გვ. 60.

⁸ საქართველოს სსრ ორსმესა, ფონდი 382, ან. 1, საქმე 3, ფურ. 12.

⁹ დ. თ. ფ. რ. ი. ძე, საქართველოს ეკონომიკის საფუძვლები, თბ, 1927, გვ. 107.

საქართველოს სოფლის მეურნეობის პროდუქტების და საექსპორტო დანიშნულების ხილეულის წარმოებისათვის თანდათანობით ფართო პერსპექტივები იხსებოდა.

საექსპორტო ხილის წარმოების გადიდებაზე მეტყველებს ის, რომ „ბალზოსტანკავშირის“ მიერ ერთი წლის განმავლობაში დამზადებული პროდუქციის 48% გაიგზავნა მოსკოვში, 38% — ბაქოში, ხოლო თბილისში — 30%. რაც შეეხება ამიერკავკასიის ცალკეული რესპუბლიკების ხილის საერთო წარმოების დონეს, ის უკვე აღემატებოდა ომისწინა პერიოდს და მისმა მატებამ შეადგინა 2,6%, ხოლო ფართობი გაიზარდა 1,9%, ამასთან ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის საქართველოს სსრ რამდენადმე უსწრებდა აზერბაიჯანისა და სომხეთის რესპუბლიკებს ერთად აღებულს¹⁰.

20-იან წლებში გატარებულმა ღონისძიებებმა, ხილის პროდუქციის დამზადება-რეალიზაციის მიმართულებით, მნიშვნელოვნად გაზარდა მოთხოვნილება ქართულ ხილზე, რის გამოც 1927-1928 წლებში მისგან მიღებულმა ფულადმა შემოსევალმა გარე ბაზრებიდან შეადგინა 2844,1 ათასი მანეთი¹¹.

საშინაო და საგარეო ბაზრებზე ხილის მოთხოვნილებათა განუხრელმა ზრდამ დიდად შეუწყო ხელი მეხილეობის შემდგომ განვითარებას ჩვენი ქვეყნის სოფლის მეურნეობის იმ ადგილებში, სადაც აქამდე მას უმნიშვნელო ყურადღება ექცეოდა.

საქართველოს მეხილეობის რაიონებში ჩამოყალიბებული ამხანაგობები ინტენსიურად აწარმოებდნენ ცოცხალი და ხმელი ხილის დამზადება-შესყიდვას და მისი მნიშვნელოვანი ნაწილი რესპუბლიკის გარეთ გაჰქონდათ. თუ პირველ ხანებში საერთოდ საქართველოდან უმთავრესად კაკლოვანი და გამაზმარი ხილის პროდუქტია გადიოდა, ახლა უკვე სატრანსპორტო საშუალებათა გაუმჯობესების შედეგად რესპუბლიკებს შორის მჭიდრო ურთიერთეკონომიკური კავშირების განმტკიცებამ შესაძლებელი გახადა ყოველგვარი ხილის გატანა.

საქართველოს ხილით კარგად მარაგდებოდა რუსეთისა და ამიერკავკასიის მსხვილი ქალაქები (მოსკოვი, ხარკოვი, ოდესა, ლენინგრადი, როსტოვი, პენზა, ეკატერინოსლავი, ბაქო, ერევანი და სხვ). მაგ. 1927 წელს საქართველოდან მარტო ოქტომბრის თვის მონაცემებით რუსეთის სხვადასხვა ქალაქში გაგზავნილ იქნა რკინიგზით 22 ვაგონი ახალი ხილი, ხოლო მომდევნო თვეში 55 ვაგონი¹².

საშინაო და საგარეო ბაზრებზე ხილის მოთხოვნილებათა განუხრელმა ზრდამ დიდად შეუწყო ხელი მეხილეობის შემდგომ განვითარებას ჩვენი ქვეყნის სოფლის მეურნეობის იმ ადგილებში, სადაც აქამდე მას უმნიშვნელო ყურადღება ექცეოდა, გაიზარდა მოთხოვნილება ქართულ ხილზე, რის გამოც 1927-1928 წწ. მისგან მიღებულმა ფულადმა შემოსევალმა გარე ბაზრებიდან შეადგინა 2844,1 ათასი მანეთი, ხოლო 1930-1932 წწ. იგი გაიზარდა 5987,6 ათას მანეთამდე¹³.

1927—1928 წწ. გეგმით მეხილეობის შემდგომი განვითარებისათვის სახელმწიფოს მიერ გაღებულ იქნა მოკლევადიანი კრედიტი 561 956 მანეთის

¹⁰ მლისტვა, ფ. 14, ანაწ. 1, საქ. 3095, ფურ. 8.

¹¹ საქართველოს სსრ ორსმცსა, ფ. 382, ანაწ. 1, საქ. 1, ფურ. 12.

¹² საქართველოს სსრ ორსმცსა, ფ. 337, ანაწ. 2, საქ. 11, ფურ. 10.

¹³ საქართველოს სსრ ორსმცსა, ფ. 377, ანაწ. 2, საქმე 303, ფურ. 21.

ოდენობით. აქედან მარტო მერეთის მეხილეობის სახალხო მამულს გამოეყო 10 000 მან, ამდენივე ციხისძირის მეხილეობის საცდელ-სამეურნეო ნაკვეთს, ხოლო სოფ. ტყვიავში ხილის საწყობებისა და საშრობი ქარხნის მშენებლობისათვის 33 750 ათასი მან, ამავე დანიშნულებისათვის ახალციხეს მიეცა 30 ათასი მანეთი, ხოლო ხილის სახმობის მშენებლობისათვის 1 მლნ 85 ათასი მან¹⁴. მთელი ყურადღება მიეპყრო საქონლური ხილის მოყვანა-დამზადების ორგანიზაციული საკითხების სწორად და დროულად გადაჭრას. დღის წესრიგში დადგა ხილეულისა და მისი პროდუქციის გადაუდებელი მარაგის შენახვა წლის ყოველ პერიოდისათვის. ამ მიზნით რესპუბლიკის მრეწველური მეხილეობის ძირითად ცენტრებში, მაგ, ცხინვალში, ახალციხეში, ტყვიავში, შინაღისში და სხვ. იწყება ხილის გამოსაზამთრებელი და შესაფუთი სარდაფების, ქარხნების, პროდუქციის მიღება-გასაღების საჭიროებისათვის მცირე გამტარობის ტიპის დამამზადებელი ქარხნების, სამხერხაოებისა და მასთან დაკავშირებულ დამხმარე ნაგებობათა ინტენსიური მშენებლობა. ის ხარვეზები, რომელიც აბრკოლებდა ხილის პროდუქციის წარმოების მიმართულებით არსებული რეზერვების ათვისებას და ამდენად მისი მნიშვნელოვანი ნაწილი სათანადო ეკონომიკურ შედეგს არ იძლეოდა და ხელს უშლიდა ისეთი შესანიშნავი მრეწველური ჯიშების შემდგომ განვითარებას, როგორც იყო მაგ, ვაშლი: თურაშაული, სირმა, კიტრა, კეხურა, ლავოდების რენეტი, სინაპი, ჩხრიალა და სხვ. ხოლო შემოტანილი ჯიშებიდან: კანდილ სინაპი, ორლენური რენეტი, შაფრანი, თეთრი კალვილი, ოქროს პარმენი, თეთრი როზმარინი, წიაყილი როზმარინი, შამპანური რენეტი, მსხლის ადგილობრივი ჯიშები: გულაბი, თეთრი მსხალი, ხეჭეჭური, შავი მსხალი, თაფლა მსხალი, ვოხა, კაცისთავა, წითელა, ბობბალა და სხვ. შემოტანილი ჯიშებიდან: ბერი ალექსანდრე, ვილიანსი, სენ-ჟენ-მენი, კიურე, რომელთაც ადგილობრივ პირობებთან კარგად შეგუების წყალობით დასავლეთეევროპული ხილისათვის დიდი კონკურენციის გაწევა შეეძლო.

სამამულო ხილის მსოფლიო ბაზარზე გასატანად საჭირო იყო უზადო პროდუქციის წარმოება და მალალხარისხობრივი ტრანსპორტირება. პრაქტიკა გვიჩვენებდა, რომ ჩვენს რესპუბლიკაში განსაკუთრებული ადგილი უნდა დაეკავებინა საექსპორტო ხილის წარმოებას, რომელსაც შეეძლო იგი გაეხადა სოფლის მეურნეობის შემოსავლის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს წყაროდ.

Д. Л. ШЕНГЕЛИЯ

ПРОМЫШЛЕННОЕ ПЛОДОВОДСТВО ГРУЗИИ В 20-е ГОДЫ

Резюме

В статье проанализированы закономерности перехода плодоводства на промышленную стадию своего развития в 20-х годах нашего столетия в Грузии.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის სოციალისტური ეკონომიკის გამოცდილების განზოგადებისა და ქართული ეკონომიკური აზრის ისტორიის განყოფილებამ.

¹⁴ მლისსპვა, ფ. 14, ანაწ. 1, საქ. 1982, ფურ. 9.

თამაზ თურმანიძე, ალექსანდრე ჩიქოვანი

საქართველოს მოსახლეობის ცხოვრების დონის ზოგიერთი საკითხი

ეკონომიკური დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოს სსრ ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის ცხოვრების დონის შესახებ რეალური სურათის შექმნას, რაც ნათელ წარმოდგენას მოგვცემს იმის შესახებ თუ ცხოვრების დონის რა რეალურ სიტუაციაში ვიწყებთ ეკონომიკური დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლას. ამ მხრივ ყურადსაღებია იმის ცოდნა, თუ ცხოვრების დონის ამსახველი რიგი პარამეტრების მიხედვით რა დონეზე ვიმყოფებით მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის.

ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის ცხოვრების დონის გამოთანაბრების პრობლემა სპეციალურ შესწავლას მოითხოვს. ეს პრობლემა მრავალ ასპექტს, მოიცავს, რომელთა შორის გვინდა გამოვყოთ ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის ფულადი შემოსავლების, მუშა-მოსამსახურეთა და კოლმეურნეთა სახალხო მოხმარების საგნებით უზრუნველყოფის, ქალაქისა და სოფლის საცალო საქონელბრუნვის, ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის ფულადი დანახოვების და რიგი სხვა პარამეტრების ეკონომიკური ანალიზი შედარების მეტოდის გამოყენებით.

სახელმწიფო და კოოპერაციული ვაჭრობის საცალო საქონელბრუნვამ (საზოგადოებრივ კვების ჩათვლით) მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებით 1987 წელს შეადგინა 1067 მანეთი 1980 წლის 856 მანეთის სანაცვლოდ. ამრიგად საშუალო საკავშირო მაჩვენებელს გავუსწარიტ 61 მანეთით, მაგრამ მიუხედავად ამისა 1987 წელს მერვე ადგილზე აღმოვჩნდით მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ 1980-1987 წლებში ვერც ერთ წელს ვერ აღმოვჩნდით ერთ სულ მოსახლეზე საქონელბრუნვის მაჩვენებლით ხუთეულში მაინც მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის. კერძოდ, 1980 წელს ვიყავით მეცხრე ადგილზე, 1985 წელს მეშვიდე ადგილზე, 1987 წელს კი, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მერვე ადგილზე.

ჩვენი აზრით, ინტერესს მოკლებული არაა ერთ სულ მოსახლეზე გაანგარიშებით რესპუბლიკის სასურსათო და არასასურსათო საქონელბრუნვის ეკონომიკური ანალიზი. საქართველოს სსრ ერთ სულ მოსახლეზე გაანგარიშებით სასურსათო საქონლის საქონელბრუნვა 1980 წლის 378 მანეთიდან გაიზარდა 1987 წლის 421 მანეთამდე, ანუ 11%-ით, მაგრამ მაინც მნიშვნელოვნად ჩამოვრჩებით საშუალო საკავშირო დონეს. კერძოდ, თუ 1980 წელს ერთ სულ მოსახლეზე სასურსათო საქონელბრუნვით საშუალო საკავშირო მაჩვენებელს ჩამოვრჩებოდით 139 მანეთით, 1987 წელს ჩამორჩენა გაიზარდა 155 მანეთამდე. შესაბამისად, მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის ერთ სულ მო-

სახელზე სასურსათო საქონელბრუნვის მაჩვენებლით 1980 წელს ვიყავით მეცხრე ადგილზე, 1987 წელს კი გადავინაცვლეთ მეათე ადგილზე.

რამდენადმე უკეთეს სურათს იძლევა რესპუბლიკის ერთ სულ მოსახლეზე გაანგარიშებით არასასურსათო საქონლის საქონელბრუნვის ეკონომიკური ანალიზი. ასე მაგალითად, ერთ სულ მოსახლეზე არასასურსათო საქონლის საქონელბრუნვა 1980 წლის 478 მანეთიდან გაიზარდა 1987 წლის 646 მანეთამდე. თუ ამ მაჩვენებლით საშუალო საკავშირო მაჩვენებელს 1980 წელს ჩამოვრჩებოდით 24 მანეთით, 1987 წელს უკვე გადავაჭარბეთ 16 მანეთით, მაგრამ მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის მხოლოდ 1 ადგილით გადავინაცვლეთ წინ (1980 წლის მერვე ადგილიდან 1987 წლის მეშვიდე ადგილზე).

საქართველოს სსრ ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის საქონლით უზრუნველყოფის რეალური სურათის შესაქმნელად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სახელმწიფო და კოოპერატიული ვაჭრობის საცალო საქონელბრუნვას, მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებით, ეკონომიკურ ანალიზს ქალაქებში და სოფლებში. საქონელბრუნვა მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებით საქართველოს სსრ ქალაქებში 1980 წლის 1336 მანეთიდან გაიზარდა 1987 წლის 1582 მანეთამდე. ამ მაჩვენებლით საშუალო საკავშირო მაჩვენებელს ვუსწრებდით 1980 წელს 53 მანეთით, ხოლო 1987 წელს 100 მანეთით, მაგრამ მიუხედავად ამისა სტაბილურად ვინარჩუნებდით მეექვსე ადგილს მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის.

საქონელბრუნვა მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებით საქართველოს სსრ სოფელ ადგილებში 1980 წლის 330 მანეთიდან გაიზარდა 1987 წლის 442 მანეთამდე, ანუ 34%-ით. ამ მაჩვენებლით საშუალო საკავშირო დონეს 1980 წელს ჩამოვრჩებოდით 238 მანეთით, 1987 წელს კი 224 მანეთით. მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის შესაბამისად ვიკავებდით მეცამეტე და მეთორმეტე ადგილს.

როგორც ეკონომიკური ანალიზი გვიჩვენებს, 1980-1987 წლებში საქართველოს სსრ ქალაქის დასახლებებში მოსახლეობის საქონლით უზრუნველყოფის დონე გაცილებით უკეთესია, ვიდრე სოფელ ადგილებში. ამის ნათელი დადასტურებაა თუნდაც ის ფაქტი, რომ 1987 წელს საქონელბრუნვა მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებით საქართველოს სსრ ქალაქის დასახლებებში 2, 4-ჯერ მეტი იყო, ვიდრე სოფელ ადგილებში. სურათი რომ უფრო ნათელი იყოს, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებით სასურსათო საქონლისა და არასასურსათო საქონლის საქონელბრუნვის ეკონომიკური ანალიზი ქალაქის დასახლებებში და სოფელ ადგილებში.

სასურსათო საქონლის საქონელბრუნვამ მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებით ქალაქის დასახლებებში 1987 წელს შეადგინა 715 მანეთი, რაც 1980 წლის ანალოგიურ მაჩვენებელს აღემატებოდა 68 მანეთით. ამ მაჩვენებლით საშუალო საკავშირო მაჩვენებელს 1987 წელს ჩამოვრჩებოდით 97 მანეთით, მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის კი დავიკავეთ მერვე ადგილი. ამ მაჩვენებლით სტაბილურად ვიმყოფებით მეშვიდე-მერვე ადგილზე.

კიდევ უფრო ცუდი მდგომარეობაა ერთ სულ მოსახლეზე სასურსათო საქონელბრუნვის მაჩვენებლით რესპუბლიკის სოფელ ადგილებში. ეს მაჩვენებელი 1987 წელს შეადგენდა 309 მანეთს და 1980 წელთან შედარებით მე-

ტი იყო 14 მანეთით. ერთ სულ მოსახლეზე სასურსათო საქონლის საქონელბრუნვით მნიშვნელოვნად ჩამოვრჩით (1987 წელს 127 მანეთით) საშუალო საკავშირო მაჩვენებელს და მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის სტაბილურად ვიკავებთ მეცამეტე ადგილს.

არასასურსათო საქონლის საქონელბრუნვა მოსახლეობის ერთ სულზე განგარიშებით 1980 წლის 745 მანეთიდან გაიზარდა 1987 წლის 964 მანეთამდე, ანუ 219 მანეთით. ამ მაჩვენებლით საშუალო საკავშირო დონეს ვაჭარბებდით, შესაბამისად 109 და 197 მანეთით. მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის კი ვიკავებდით სტაბილურად მეხუთე ადგილს.

გაცილებით უარესი იყო არასასურსათო საქონლით საქართველოს სსრ სოფლის მოსახლეობის უზრუნველყოფის დონე. ასე მაგალითად, არასასურსათო საქონლის საქონელბრუნვამ მოსახლეობის ერთ სულზე განგარიშებით საქართველოს სსრ სოფელ ადგილებში 1987 წელს შეადგინა 260 მანეთი და 1980 წელთან შედარებით გაიზარდა 75 მანეთით. ამ მაჩვენებლით მნიშვნელოვნად ჩამოვრჩებით საშუალო საკავშირო მაჩვენებელს. კერძოდ, 1980 წელს ჩამორჩენა შეადგენდა 88 მანეთს, 1985 წელს 110 მანეთს, ხოლო 1987 წელს—97 მანეთს. მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის ამ მაჩვენებლით სტაბილურად ვიმყოფებით მეთერთმეტე-მეთორმეტე ადგილზე.

ფრიად თვალშისაცემია მოსახლეობის ერთ სულზე განგარიშებით არასასურსათო საქონლის საქონელბრუნვის ჩამორჩენა სოფელ ადგილებში ქალაქის დასახლებებთან შედარებით. კერძოდ, 1980 წელს ეს მაჩვენებელი ქალაქის დასახლებებში 4,1-ჯერ მეტი იყო სოფელ ადგილებთან შედარებით, 1987 წელს კი 3,7-ჯერ.

1985 წლის სოციოლოგიურმა გამოკვლევამ, რომელიც ჩატარა ვნიბკის საქართველოს ფილიალმა, გვიჩვენა, რომ ცეკავშირის მომსახურე ზონის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ხშირად მიემგზავრება ქალაქ ადგილებში არასასურსათო საქონლის შესაძენად. დაკვირვების ობიექტად და ანკეტური გამოკითხვის ჩასატარებლად შერჩეულ იქნა რესპუბლიკის 8 ეკონომიკური ზონა, მათ შორის ორი ავტონომიური რესპუბლიკა და ავტონომიური ოლქი. აღმოსავლეთი რაიონიდან გამოკვლევა ჩატარდა სიღნაღის რაიონულ სამომხმარებლო კავშირში, აღმოსავლეთ ცენტრალური რაიონიდან — გარდაბნის რაიონულ სამომხმარებლო კავშირში, დასავლეთ — ცენტრალური რაიონიდან — ჭიათურის რაიონულ სამომხმარებლო კავშირში, დასავლეთის რაიონიდან — ცაგერის რაიონულ სამომხმარებლო კავშირში, სამხრეთის რაიონიდან — ბორჯომის რაიონულ სამომხმარებლო კავშირში, აფხაზეთის ავტონომიურ რესპუბლიკაში — ჭობულეთის რაიონულ სამომხმარებლო კავშირში, სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიურ ოლქში — ორჯონიკიძის რაიონულ სამომხმარებლო კავშირში. თითოეულ რეგიონში გამოკითხულ იქნა 40 მოქალაქე და 10 ვაჭრობის სპეციალისტი.

გამოკითხულ ოჯახებში მოქალაქეთა რაოდენობამ შეადგინა 1440 კაცი, მათ შორის შემოსავალი ჰქონდა (პენსიებისა და სტიპენდიების ჩათვლით) 553 მოქალაქეს, ანუ 45,3%-ს.

ოჯახებში მომუშავეთა ხვედრითმა წილმა შეადგინა 30%.

გამოკითხული ოჯახების ხვედრითმა წილმა, რომელთა წევრებიც მუშაობენ სოფლად, შეადგინა 70%.

სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების რეალიზაციიდან მიღებულმა შემოსავალმა შეადგინა 420,5 ათასი მანეთი და მერყეობს რესპუბლიკის რაიონების მიხედვით აფხაზეთში მეტია ციტრუსების რეალიზაციიდან მიღებული შემოსავლების ხვედრითი წილი, კახეთში — ყურძნის რეალიზაციიდან მიღებული შემოსავლების ხვედრითი წილი და ა. შ.

საქართველოს სსრ სამომხმარებლო კოოპერაციის მომსახურე ზონაში ოჯახების გამოკითხვამ საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით შესაძლებლობა მოგვცა დაგვედგინა, რომ გამოკვლეული მოსახლეობა ხარჯავს ქალაქად და რაიონულ ცენტრებში თავისი მსყიდველობითი ფონდების დაახლოებით 35% -ს.

გამგზავრების ობიექტში მათი საცხოვრებელი ადგილის სიშორისაგან დამოკიდებულებით, საშუალოდ ერთ შესყიდვაზე იხარჯება მოსახლეობის პირადი დროის 6 საათი.

ანკეტური გამოკითხვის შედეგები შესაძლებლობას გვაძლევს გავაყვოთ შემდეგი დასკვნა: საქართველოს სსრ სოფლის ოჯახების დაახლოებით 83% მიემგზავრება ქალაქად სხვადასხვა მიზეზით, მათ შორის 65%-ზე მეტი სპეციალურად საქონლის შესაძენად. ქალაქში შესყიდვებზე სპეციალურად გამგზავრებაზე წლიურად საშუალოდ ერთ ოჯახზე იხარჯება 238 საათი, რაც სოფლის მთლიან მოსახლეობაზე გადაანგარიშებით შეადგენს დაახლოებით 163 268 ათას საათს.

სოფლის მოსახლეობა ქალაქად მიემგზავრება ძირითადად კვების პროდუქტების შესაძენად. არასასურსათო საქონლიდან კი ძირითადად იძენს ტანსაცმელსა და თეთრეულს — 25,3%, ფეხსაცმელს — 10,7%, ტრიკოტაჟის ნაწარმს 13,0%.

როგორც გამოკვლევამ ვკიჩვენა, სოფლის მოსახლეობის მიერ ქალაქად საქონლის შესყიდვის ძირითადი მიზეზებია:

მომსახურე მალაზიებში არ იყო საჭირო საქონელი — 20,9%;

ქალაქის მალაზიებში გაცილებით ფართო ასორტიმენტის საქონლის არსებობა სოფლის მალაზიებთან შედარებით — 18,6%.

საცხოვრებელი ადგილის მიხედვით შესაძენი საქონლის დაბალი ხარისხი — 16,2%;

გამგზავრება სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტების სარეალიზაციოდ — 7,0%, საჩუქრები ქალაქიდან — 9,3%;

ქალაქში მაცხოვრებელი ნათესავების მიერ საქონლის შესყიდვა — 11,0% და ა. შ.

შესაბამისად, როგორც გამოკვლევამ დაადასტურა, სოფლის მოსახლეობის სოციალურ ჯგუფებს შორის ქალაქად საქონელს უფრო ხშირად ყიდულობენ მრეწველობის მუშები და მოსამსახურეები, შედარებით იშვიათად კი, ვიდრე მთელი სოფლის მოსახლეობა, პენსიონერთა ოჯახები.

სოფლის მოსახლეობის გარდა, გამოკითხულ იქნენ ვაჭრობის სპეციალისტები — მალაზიებისა და სექციების გამგეები.

გამოკვლევა ჩატარდა 80 მალაზიაში (10 მალაზია თვითოეულ გამოსაკვლევ რაიონში), მათ შორის 8 უნივერსიტეტში, 43 ყოველდღიური მოთხოვნის მალაზიაში, 12 არასასურსათო საქონლის მალაზიაში და 17 სპეციალურ მალაზიაში.

კითხვაზე, თუ როგორ აფასებს მალაზია მომსახურე ბაზის მუშაობას,

10% უბასუხა — კარგად, 55% — დამაკმაყოფილებლად და 35% — არადააკმაყოფილებლად.

გამოკვლეული მალაზიებიდან დიდი იყო ზენორმატიული საქონლის მარაგი ტანსაცმელზე და თეთრეულზე, ტრიკოტაჟის ნაწარმზე, მოძველებული მოდელების რადიოსაქონელზე.

როგორც ცნობილია, მოთხოვნის მოცულობა განისაზღვრება ფულად შემოსავლების სიდიდით, მაგრამ სასაქონლო ფონდების განაწილების პრაქტიკა ამას უგულვებელყოფს. სოფლის მოსახლეობის მიზანშეწონილი გამგზავრებები ქალაქებში ხელს უშლის სოფლის მეურნეობის მუშაკთა მწარმოებლურ შრომას, სწავლას, დასვენებას.

სოფლის მოსახლეობის იძულებითი გამგზავრებები ქალაქებში სპეციალურად საქონლის შესასყიდად იწვევს სოფლის მოსახლეობის დამატებით ხარჯებს, სოფლის მყიდველთა მოძალევა იწვევს ქალაქის საცალო ქსელის გადატვირთვას, ამცირებს ქალაქის მოსახლეობის მომსახურების კულტურას.

სასაქონლო ფონდების განაწილების პრაქტიკის სრულყოფის აუცილებლობაზე მეტყველებენ მონაცემები სოფლის მოსახლეობის სურვილების შესახებ.

სოფლის ოჯახების მნიშვნელოვან ნაწილს სურს შეიძინოს ხანგრძლივი სარგებლობის ტექნიკურად რთული საქონელი. ასე მაგალითად, გამოკვლეულ ოჯახთა 25,7% სურს შეიძინოს მაცივრები, 23,9% — სარეცხი მანქანები, 20,8% — მოტოციკლები, 20,0% — ტელევიზორები, 13,3% — მაგნიტოფონები, 7,7% — საკერავი მანქანები. დიდი სურვილებია გამოთქმული აგრეთვე მტკერ-სასრუტების, ფოტოაპარატების, სეპარატორების, მუსიკალური ინსტრუმენტების და ხანგრძლივი სარგებლობის სხვა ტექნიკურად რთული საქონლის შესაძენად.

ამრიგად, როგორც ანექტური გამოკითვის მასალები გვიჩვენებენ, სოფლის მოსახლეობის მოთხოვნის დაკმაყოფილების დონე ჯერ კიდევ მნიშვნელოვნად ჩამორჩება ქალაქის მოსახლეობის მოთხოვნის დაკმაყოფილების დონეს, რაც ფრიად არასასურველ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს.

ფულადი შემოსავლებისა და გასაღების დაბალანება წარმოადგენს როგორც ქალაქის, ისე სოფლის მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლების მნიშვნელოვან პირობას. თუმცა სოფლის მცხოვრებთა პირადი მოხმარების დაბალი დონის გამო, მათი სავაჭრო მომსახურების დაბალ დონესთან დაკავშირებული პრობლემები უფრო მწვავედ დგას სოფელ ადგილებში, ვიდრე ქალაქის დასახლებებში. აღნიშნულის გამო, თანამედროვე პირობებში აუცილებლად უნდა ამაღლდეს სოფლის მოსახლეობის ფულადი შემოსავლების, პირველ რიგში, მსყიდველობითი ფონდების ათვისების დონე, რათა მიღწეულ იქნას ოპტიმალური თანაფარდობა მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის. ამ საკითხების გადაწყვეტა ხელს შეუწყობს ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის პირადი მოხმარების დონეთა გამოთანაბრებას.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენი რესპუბლიკის ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის ცხოვრების დონის გამოთანაბრების პრობლემის შესწავლისას არ არსებობს სრულყოფილი სტატისტიკური ინფორმაცია. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია საოჯახო ბიუჯეტების შერჩევითი გამოკვლევების მასალები, რომლებიც ახასიათებენ მოსახლეობის მატერიალურ კეთილდღეობას საზოგადოებრივი ჯგუფების მიხედვით.

თანამედროვე პირობებში რესპუბლიკაში გამოიკვლევა მუშების, მოსამსახურეებისა და კოლმეურნეების 1425 ბიუჯეტი. გამოკვლევა მოიცავს სახალხო მეურნეობის შემდეგ დარგებს: მრეწველობა, სოფლის მეურნეობა, ტრანსპორტი, მშენებლობა საბინაო-კომუნალური მეურნეობა, ჯანმრთელობის დაცვა, განათლება.

გამოსაკვლევი საწარმოები, ორგანიზაციები, დაწესებულებები განლაგებულია ქალაქებში: თბილისი, რუსთავი, სამტრედია, ქუთაისი.

კოლმეურნეთა ოჯახების ბიუჯეტების შერჩევითი გამოკვლევა ტარდება 744 საბჭოთა მეურნეობაში, 31 კოლმეურნეობაში, რომლებიც განლაგებული არიან თითქმის თანაბრად რესპუბლიკის ყველა ეკონომიკურ ზონაში.

საოჯახო ბიუჯეტების გამოკვლევა ტარდება შერჩევით. გამოსაკვლევი ოჯახების ერთობლიობა ფორმირდება გენერალური ერთობლიობიდან დაკვირვების ტიპურ ერთეულთა მექანიკური შერჩევის მეთოდით. ამგვარი შერჩევა უზრუნველყოფს რეპრეზენტატიული მონაცემების მიღებას მოსახლეობის გამოსაკვლევი ჯგუფების ცხოვრების დონეზე.

საოჯახო ბიუჯეტების მონაცემები შეიკრიბება ოჯახების მოზრდილი წევრების გამოკითხვის გზით მათი შემოსავლებისა და გასაღების შესახებ.

საოჯახო ბიუჯეტები გამოიკვლევა ნებაყოფლობით საფუძველზე, ანუ, ოჯახის თითოეული წევრის თანხმობით. ერთი და იგივე ოჯახების ბიუჯეტები გამოიკვლევა განუწყვეტლევ მთელი წლის განმავლობაში. ბევრ ოჯახში ბიუჯეტები გამოიკვლევა მრავალი წლის განმავლობაში, რის საფუძველზეც შესაძლებელი ხდება უფრო ღრმად და ყოველმხრივ იქნას გამოკვლეული ოჯახის შემოსავლების, გასაღების და მოხმარების დონე, მოხმარების სტრუქტურული ძვრები, გამოვლინდეს მოსახლეობის კეთილდღეობის ზრდის ტენდენციები და კანონზომიერებები.

საოჯახო ბიუჯეტების შერჩევითი გამოკვლევების მონაცემები არ შეიძლება მთლად ზუსტად მივიჩნიოთ აბსოლუტური სიდიდეების მიხედვით და მექანიკურად გავავრცელოთ რესპუბლიკის მთელ მოსახლეობაზე. თუმცა, ეს მასალები გვაძლევს საკმაოდ სრულ წარმოდგენას შემოსავლების, გასაღების, მოხმარებისა და საოჯახო ბიუჯეტების სხვა მაჩვენებლების დინამიკისა და სტრუქტურის ცვლილებების შესახებ.

ერთი მხრივ, მუშა-მოსამსახურეების, მეორე მხრივ კი კოლმეურნეების შემოსავლების გამოყენებაზე ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს ცხრილი 1.

მუშებისა და მოსამსახურეების და კოლმეურნეთა ოჯახების მიერ მთლიანი შემოსავლების გამოყენების ურთიერთშედარება ფრიად საინტერესო სურათს გვაძლევს. კერძოდ, როგორც ეკონომიკური ანალიზი გვიჩვენებს, კოლმეურნეთა ოჯახები (საშუალოდ ოჯახის ერთ წევრზე გაანგარიშებით) უფრო მეტს ხარჯავენ კვებაზე და არასასურსათო საქონელზე, ვიდრე მუშა-მოსამსახურეთა ოჯახები. მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ სოფლის მოსახლეობა ქალაქის მოსახლეობაზე უფრო უზრუნველყოფილია. საქმე ისაა, რომ კოლმეურნეები მთლიანად სოფლის მოსახლეობას განეკუთვნებიან, ხოლო მუშა-მოსამსახურეები როგორც ქალაქის, ისე სოფლის მოსახლეობას. თუ მუშა-მოსამსახურეები კვების პროდუქტების შეძენაზე 1980 წელს ხარჯავდნენ (საშუალოდ ოჯახის ერთ წევრზე) 1692,6 მანეთს 1987 წელს ეს მაჩვენებელი 1891,8 მანეთამდე, ანუ 1,4 ჯერ გაიზარდა. ამავე პერიოდში კოლმეურნეთა მიერ კვების პროდუქტების შეძენაზე გაწეული ხარჯები გაიზარდა 1724-დან

ცხრილი 1

მუშა-მოსამსახურეთა და კოლმეურნეთა ოჯახების მიერ მთლიანი შემოსავლის გამოყენება (საშუალოდ ოჯახის ერთ წევრზე გაანგარიშებით წლის განმავლობაში — მანეთებში)

	1980		1985		1987	
	მუშა-მოსამსახურეები	კოლმეურნეები	მუშა-მოსამსახურეები	კოლმეურნეები	მუშა-მოსამსახურეები	კოლმეურნეები
გამოყენებული მთლიანი შემოსავლები მათ შორის:	4185,1	5847,4	4640,9	6246,2	4809,1	5940,0
კვება	1692,6	1724,0	1763,2	1897,6	1891,8	2012,5
ილყოპოლიანი სასმელები	109,7	487,7	100,3	465,3	90,4	421,1
არასასურსათო საქონელი მათ შორის:	1019,7	1901,4	1189,7	1766,8	1210,1	1662,2
ქსოვილები ტანსაცმელი, თეთრეული, ფეხსაცმელი	604,7	949,5	662,4	871,0	694,5	827,3
კულტსაქონელი	59,9	65,5	84,0	52,7	80,1	54,7
ველოსიპედები, მოტოციკლები, ავტომანქანები	73,1	225,3	64,5	222,0	51,6	111,6
სამშენებლო მასალები	43,0	253,8	66,7	202,0	61,3	203,9
მომსახურება	383,1	402,1	398,4	362,7	463,0	387,5
გადასახადები და შენატანები	816,5	106,8	365,9	128,2	892,3	125,2
დანაკარგები და სხვა ხარჯები	312,1	785,4	421,3	872,2	419,5	791,4
დაგროვება	351,4	439,6	402,0	753,4	342,0	540,2

2012,5 მანეთამდე, ანუ 1,1-ჯერ. 1987 წელს კოლმეურნეებმა (საშუალოდ ოჯახის ერთ წევრზე) დახარჯეს კვების პროდუქტების შესაძენად მუშა-მოსამსახურეებზე (საშუალოდ ოჯახის ერთ წევრზე) 120,7 მანეთით მეტი. ანალოგიური სურათია არასასურსათო საქონლის შეძენის თვალსაზრისით. კერძოდ, მუშა-მოსამსახურეთა ოჯახების მიერ არასასურსათო საქონლის შეძენის ხარჯები 1980 წლის 1019,7 მანეთიდან გაიზარდა 1987 წლის 1210,1 მანეთამდე. კოლმეურნეთა ოჯახების მიერ კი არასასურსათო საქონლის შეძენის ხარჯები 1980 წლის 1901,7 მანეთიდან გაიზარდა 1987 წლის 1662,1 მანეთამდე. შესაბამისად, 1987 წელს კოლმეურნეთა ოჯახებმა მუშა-მოსამსახურეთა ოჯახებთან შედარებით შეიძინეს 452,0 მანეთით მეტი არასასურსათო საქონელი.

ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის ცხოვრების დონის გამოთანაბრების პრობლემის შესწავლისას ინტერესს იწვევს მუშა-მოსამსახურეებისა და კოლმეურნეთა ოჯახების მიერ მსყიდველობითი ფონდების რეალიზაცია არასასურსათო საქონლის შესაძენად (იხ. ცხრილი 2).

მუშა-მოსამსახურეთა და კოლმეურნეთა მსყიდველობითი ფონდების რეალიზაციის ურთიერთშედარება ფრიალ საინტერესო სურათს იძლევა. კერძოდ, როგორც ანალიზი გვიჩვენებს, კოლმეურნეთა ოჯახების მსყიდველობითი ფონდების რეალიზაცია საგრძნობლად აღემატება მუშა-მოსამსახურეთა

1 ცხრილი შედგენილია საქართველოს სსრ სტატისტიკის სახელმწიფო კომიტეტის საბიუჯეტო სტატისტიკის მონაცემების საფუძველზე.

ცხრილი 3

კვების ძირითადი პროდუქტების მოხმარება მუშა-მოსამსახურეთა და კოლმეურნეთა ოჯახებში (საშუალოდ ოჯახის ერთ წევრზე გაანგარიშებით წლის განმავლობაში კილოგრამებში)

	1980		1985		1987	
	მუშ.ბი და მოსამსახურეები	კოლმეურნეები	მუშ.ბი და მოსამსახურეები	კოლმეურნეები	მუშ.ბი და მოსამსახურეები	კოლმეურნეები
პურპროდუქტები	180,0	209,3	158,4	210,4	157,9	212,3
მათ შორის:						
ფქვილი, პური და მკარონის ნაწარმი ფქვილზე გადანგარიშებით	169,4	198,9	149,7	199,6	149,2	203,3
კარტოფილი	48,4	27,8	48,1	30,8	45,5	33,6
ბოსტნეული	83,6	72,9	80,5	73,9	80,4	77,6
ბალჩეული	10,1	5,8	10,0	7,2	10,6	10,0
რძე და რძის პროდუქტები რძეზე გადანგარიშებით	383,4	235,2	352,5	243,2	356,1	256,3
მათ შორის:						
რძე	48,2	40,6	52,4	42,5	50,8	35,4
კარაჭი	7,6	4,3	7,0	4,0	7,0	4,1
ხორცი და ხორცპროდუქტები ხორცზე გადანგარიშებით	52,7	33,8	47,7	32,8	45,2	34,8
თევზი და თევზპროდუქტები	7,5	5,2	7,3	7,0	8,2	7,6
ზეთი	3,4	2,7	3,4	3,3	3,9	3,9
კვერცხი (ცალბში)	153	113	150	125	152	135
შაქარი	24,9	25,8	23,8	24,0	23,7	21,4

III ცხრილიდან ნათლად ჩანს, რომ კვების ძირითადი პროდუქტების მოხმარების დონე მუშა-მოსამსახურეთა ოჯახებში (საშუალოდ ოჯახის ერთ წევრზე გაანგარიშებით) გაცილებით მაღალია, ვიდრე კოლმეურნეთა ოჯახებში. ამ მიზნით მიზანშეწონილია ერთმანეთს შევადაროთ 1987 წლის სათანადო მონაცემები. კერძოდ, 1987 წელს მხოლოდ პურპროდუქტების მოხმარების მხრივ შეიმჩნეოდა კოლმეურნეთა ოჯახებში მოხმარების სიჭარბე მუშა-მოსამსახურეთა ოჯახებთან შედარებით. საშუალოდ ოჯახის ერთ წევრზე გაანგარიშებით კოლმეურნეებმა მოიხმარეს 212,3 კგ პურპროდუქტები, მუშა-მოსამსახურეებმა კი — 157,9 კგ. ანუ 54,4 კგ-ით ნაკლები. რაც შეეხება სხვა პროდუქტების მოხმარებას შემდეგ სურათს დაეინახავთ. მუშა-მოსამსახურეთა ოჯახებში კარტოფილის საშუალო სულადობრივი მოხმარება შეადგენდა 45,5 კგ-ს, კოლმეურნეთა ოჯახებში — 33,6 კგ-ს, ანუ 11,9 კგ-ით ნაკლებს, მუშა-მოსამსახურეთა ოჯახებში ბოსტნეული მოიხმარებოდა 80,4 კგ-ის ოდენობით, კოლმეურნეთა ოჯახებში კი 77,0 კგ, ანუ 3,4 კგ-ით ნაკლები. სხვა პროდუქტ-

3 ცხრილი შედგენილია საქართველოს სტატისტიკის სახელმწიფო კომიტეტის საბიუჯეტო სტატისტიკის მონაცემების საფუძველზე.

ტემბის მხრივ ასეთი თანაფარდობა შეიმჩნეოდა: რძის პროდუქტები რძეზე გადაანგარიშებით შესაბამისად 356,1 და 256,3 კგ. ხორცი და ხორცპროდუქტები — შესაბამისად 152 და 135 კგ. შაქარი — შესაბამისად, 23,7 და 21,4 კგ. როგორც ვხედავთ, ჩამორჩენა შესამჩნევია, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ პირადი დამზარე მეურნეობა საკმარისი როდია კვების ძირითად პროდუქტებზე მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. სასოფლო საცალო-სავაჭრო ქსელის მომარაგება კვების ძირითადი პროდუქტებით გაცილებით ცუდია, ვიდრე ქალაქის დასახლებებში, რაც სათანადო უარყოფით გავლენას ახდენს კვების პროდუქტების მოხმარების სტრუქტურულ თანაფარდობაზე მუშა-მოსამსახურეებისა და კოლმეურნეების მიხედვით.

ზემოთ მოყვანილი ეკონომიკური მაჩვენებლების ანალიზით ჩვენ გარკვეული წარმოდგენა შეგვექმნა ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის ცხოვრების დონეზე. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ყველა მაჩვენებლის შედარება შეუძლებელი აღმოჩნდა სტატიის მოცულობის შეზღუდულობის გამო. როგორც ზოგადი სურათი გვიჩვენებს, ჩვენი რესპუბლიკის სოფლის მოსახლეობის დონე მთლიანობაში ჩამორჩება ქალაქის მოსახლეობის ცხოვრების დონეს, თუმცა ისიც უნდა აღვნიშნოს, რომ ზრდის ტემპებით ზოგიერთი მაჩვენებელი, რომელიც მოსახლეობის ცხოვრების დონეს განზოგადებულად ახასიათებს (მაგ. ანაბრის საშუალო სიდიდე ერთ მეანბრეზე გაანგარიშებით და ა. შ.) სოფლის მოსახლეობისათვის უკეთესია, ვიდრე ქალაქის მოსახლეობისათვის.

საქართველოს მოსახლეობის ცხოვრების დონის საკითხების შესწავლას განსაკუთრებული ყურადღება ენიჭება ეკონომიკური დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პირობებში.

რატომღაც როგორც საქართველოს ეკონომიკური დამოუკიდებლობის კონცეფცია, ისე მისი ალტერნატიული ვარიანტი გვერდს უვლის „ჩრდილოვანი“ ეკონომიკის არსებობას, მისგან გამომდინარე უარყოფითი შედეგებით. „ჩრდილოვანი“ ეკონომიკის მნიშვნელოვანი კომპონენტია სწორედ დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნის მაჩვენებელი. იგი სინთეტურად ასახავს ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის, მუშა-მოსამსახურეებისა და კოლმეურნეების არარეალიზებული მსყიდველობითი ფონდების როგორც ოფიციალურ, ისე არაოფიციალურ სიდიდეს. არაორგანიზებული ფულადი დანაზოგების ზრდა, ფულის ეკონომიკურად გაუმართლებელი მიგრაცია ლახვარს სცემს რესპუბლიკის ფულად მიმოქცევას. ეკონომიკური დამოუკიდებლობის კონცეფციაში ხაზგასმითაა აღნიშნული საკუთარი ფულადი ერთეულის შემოღების აუცილებლობა. სინამდვილეში კი ჩვენ ჯერ კიდევ ვერ შევისწავლეთ რესპუბლიკის ფულადი მიმოქცევის ნაღდი სურათი. კიდევ უფრო ცუდად ვიცით ქალაქად და სოფლად ფულადი მიმოქცევის მდგომარეობა. ქალაქისა და სოფლის მოსახლეობის ფულადი შემოსავლების საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაწილია „ჩრდილოვანი“ ეკონომიკიდან მიღებული შემოსავლები, არც მოსახლეობის ანაბრებია მთლად მატერიალური კეთილდღეობის ამალგების მაჩვენებლები. საქმე ისაა, რომ ანაბრების ნაშთი არათანაბრადაა განაწილებული მუშა-მოსამსახურეებსა და კოლმეურნეებს შორის. მსხვილი ანაბრები თავმოყრილია მუშა-მოსამსახურეებისა და კოლმეურნეების 20-25%-ის ხელში. განა ამ შემთხვევაში ერთ მეანბრეზე ანაბრის საშუალო სიდიდე, მით უმეტეს, მისი მატება მოსახლეობის კონკრეტული კეთილდღეობის ამალგების მაჩვენებელია? რა თქმა უნდა, არა.

დამოუკიდებელი საბაზო ეკონომიკის შექმნა ბევრ თეორიულ-მეთოდოლოგიური პრობლემის გადაჭრას მოითხოვს. პირველ რიგში, ახლებურადაა გასააზრებელი მოთხოვნა-მიწოდების ეკონომიკური კანონის რესპუბლიკურ დონეზე ფუნქციონირება. განა ეს კანონი რესპუბლიკაშიც იმგვარად ფუნქციონირებს, როგორც საკავშირო დონეზე? რა თქმა უნდა არა. ამ კანონს ფუნქციონირების თავისებურებები გააჩნია ქალაქის დასახლებებში და სოფელ ადგილებში. მათი განხილვა დამოუკიდებელი კვლევის საგანია.

Т. Г. ТУРМАНИДЗЕ, А. Р. ЧИКОВАНИ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ ГРУЗИИ

Резюме

В статье рассматриваются актуальные вопросы уровня жизни городского и сельского населения Грузии, а также общественных групп населения — рабочих, служащих и колхозников. Методом сравнения экономически проанализированы денежные доходы и расходы городского и сельского населения, городской и сельский товарооборот, денежные сбережения городского и сельского населения. Широко анализируются интересные данные бюджетной статистики о доходах и расходах рабочих, служащих и колхозников, а также ряда других параметров. Некоторые аналитические данные взаимосравниваются с аналогичными общесоюзными данными и с данными других союзных республик. Сделана попытка для создания реальной картины об уровне жизни населения Грузии.

ლიბერატურა

1. Л. А Балкин. Совершенствование форм и методов использования экономических законов социализма, журнал «Плановое хозяйство», 1980, № 3.
2. Л. Я. Баранова, А. И. Левин. Потребности, доходы, потребление. Экономический словарь-справочник. Москва, 1988.
3. З. Ш. Ревшвили. Преодоление существенных различий в уровне жизни городского и сельского населения, Тбилиси, 1986.
4. М. Ш. Максоев. Актуальные вопросы удовлетворения потребностей населения Грузинской ССР, Тбилиси, 1982.
5. А. В. Орлов, Ф. А. Крутиков (общая редакция). Рынок товаров: формирование, управление, Москва, 1986.
6. Материалы Госкомстата ГССР за соответствующие годы.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილემ სამეცნიერო დარგში პროფ. ლ. ჩიქავამ.

ნაირა ლევაშვილი

სამედიცინო მომსახურება, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ფაქტორი

ჯანმრთელობის დაცვის პოლიტიკურ-ეკონომიკური შინაარსი მდგომარეობს იმაში, რომ თანამედროვე პირობებში იგი წარმოადგენს ადამიანთა საქმიანობის საზოგადოებრივად აუცილებელ დარგს, რომელიც მოწოდებულია დააკმაყოფილოს ადამიანთა ერთ-ერთი ძირითადი მოთხოვნა — მოთხოვნილება ჯანმრთელობაზე. ჯანმრთელობის დაცვა ჩვენს ქვეყანაში წარმოდგენილია სახელმწიფო და საზოგადოებრივი სოციალურ-ეკონომიკური და სამედიცინო ღონისძიებების სახით, რომლებიც მიზნად ისახავს დაავადებათა თავიდან აცილებასა და მკურნალობას, გარემო პირობების გაჯანსაღებას, მოსახლეობის შრომისა და ყოფა-ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებას, მთელი საზოგადოებისა და მისი ყველა წევრის ჯანმრთელობის დაცვას და განმტკიცებას, რათა უზრუნველყოფილი იქნას დაავადებათა შემდგომი შემცირება და ლიკვიდაცია, ინვალიდობისა და სიკვდილიანობის შემცირება, ადამიანთა ფიზიკური და სულიერი ძალების ჰარმონიული განვითარება, მოქალაქეთა მაღალი შრომის უნარიანობის მიღწევა და ხანგრძლივი აქტიური ცხოვრება.

საწარმოო ძალთა და წარმოებითი ურთიერთობების განვითარებასთან ერთად ჯანმრთელობა უფრო და უფრო გადაიქცევა სოციალურ-ეკონომიკურ და კულტურული პროგრესის ძვირფას ფაქტორად, რის გამოც მალდება ჯანმრთელობის დაცვის როლი საზოგადოებრივი კვლავწარმოების სისტემაში.

კ. მარქსისა და ფ. ენგელსის აზრით, საბოლოო ჯამში ისტორიაში განმსაზღვრელ მომენტს წარმოადგენს წარმოება და კვლავწარმოება უშუალო ცხოვრებისა. მაგრამ თვითონ იგი... არის ორმაგი ხასიათის, ერთის მხრივ — საარსებო საშუალებების: კვების პროდუქტების, ტანსაცმლის საცხოვრებელი ბინისა და მისთვის საჭირო აუცილებელი აღჭურვილობის წარმოება, მეორეს მხრივ — თვით ადამიანის წარმოება¹.

მეორე სახის წარმოების განმასხვავებელი თავისებურება ის არის, რომ აქ შრომის საგანს წარმოადგენს თვითონ ადამიანი, მისი ორგანიზმი, ხოლო შრომის პროდუქტებს — ამ სისტემის გარკვეული ნიშან-თვისებები. ეს — სამომხმარებლო წარმოება... არის წარმოების მეორე სახე, რომელიც გამომდინარეობს პირველის პროდუქტის განადგურებიდან. პირველი მწარმოებელი ანივთებს თავის თავს, ხოლო მეორეში — პერსონიფიცირდება მათ მიერ წარმოებული საგანი (ნივთი). ამგვარად, სამომხმარებლო წარმოება... ეს არის წარმოებისა და მოხმარების უშუალო ერთიანობა².

1 К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 21, с. 25—26.

2 К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 12, с. 716—717.

თვით ადამიანის ცოცხალი საწარმოო ძალების შექმნა და აღდგენა ძირითადად ხორციელდება პირადი მოხმარების სფეროში, რაც განაპირობებს ამ მოხმარების ჩართვას საზოგადოებრივი კვლავწარმოების სისტემაში, რომელიც თავისი არსით წარმოადგენს „წარმოებას წარმოების გარეშე.“

„ეს ერთობლივი პროცესი მოიცავს როგორც მწარმოებლურ მოხმარებას (უშუალო წარმოების პროცესს)... ისე ინდივიდუალურ მოხმარებას მისი მოსაშუალებ ფორმა — გარდაქმნასთან ანუ გაცვლასთან ერთად“³, ე. ი. წარმოება მთლიანად ანუ კვლავწარმოება საზოგადოებრივი მასშტაბით არის პირადი მოხმარებისა და წარმოების უშუალო პროცესის ერთიანობა.

როდესაც ლაპარაკია საარსებო საშუალებებზე კ. მარქსს მხედველობაში ჰქონდა არა მარტო მატერიალური წარმოების სფეროში შექმნილი მოხმარების საგნები ანუ მატერიალური დოვლათი, არამედ ასევე არასაწარმოო სფეროს მომსახურება, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, არამატერიალური წარმოების ის დარგები, რომლებიც მონაწილეობენ სამუშაო ძალის კვლავწარმოებაში იმ არამატერიალური დოვლათის შექმნის გზით, რომლებიც შედის მუშაკთა პირად მოხმარებაში.

ჯანმრთელობის დაცვა უშუალოდ მონაწილეობს სამუშაო ძალის კვლავწარმოების პროცესში და შესაბამისად მთლიანად, საზოგადოებრივი კვლავწარმოების პროცესში. ამიტომ ამგვარ მომსახურებას, რომელიც უზრუნველყოფს აღნიშნულ პროცესს, კ. მარქსმა უწოდა „აუცილებელი“ იგი წერდა: ექიმისა და მასწავლებლის შრომა არ ქმნის უშუალო ფონდს, საიდანაც იგი ნაზღაურდება, თუმცა მათი შრომა შედის იმ ფონდის საწარმოო დანახარებებში, რომელიც საერთოდ ჰქმნის მთელ ღირებულებას და კერძოდ, საშუალო ძალის წარმოების დანახარებებში“⁴.

სამუშაო ძალის კვლავწარმოების დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენს ის, რომ ეს პროცესი ემორჩილება წარმოების ამა თუ იმ წესის მთავარ მიზანს, ისე, რომ ყოველი ისტორიულად განსაზღვრული საზოგადოებრივი წყობისათვის დამახასიათებელია სპეციფიური ფორმები, რომლებშიც ხორციელდება და გამოვლინდება სამუშაო ძალის კვლავწარმოებისათვის საჭირო დანახარებების ანაზღაურების საერთო ეკონომიკური კანონი.

თანამედროვე მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუციის პირობებში განუზომლად იზრდება სამუშაო ძალის როლი. ეს უპირველეს ყოვლისა აიხსნება იმით, რომ მეცნიერულ-ტექნიკური რევოლუცია იწვევს არსებით ძვრებს საზოგადოების საწარმოო ძალებში, ასევე ღრმად ცვლის მის მთავარ ელემენტს — სამუშაო ძალას, რომელიც დღითიდღე იქცევა ადამიანთა უნარის რთულ კომპლექსად შემოქმედებითი თვისებების უპირატესი განვითარების პირობებში. ახლა უკვე წინა პლანზე წამოიწევა სამუშაო ძალის ისეთი ნიშან-თვისებები, როგორცაა: განათლება, კვალიფიკაცია, მუშაკის ფიზიკური და ნერვულ-ფსიქოლოგიური მდგომარეობა, მისი შემგუებლობა სხვადასხვა სახის ზედმეტი დატვირთვის მიმართ, ახალი სახის ცოდნის, ინფორმაციის და ჩვევების სწრაფი ათვისების მიმართ. ბუნებრივია, წარმოიქმნება იმ დარგის დაჩქარებული განვითარების აუცილებლობა, რომლებიც მნიშვნელოვნად

3 კ. მარქსი. „კაპიტალი“, ტომი II, გან. III, გვ. 440.

4 К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. I, с. 149—150.

უწყობენ ხელს ამ თვისებების ფორმირებას. ყოველივე ზემოთ თქმული ეხება ადამიანთა საქმიანობის ისეთ სფეროსაც, როგორცაა ჯანმრთელობის დაცვა.

მხოლოდ ხაზი უნდა გავუსვათ იმ გარემოებას, რომ სოციალიზმის პირობებში ჯანმრთელობის დაცვის განვითარება არ შემოიფარგლება სამუშაო ძალის კვლავწარმოების მოთხოვნებით, იგი წყვეტს ისეთ მნიშვნელოვან ამოცანას, როგორცაა პიროვნების ყოველმხრივი განვითარება. ამრიგად, სოციალისტურ საზოგადოებაში ჯანმრთელობის დაცვის ჰუმანური ფუნქციის განხორციელებაში ჯანმრთელობის დაცვის როლი და მნიშვნელობა იზრდება სოციალურ-ეკონომიკურ მნიშვნელობის თვალსაზრისითაც.

ჯერ კიდევ ლენინი აღნიშნავდა, რომ შრომის მწარმოებლურობა დიდადა დამოკიდებული მშრომელთა ჯანმრთელობაზე. ბუნებრივია, რომ მისი დაცვა და განმტკიცება ხელს უწყობს ქვეყნის ეკონომიკის განვითარებას⁵. ახანგრძლივებს რა ადამიანთა სიცოცხლეს, ამცირებს რა ავადმყოფობით, ინვალიდობითა და ნაადრევი სიკვდილით გამოწვეულ სამუშაო დროის დანაკარგებს და ამაღლებს რა მთლიანად მშრომელი მასების ჯანმრთელობის დონეს, ჯანმრთელობის დაცვა წყვეტს ისეთ მნიშვნელოვან პრობლემას, როგორცაა საზოგადოების შრომითი რესურსების შენარჩუნება და გამრავლება. საბოლოოდ იგი გავლენას ახდენს ქვეყნის საწარმოო ძალთა განვითარებაზე, მისი ეკონომიკური პოტენციალის განმტკიცებაზე.

ჯანმრთელობის დაცვა, ისევე როგორც არამატერიალური წარმოების სხვა დარგი, არ მონაწილეობს უშუალოდ ეროვნული შემოსავლის წარმოების პროცესში, მაგრამ მიუხედავად ამისა ქმნის რა რეალურ მატერიალურ დოვლათს, რომელიც შედის საზოგადოების პირადი მოხმარების ფონდში მატერიალურა წარმოების II ქვედანაყოფის პროდუქტებთან ერთად, აქტიურ მონაწილეობას ღებულობს სამუშაო ძალის კვლავწარმოების პროცესში, რომელიც მთლიანი საზოგადოებრივი კვლავწარმოების პროცესის შემადგენელი ნაწილია. ამრიგად, ჯანმრთელობის დაცვის კავშირი მატერიალური წარმოების სფეროსთან ხორციელდება არამარტო ამ უკანასკნელის ზემოქმედების საშუალებით, ჯანმრთელობის დაცვის განვითარების დონესა და ტემპზე, არამედ უკუკავშირის გზითაც. ცხადია, თუ ერთის მხრივ მატერიალური წარმოება უზრუნველყოფს ჯანმრთელობის დაცვის სამსახურის განვითარებას იმით, რომ განსაზღვრავს ჯანმრთელობის დაცვის განვითარებისათვის საჭირო სახსრებსა და რესურსების სიდიდეს მუშაკთა ჯანმრთელობის დონისადმი მუდმივად მზარდი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების მიზნით მეორეს მხრივ, ჯანმრთელობის დაცვა ხელს უწყობს რა მნიშვნელოვნად სამუშაო ძალის ფორმირებას, საბოლოო ჯამში იწვევს საზოგადოებრივი შრომის ნაყოფიერების ზრდას, ეროვნული შემოსავლის გადიდებას, საზოგადოების შემდგომ სოციალურ-ეკონომიკურ პროგრესს.

ამრიგად, ჯანმრთელობის დაცვა გვევლინება როგორც აუცილებელი სასიცოცხლო მნიშვნელობის დარგი, რომელიც უზრუნველყოფს საზოგადოების ჯანმრთელობის დაცვას და მის გაუმჯობესებას, ამავე დროს იგი არის რეალური ძალა, რომელიც ხელს უწყობს ქვეყნის ეროვნული სიმდიდრის ზრდას.

ისმება კითხვა: კონკრეტულად რას მოიცავს ჯანმრთელობის დაცვა, როგორც სახალხო მეურნეობის დარგი: თანამედროვე საბჭოთა და საზღვარგარე-

თულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არ არსებობს არასაწარმოო სფეროს აღნიშნული დარგის ფუნქციონირების საზღვრების მკაფიო განსაზღვრა.

ზოგიერთი მკვლევარის აზრით, ჯანმრთელობის დაცვა წარმოადგენს იმ ღონისძიებათა სისტემას, რომლებიც მიმართულია მოსახლეობის ჯანმრთელობის შენარჩუნებისა და მისი მუდმივი გაუმჯობესებისაკენ. ამგვარი მიდგომა დამახასიათებელია საბჭოთა და საზღვარგარეთელი მეცნიერთა უმეტესი ნაწილისათვის სოციალური ჰიგიენისა და ჯანმრთელობის დაცვის ორგანიზაციის სფეროში. მათ შორის გვხვდება ისეთი მოსაზრებაც, რომლის მიხედვითაც ჯანმრთელობის დაცვა განიხილება როგორც სახალხო მეურნეობის დარგი, მაგრამ იმის გამო, რომ იგი მიეკუთვნება არასაწარმოო სფეროს მას გამოირიცხავენ წარმოებითი ურთიერთობის სისტემიდან⁶.

სოციალისტური ქვეყნების ჯანმრთელობის დაცვის მინისტრების თათბირის მასალებში (23 ივნისი-2 ივლისი 1976 წ. მოსკოვი) სოციალისტური ჯანმრთელობის დაცვა განსაზღვრულია, როგორც „სოციალურ-ეკონომიკური და სამედიცინო ღონისძიებების ფართო სისტემა, რომელსაც ახორციელებს საზოგადოება მოსახლეობის ჯანმრთელობის დაცვისა და მუდმივი გაუმჯობესების მიზნით, შრომის, ყოფა-ცხოვრებისა და დასვენების ოპტიმალური პირობების, ადამიანის ჰარმონიული ფიზიკური და სოციალური განვითარებისა და საზოგადოების ყველა წევრის აქტიური შემოქმედებითი დღეგრძელობის უზრუნველსაყოფად“⁷. აღნიშნული განმარტების თანახმად ჯანმრთელობის დაცვა მოიცავს როგორც მატერიალური წარმოების, ისე არასაწარმოო სფეროს მთელ რიგ დარგებს.

ჩვენის აზრით, ჯანმრთელობის დაცვას, როგორც სახალხო მეურნეობის დარგს მიეკუთვნება მხოლოდ ის დაწესებულებები, რომელთა ფუნქციონალური დანიშნულება მთლიანად დაიყვანება ცალკეული პირებისა და მთელი საზოგადოების მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაზე სამედიცინო დახმარებისა და სანიტარულ-ეპიდემიოლოგიური მომსახურების ხაზით.

სინამდვილეში საბჭოთა ჯანმრთელობის დაცვის სისტემაში იმ დაწესებულებების გარდა, რომლებიც ახორციელებენ მოსახლეობის სამკურნალო-პროფილაქტიკურ და სანიტარულ-ეპიდემიოლოგიურ მომსახურებას, შედის ისეთი ელემენტებიც, როგორიცაა მედიცინის მეცნიერებათა აკადემია და სამედიცინო პროფილის სამეცნიერო-კვლევითი დაწესებულებები, სამედიცინო და ფარმაცევტული კადრების მომზადების სისტემა, საფთვიაქო მომსახურება.

წინამდებარე გამოკვლევაში ჩვენ დავეყრდნობით ჯანმრთელობის დაცვის — როგორც სახალხო მეურნეობის დარგის განსაზღვრას ვიწრო გაგებით, რომლის ქვეშ იგულისხმება ჯანმრთელობის დაცვის, როგორც დარგის იმგვარი საქმიანობა, რომელიც უშუალოდ დაკავშირებულია ადამიანის ბუნებასთან, სამედიცინო-ბიოლოგიური პროცესების მიმდინარეობასთან ადამიანის ორგანიზმში, მის შინაგან და გარე სამყაროსთან.

⁶ Головтеев В. В., Калью П. И., Пустовой И. В. Основы экономики советского здравоохранения, М., «Медицина», 1974 г. Руководство по социальной гигиене и организации здравоохранения. Под ред. Виноградова Н. А. Т. 1, М., «Медицина» 1974 и др.

⁷ Основные направления и перспективы развития социалистического здравоохранения. М., МЗ СССР, 1976, с. 2.

შრომა ჯანმრთელობის სფეროში იხარჯება უშუალოდ მომხმარებლებზე, ან ცალკეულ ელემენტებზე. ჯანმრთელობის დაცვის სფეროში შრომის პროცესისათვის დამახასიათებელი თავისებურება იმაშიც ვლინდება, რომ აღნიშნული პროცესი ხორციელდება საზოგადოებრივად ორგანიზებულ პირადი მოხმარების სფეროში, სადაც არა მარტო იქმნება მატერიალური დოვლათი არასაწარმოო ფონდების სახით, არამედ ერთი და იმავე დროს იქმნება და მოიხმარება კიდევ ახალი მატერიალური დოვლათი, რომელიც მოცემული შრომითი პროცესის შედეგს წარმოადგენს: ამრიგად, აქ წარმოებისა და მოხმარების პროცესები ერთმანეთს ემთხვევა დროშიც და სივრცეშიც.

ცნობილია, რომ მატერიალურ წარმოებაში შრომის პროცესი წარმოადგენს შემდეგი მარტივი მომენტების ერთიანობას: „მოზანშეწონილი მოქმედება, ანუ თვით შრომა, შრომის საგანი და შრომის საშუალებანი“⁸.

არამატერიალური დოვლათის წარმოების პროცესში მატერიალური დოვლათი გამოიყენება შრომის ნივთობრივი ელემენტების სახით. მაგრამ ისინი უკვე აღარ წარმოადგენენ საკუთრივ შრომის საშუალებებს და აქვთ სხვა ეკონომიკური ფორმა, სპეციფიკური მოხმარების საგნების ფორმა. ასე მაგალითად, სამედიცინო დახმარების აღმოჩენის პროცესში ექიმი იყენებს სხვადასხვა ტექნიკურ საშუალებებს, მაგრამ ისინი არსებითად განსხვავდებიან შრომის საშუალებისაგან იმით, რომ არ გადააქვთ თავიანთი ღირებულება მათ მიერ შექმნილ არამატერიალურ დოვლათზე, ისინი ცხადია არც მოცემული ნივთობრივი ელემენტების ე. წ. არასაწარმოო ფონდების კვლავწარმოების წყაროს წარმოადგენენ. არასაწარმოო, ფონდები, ისევე როგორც ნებისმიერი მოხმარების საგნები, ან მთლიანად ან ნაწილობრივ მოიხმარება შრომის პროცესში, და საბოლოო ჯამში, გვევლინება როგორც მოკლევადიანი ან ხანგრძლივი მოხმარების საგნები. მაგრამ ისინი ასევე არსებითად განსხვავდებიან ჩვეულებრივი მოხმარების საგნებისაგან. არასაწარმოო ფონდების თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ მათი მოხმარება არ წარმოადგენს თვითმოზანს. არ ხდება უშუალოდ მათი სახმარი ღირებულების მოხმარება, არამედ ისინი მოიხმარება მხოლოდ იმ სასარგებლო ეფექტის გამოყენებასთან ერთად რომელიც მოცემულია ჯანმრთელობის დაცვის მუშაკების ცოცხალ შრომაში. ჯანმრთელობის დაცვის დარგში არ არსებობს ასევე შრომის საგანი, როგორც ასეთი, რამდენადაც აქ შრომის ობიექტი არის არა ბუნების საგანი და წარსული შრომის პროდუქტი, არამედ უშუალოდ თვითონ ადამიანი.

საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამძლეების საქმეში, ჯანმრთელობის დაცვის როლის გამორკვევის მიზნით, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, სოციალისტური ჯანმრთელობის დაცვის შინაარსი განხილულ იქნეს იმ პოზიციიდან, როგორც ეს განხილული აქვს: ს. პ. ბურენკოვს, ვ. ვ. გოლოვტიევს და ვ. პ. კორჩაგინს:

ა) სოციალური კუთხით — ჰუმანიზმისა და დემოკრატიის პრინციპები;

ბ) „ტექნოლოგიური“ კუთხით მოსახლეობისათვის საყოველთაო მისაწვდომი უფასო მაღალკვალიფიციური სამედიცინო დახმარების მეცნიერული ხასიათი; სამედიცინო მეცნიერების მიღწევათა დანერგვა სამედიცინო-პროფილაქტიკური დაწესებულებების ფართო პრაქტიკაში; სამედიცინო მეცნიერებისა და პრაქტიკის ორგანიზებული ურთიერთკავშირი;

⁸ კ. მარქსი. „კაპიტალი“, ტ. I; გვ. 228.

გ) ეკონომიკური კუთხით — საზოგადოებრივი კვლავწარმოების პროცესში ჯანმრთელობის მზარდი როლი, როგორც მთავარი საწარმოო ძალზე ზემოქმედების ისე მისი გაფართოების უზრუნველყოფის თვალსაზრისით⁹.

საბჭოთა ჯანმრთელობის დაცვის პრინციპების განხილვა ამგვარი პოზიციიდან საშუალებას იძლევა, არა მარტო სრულად იქნეს გაშუქებული სოციალისტური ჯანმრთელობის უპირატესობანი, არამედ ხაზი გაესვას ასევე ჯანმრთელობის დაცვის სოციალურ-ეკონომიკურ შინაარსს.

რაც შეეხება ჯანმრთელობის სფეროში შრომითი და მატერიალური დანახარჯების თავისებურებებს, სწორედ ისინი განაპირობებენ ჯანმრთელობის დაცვის პროდუქტის სპეციფიკას. რამდენადაც მხოლოდ ჯანმრთელობის დაცვის მუშაკთა შრომის ფორმალიზებული შედეგების დახმარებით არის შესაძლებელი, გამოკვლეული იქნას მოცემული დარგის ადგილი და როლი საზოგადოებრივი კვლავწარმოების სისტემაში, ნაჩვენები იქნას, რომ აღნიშნული დარგი, მართალია არ აწარმოებს წარმოების წესის მატერიალურ საფუძველს, არაპირდაპირ ზემოქმედებას ახდენს მის განვითარებასა და ფუნქციონირებაზე, უშუალოდ მონაწილეობს სამუშაო ძალის კვლავწარმოების სოციალურ-პიგიენტური პირობების დაცვასა და უზრუნველყოფაში, გასაშუალებელი გზით კი საზოგადოებრივი პროდუქტის კვლავწარმოებაში უზრუნველყოფს მატერიალური წარმოების სფეროს განვითარებას საზოგადოებრივი შრომის სანიტარულ-პიგიენტური პირობების გაუმჯობესებით, შრომის უუნარობით გამოწვეული სამუშაო დროის დანაკარგების შემცირებით, დაავადებებისა და სიკვდილიანობის შემცირებით, ასევე სიცოცხლის ვახანგრძლივებით, რაც შესაბამისად ხელს უწყობს ერთობლივი სამუშაო დროის გადიდებასა და საზოგადოებრივი შრომის ნაყოფიერების ამაღლებას. სამამულო და საზღვარგარეთულ ეკონომიკურ ლიტერატურაში ფართოდ არის გავრცელებული მოსაზრება, რომლის თანახმადაც ჯანმრთელობის დაცვის მუშაკთა შრომის შედეგს ანუ „ჯანმრთელობის დაცვის ეფექტს“ წარმოადგენს: მოსახლეობის ჯანმრთელობის გაუმჯობესება და შენარჩუნება, მოსახლეობასა და შრომით რესურსებში ისეთი ხარისხობრივი მახასიათებლების ცვლილებების განხორციელება, როგორცაა მაგალითად: მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა, დაავადების დონის შემცირება და მისი სტრუქტურის ცვლილება, აქტიური შრომის უნარიანობის გადიდება და ა. შ¹⁰.

ზოგიერთი ეკონომისტი ჯანმრთელობის დაცვის საქმიანობის შედეგს განსაზღვრავს არაპირდაპირი გზით, რაც აისახება ეროვნული შემოსავლის ზრდაში, რომელიც მიიღება დაავადების, ინვალიდობისა და სიკვდილიანობის შემცირებითა და მშრომელი მასების მდგომარეობის საერთო გაუმჯობესების შედეგად¹¹.

უდავოა, რომ ყველა ეს ცვლილება დამოკიდებულია ჯანმრთელობის დაწესებულებების საქმიანობაზე, მაგრამ არა მარტო მათ საქმიანობაზე. რო-

⁹ Социалистическое здравоохранение: задачи, ресурсы, перспективы развития. М., «Медицина», 1979, с. 55.

¹⁰ См. работы Пустового И. В., Попова Г. А., Богатырева И. Д., Калы П. И., Рондмана М. Н., В. Абель-Смита и др.

¹¹ Струмилин С. Г. «Экономические науки», 1966, № 5, с. 28; Попов Г. А., изд. МГУ, 1976, с. 327—374.

გორც მატერიალური წარმოების, ისე არასაწარმოო სფეროს ბევრი დარგი განაპირობებს აღნიშნულ ცვლილებებს, ამიტომ ისინი შესაძლოა წარმოვიდგინოთ სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგების მუშაკთა შრომის საბოლოო შედეგების სახით.

მაგრამ ხაზი უნდა გავსვას იმ გარემოებას, რომ მართალია ჯანმრთელობის დაცვის მუშაკთა სოციალურად ორგანიზებული და უშუალოდ განსაზოგადებული შრომა, მონაწილეობს რა სოციალისტური წარმოების მიზნის რეალიზაციაში და თავისი საზოგადოებრივი ფორმით გვეკვლინება როგორც მწარმოებლური შრომა, სრულიადაც არ ნიშნავს იმას, რომ მასსა და მწარმოებლურ შრომას შორის არ არის პრინციპული განსხვავება.

ამრიგად, ჯანმრთელობის დაცვის მუშაკები უშუალოდ არ მონაწილეობენ ეროვნული შემოსავლის წარმოებაში და ცხადია, არ ქმნიან ღირებულებას, მაგრამ მათი შრომის შედეგი — არამატერიალური დოვლათი — რომელიც არ არის თვითონ ღირებულების მატარებელი, გარკვეულ პირობებში, შეიძლება ღებულებდეს ღირებულებით ფორმას.

ამრიგად, საზოგადოებრივი კვლავწარმოების სისტემაში ჯანმრთელობის დაცვის როლისა და ადგილის მეცნიერული განსაზღვრა, ასევე ამ დარგის მუშაკთა მიერ შემქმნელი არამატერიალური დოვლათის სწორი აღრიცხვა, ხელს შეუწყობს ჯანმრთელობის დაცვის რეალური კავშირების ანალიზის განხორციელებას ადამიანთა საქმიანობის სხვა სფეროებთან, ასევე იმას, რომ გამოინახოს როგორც ამ დარგის, ისე მთელი საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლების გზები.

Н. Е. ГВЕДАШВИЛИ

МЕДИЦИНСКОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ НАСЕЛЕНИЯ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Резюме

В статье последовательно изложены особенности трудового процесса в сфере здравоохранения и его роль в развитии производительных сил и, в конечном итоге, в процессе общественного воспроизводства.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის არასაწარმოო სფეროს ეკონომიკური პრობლემების განყოფილებამ

ს ა მ ა რ თ ა ლ ი

პირველი გეოგრაფიული

დროის ფაქტორი სამოქალაქო პროცესში

მართლმსაჯულების მიზანია დაიცვას ყოველგვარი ხელყოფისაგან: საზოგადოებრივი და სახელმწიფო წესწყობილება, მეურნეობის სოციალისტური სისტემა, სოციალისტური საკუთრება; მოქალაქეთა უფლებები და კანონიერი ინტერესები, სოციალისტური ორგანიზაციების უფლებები და ინტერესები.

ეს მიზნები, უწინარეს ყოვლისა, მიიღწევა სამოქალაქო სასამართლო წარმოების ისეთი ამოცანის რეალიზაციით, როგორცაა საქმეების სწორი გადაწყვეტა. ამასთან, კანონმდებელი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს საქმის სწრაფ განხილვას, მის დროულ გადაწყვეტას. სამოქალაქო პროცესის ეს ორი ამოცანა ერთმანეთთან მჭიდროდაა დაკავშირებული. სწორედ ამიტომ სამოქალაქო-პროცესუალური კანონმდებლობის მთელ რიგ ნორმებში ტერმინები „სწრაფი“ და „სწორი“ ერთად იხმარება. ამით კანონმდებელი საქმის სწორ გადაწყვეტასთან ერთად ხაზს უსვამს იმ დიდ მნიშვნელობას, რაც საზოგადოებისათვის გააჩნია საქმის სწრაფ განხილვასა და გადაწყვეტას.

სამოქალაქო საქმის სწრაფი განხილვა წარმოადგენს მისი სწორი გადაწყვეტის პირობას, რადგან, რაც უფრო სწრაფად იქნება გავლილი გზა საქმის აღძვრიდან მის გადაწყვეტამდე, მით უფრო ნაკლებია დროის ფაქტორის მანე ზემოქმედება საქმის გარემოებების ყოველმხრივ, სრულ და ობიექტურ გამორკვევაზე. თავის მხრივ საქმის სწორი გადაწყვეტა უზრუნველყოფს დარღვეული უფლების თუ კანონიერი ინტერესის სწრაფ დაცვას, რადგანაც სასამართლო შეცდომების გასწორებას ზემდგომი ინსტანციის სასამართლოს მიერ, საბოლოო ანგარიშში, როგორც წესი, მოჰყვება საქმის გაჭინაურება. ამიტომ, შეიძლება ითქვას, რომ საქმის სწორი და სწრაფი განხილვა ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული და განსაზღვრული თვალსაზრისით ურთიერთგანამაპირებელი ამოცანებია.

საქმის სწორი გადაწყვეტა ე. ი. საქმეზე კანონიერი და დასაბუთებული გადაწყვეტილების დადგენა სასამართლოს უშთაერესი ამოცანაა. დიდი ყურადღება ექცევა მას პრაქტიკაში და ასევე დიდია სწავლულთა ინტერესი ამ პრობლემისადმი. გადაწყვეტილების კანონიერებისა და დასაბუთებულობის კვლევას მრავალი მეცნიერული ნაშრომი მიეძღვნა და ამჟამად იგი ერთ-ერთი უფრო სრულყოფილად დამუშავებული პრობლემა სამოქალაქო საპროცესო სამართლის მეცნიერებაში. ამას ვერ ვიტყვით სამოქალაქო საქმის სწრაფად გადაწყვეტის, მისი დროული განხილვის პრობლემაზე. დღეისათვის არ მოიძებნება მასთან დაკავშირებული არც ერთი ფუნდამენტური გამოკვლევა, რაც არ შეესაბამება სამოქალაქო საპროცესო სამართლის მეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონეს.

საქმის დროული გადაწყვეტის ცნება პირდაპირაა დაკავშირებული დროის კატეგორიასთან. დრო დიალექტიკური მატერიალიზმის მიხედვით არის მოძრავი მატერიის არსებობის ობიექტურად რეალური ფორმა. იგი ახასიათებს მატერიალური პროცესების გაშლის თანმიმდევრობას, ამ პროცესების სტადიათა ერთმანეთისაგან დაცილებულობას, მათ ხანგრძლივობას, მათ განვითარებას¹. დრო მატერიის არსებობის ისეთი ფორმაა, რომელიც გამოხატავს ნებისმიერი ობიექტებისა და სისტემების არსებობის ხანგრძლივობას. მიზეზ-შედეგობრივი ურთიერთობის თანამიმდევრობასა და მატერიის მდგომარეობის ცვლას².

დრო მიმდინარეობს ადამიანის ნების, სურვილის და საქმიანობისგან დამოუკიდებლად, თვით ადამიანი არსებობს და მოქმედებს დროში. მას არ შეუძლია შეაჩეროს დროის მსვლელობა და მხოლოდ ამ მხრით არ ძალუძს დაუპირისპიროს თავისი საქმიანობა დროის ობიექტურ ღრუბლს. ამასთან იმ ფაქტიდან, რომ ადამიანს არ შეუძლია დაუპირისპიროს თავისი საქმიანობა დროის ობიექტურ მსვლელობას, ჯერ კიდევ არ გამოდის, რომ დროის მიმართ ადამიანი აბსოლუტურად უძლური არსებაა. თავის საქმიანობაში იგი აქტიურად იყენებს დროს. ადამიანებს შეუძლიათ ამა თუ იმ საქმიანობის განხორციელება შეუფარდოს დროში განსაზღვრულ მომენტს ან დროის განსაზღვრულ მონაკვეთს, მათ შეუძლიათ დაადგინონ ვადები ამა თუ იმ მოქმედების შესასრულებლად.

ფილოსოფია დროს შეისწავლის და განიხილავს, როგორც საყოველთაო, უნივერსალურ კატეგორიას. საბუნებისმეტყველო, ტექნიკური, საზოგადოებრივი მეცნიერებები კი შეისწავლიან და გამოიყენებენ კერძო დროით კავშირებსა და ურთიერთობებს.

იურიდიული მეცნიერება დროით კავშირებსა და ურთიერთობებს შეისწავლის ადამიანთა ქცევის სამართლებრივ რეგულირებაში წარსულში, აწმყოში და მომავალში. ამასთან სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორია, სახელმწიფოსა და სამართლის ზოგადი თეორია და თითოეული დარგობრივი იურიდიული მეცნიერება, აგრეთვე დარგთაშორისი დისციპლინები, დროით კავშირებსა და ურთიერთობებს შეისწავლიან თავისი საგნის სპეციფიკის შესაბამისად.

კალენდარული დრო საზოგადოებაში ფუნქციონირებს ხუთი ურთიერთ-დაკავშირებული ფორმით ეს ფორმებია: დათარიღება, ხანგრძლივობა, განმეორადობა, ერთდროულობა, თანმიმდევრობა³.

საბჭოთა სამოქალაქო პროცესში ფართოდ გამოიყენება დროითი კავშირები და ურთიერთობები ყველა თავის ძირითად ფორმებში.

დათარიღება ფართოდ გამოიყენება სამოქალაქო სასამართლო წარმოებაში. მისი მიზანია აღნიშნოს კალენდარული დროის შეკალაზე კონკრეტული პროცესუალური მოქმედებათა დაწყების ადგილი. დათარიღება ასახავს პროცესუალური მოქმედებების, იურიდიული ფაქტებისა და პროცესუალური ურთიერთობების დროით კავშირებს მათს განვითარებაში, ხანგრძლივობასა და თანმიმდევრობაში. დათარიღება შეიძლება როგორც წარსულს,

¹ მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფიის საფუძვლები, თბ., 1974, გვ. 63.

² Дialectический материализм. — М., 1975, с. 178.

³ Петров Г. Фактор времени в советском праве // Правоведение. — 1982, № 6, с. 46.

ისე აწმყოსა და მომავლის. დათარიღებით მიიღწევა აწმყოს დროითი კავშირი წარსულთან და მომავალთან.

საქართველოს სამოქალაქო სამართლის საპროცესო კოდექსის 150-ე მუხლის თანახმად, მოსამართლე ცნობს რა საქმეს საკმაოდ მომზადებულად, გამოიტანს განჩინებას სასამართლო სხდომაზე მისი გარჩევის დანიშვნის შესახებ. ეს განჩინება დროით კავშირშია როგორც წარსულთან, ისე მომავალთან, რადგანაც ჯერ ერთი, მოსამართლეს გამოაქვს რა განჩინება საქმის სასამართლო გარჩევისათვის დანიშვნის შესახებ, წინასწარ განსაზღვრავს მისი დაწყების თარიღს, ე. ი. უთითებს იმ ადგილს კალენდარული დროის შკალაზე, საიდანაც შეუდგება საქმის გარჩევას და ამით აკავშირებს აწმყოს მომავალთან, მეორეც, მოსამართლემ საქმის მომზადებაზე უფრო ადრე ე. ი. წარსულში, სხვა მოქმედებები განახორციელა — მიიღო სასამართლო განცხადება წარმოებაში და გამოიტანა განჩინება მისი სასამართლო გარჩევისათვის მომზადების შესახებ, განახორციელა მოსამზადებელი მოქმედებები. ყველა ეს მოქმედება, როგორც წარსულში განხორციელებული, უკავშირდება საქმის სასამართლო გარჩევისათვის დანიშვნას. ამრიგად, დროითი კავშირებისა და ურთიერთობების ისეთი ფორმის გამოყენებით, როგორიცაა დათარიღება, ერთმანეთს უკავშირდებათ დროში პროცესუალური მოქმედებები და გამოიხატება დროითი კავშირები ამ მოქმედებათა განვითარებასა და თანამიმდევრობაში.

სამოქალაქო პროცესში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება დროის ისეთი ფორმას, როგორიცაა ხ ა ნ გ რ ძ ლ ი ვ ო ბ ა. იგი გამოხატავს პროცესუალურ მოქმედებათა დროით პარამეტრებს. უკანასკნელს ან პირდაპირ ადგენს კანონი (საქმის განხილვის პროცესუალური ვადები, მოტივირებული ვადაწყვეტილების შედგენის ვადების ვადა, საკასაციო საჩივრის (პროტესტის) შეტანის ვადა და ა. შ.) ან განსაზღვრავს სასამართლო (სასარჩელო განცხადების ხარვეზების გამოსწორების ვადა, მტკიცებულებათა წარდგენის ვადა და ა. შ.). ამასთან, სასამართლოს მიერ განსაზღვრული ვადები შეფარდებით განსაზღვრული ვადებია — ისინი მიედინებიან სხვა ვადების ფარგლებში და მათი პარამეტრები არ უნდა სცილდებოდეს ამ უკანასკნელთ. ასე მაგალითად, მოსამართლის მიერ მტკიცებულებათა წარდგენისათვის დანიშნული ვადა ისე უნდა იყოს განსაზღვრული, რომ იგი არ უნდა არღვევდეს ძირითადს — საქმის გარჩევისათვის კანონით დადგენილ დროით პარამეტრებს.

გ ა ნ მ ე ო რ ა დ ო ბ ა, როგორც დროითი კავშირებისა და ურთიერთობების მნიშვნელოვანი ფორმა, ფართოდ გამოიყენება მრავალ ნორმატიულ აქტში. ასე მაგალითად, სსრ კავშირის, მოკავშირე და ავტონომიური რესპუბლიკების კონსტიტუციებით დადგენილია სახალხო მოსამართლეებისა და სახალხო მსაჯულების განსაზღვრულ ვადებში არჩევის განმეორება. ასეთი განმეორება წარმოადგენს სასამართლო წყობილების დემოკრატიზმის უმნიშვნელოვანეს ორგანიზაციულ პირობას.

სამოქალაქო საპროცესო კანონმდებლობა განსაზღვრავს მთელი რიგი პროცესუალური მოქმედებების განმეორებით შესრულების წესს. ასე მაგალითად, სამოქალაქო სამართლის საპროცესო კოდექსის 178-ე მუხლის თანახმად აუცილებელ შემთხვევაში სასამართლოს შეუძლია განმეორებით დაკითხოს მოწმე. საპროცესო კოდექსის 188-ე მუხლში კი აღნიშნულია, რომ „თუ სასამართლო ექსპერტიზის დასკვნას არ ეთანხმება დაუსაბუთებლობის მოტივით,

აგრეთვე იმ შემთხვევაში, როდესაც რამდენიმე ექსპერტის დასკვნათა შორის არის წინააღმდეგობა, სასამართლოს შეუძლია დანიშნოს განმეორებითი ექსპერტიზა და მისი ჩატარება დაავალოს სხვა ექსპერტს ან სხვა ექსპერტებს⁴. კოდექსის 229-ე მუხლი ადგენს განუხილველად დატოვებული სასამართლო განცხადების განმეორებით წარდგენის წესს.

ერთდროულობა - სამართლებრივ რეგულირებაში გამოიყენება სხვადასხვა ასპექტში. ყველაზე სრულად იგი ვლინდება კოლექტიურობის პრინციპში, რომლის თანახმადაც ყველა ინსტანციის სასამართლოში და ყველა სახის წარმოებაში მონაწილეობას იღებს ერთდროულად რამდენიმე მოსამართლე.

საპროცესო კოდექსის 45-ე მუხლის მიხედვით მოქალაქეს უფლება აქვს სასამართლოში საქმე აწარმოოს პირადად ან წარმომადგენლის მეშვეობით. ამასთან, საქმეში პირადი მონაწილეობა არ ართმევს მოქალაქეს უფლებას ჰყავდეს ერთდროულად წარმომადგენელიც ამ საქმეზე.

დროში რიგითობა (თანმიმდევრობა) ფართოდ გამოიყენება სამართალწარმოებაში. იგი პროცესუალური ფორმის აუცილებელი ელემენტია. პროცესუალური ფორმა გულისხმობს მოქმედებათა განხორციელებას განსაზღვრულ ვადებში და განსაზღვრული თანმიმდევრობით. სამოქალაქო საპროცესო სამართალი სასამართლოს მთელ საქმიანობას ყოფს სტადიებად იმ უშუალო ამოცანების მიხედვით, რომლებსაც წყვეტს სასამართლო პროცესუალურ ურთიერთობათა განვითარების მოცემულ ეტაპზე. სტადიებისა და შესაბამისად პროცესუალურ მოქმედებათა თანმიმდევრობა მკაცრადაა წინასწარ განსაზღვრული. ასე მაგალითად, ჯერ უნდა დადგეს საქმის აღძვრის სტადია, შემდეგ სასამართლო გარჩევისათვის საქმის მომზადების სტადია, შემდეგ საქმის სასამართლო განხილვის სტადია და ა. შ. პროცესი არ შეიძლება არსებობდეს დროში სტადიების ასეთი რიგითობის გარეშე.

ასეთია დროითი კავშირებისა და ურთიერთობების ძირითადი ფორმები სამოქალაქო საქმეებზე მართლმსაჯულების განხორციელების პროცესში. ამ ფორმების მჭიდრო ურთიერთკავშირისა და ურთიერთგანპირობებით აიხსნება ის, რომ თითოეულ პროცესში კონკრეტულ საქმეზე ერთდროულად გამოიყენება რამდენიმე დროითი ფორმა.

სამოქალაქო სასამართლო წარმოებაში დროის კატეგორია ყველაზე ფართოდ გამოიყენება პროცესუალურ ვადებთან დაკავშირებით ეს უკანასკნელი კი განისაზღვრება დროის იმ მონაკვეთით, რაც დადგენილია კანონით ან განსაზღვრავს სასამართლო პროცესუალურ მოქმედებათა შესრულებისათვის. მათ შორის უმნიშვნელოვანესია სამოქალაქო საქმეთა განხილვის ვადები ე. ი. კანონით დადგენილი დროის ის პარამეტრები, რომლის განმავლობაშიც უნდა განხორციელდეს საქმეზე ყველა აუცილებელი საპროცესო მოქმედება დაწყებული საქმის აღძვრიდან დამთავრებული გადაწყვეტილების დადგენით ან საქმის წარმოების შეწყვეტისა თუ სარჩელის განუხილველად დატოვების შესახებ განჩინების გამოტანით. ყველა კონკრეტული დროითი კავშირი და ფორმა სამოქალაქო პროცესში ისე უნდა იყოს განსაზღვრული და გამოყენებული, რომ არ არღვევდეს მთავარს — სასამართლოში სამოქალაქო საქმის განხილვის ვადას.

Г. А. ГОЛОШВИЛИ

ФАКТОР ВРЕМЕНИ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Резюме

В статье рассматривается вопрос фактора времени в гражданском судопроизводстве. Автор подчеркивает, что юридические науки, так же как и межотраслевые дисциплины, исследуют временные связи и отношения в соответствии со спецификой своего предмета. В работе проанализированы все взаимосвязанные формы функционирования календарного времени в гражданском процессе, а именно: датирование, длительность, повторяемость, одновременность и последовательность. На основе анализа автор заключает, что все временные формы и связи в гражданском процессе должны подчиняться задаче своевременного рассмотрения и разрешения гражданских дел в судах.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სახელმწიფოსა და სამართლის კვლევის ცენტრის სამოქალაქო სამართლის განყოფილებამ.

АЛЬБИН ЭЗЕР

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ОБВИНЯЕМОГО И ПОТЕРПЕВШЕГО В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ПРАВЕ ФЕДЕРАТИВНОЙ РЕСПУБЛИКИ ГЕРМАНИИ

I. ОСНОВЫ И ТЕНДЕНЦИИ ДЕЙСТВУЮЩЕГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

Уголовно-процессуальное право, как известно, является весьма чутким сейсмографом любого государственного строя¹. Это относится, прежде всего, к вопросу правового положения **обвиняемого**. Ведь уважение к правам обвиняемого как субъекта и трактование его не только как объекта процесса дает важное представление о господствующем понимании государства. Поэтому не должно удивлять, что в связи с коренными политическими изменениями, через которые прошла Германия за минувшие 100 лет — от Кайзеровской империи, через Веймарскую республику и нацистскую диктатуру, вплоть до нашей Федеративной республики, — неоднократно подвергался существенным изменениям и «Имперский уголовно-процессуальный кодекс» 1877 г., в том числе и в отношении правового положения обвиняемого.

Приведем лишь несколько примеров из послевоенного периода. Прежде всего в результате унификации законодательства в 1950 г.² в основном было восстановлено положение, существовавшее до 1933 г. Однако при этом как реакция на методы допроса, применявшиеся при нацизме, был введен запрет на использование таких приемов допроса, которые могли бы ограничить волю допрашиваемого (ст. 136а УПК). Наряду с этим, принятие в 1964 г.³ «уголовно-процессуальной новеллы» позволило еще более усилить позицию обвиняемого. Этому особенно способствовало ограничение института ареста, усиление роли защитника, а также расширение обязанности разъяснения обвиняемому его свободы не давать показаний.

С другой стороны, реформа уголовно-процессуального права 1974—1975 гг.⁴ повлекла некоторое ухудшение правового положения обвиняемого. Дело в том, что в связи с процессами против террористов, когда некоторые обвиняемые, а также их защитники явно злоупотребили своими правами, законодатель оказался вынужденным принять ряд мер, ограничивающих, в частности, сферу действия защитника. Была упразднена возможность общей защиты нескольких обвиняемых одним и тем же адвокатом (ст. 146 УПК), число защитников одного лица было сокращено до трех (п. 2, ч. I, ст. 137 УПК); была создана возможность проводить судебное разбирательство в отсутствие обвиняемого, если он намеренно вызвал не-

возможность своего участия в процессе (ст. 231а УПК). «Закон о борьбе с терроризмом», принятый в 1976 г.⁵, содержал новые ограничения. Так, на основании этого закона, в процессах по делам о создании или поддержке террористических объединений (ст. 129а УК) письменное сообщение между защитником и обвиняемым может быть подвергнуто судебному контролю (ст. ст. 148, 148а УПК).

Более того, в соответствии с «законом о воспрепятствовании контактам»⁶ в случае продолжающейся террористической деятельности при необходимости контакт между находящимся в заключении обвиняемым и его защитником может быть временно полностью запрещен. Также и закон 1978 г.⁷, преследуя в основном цель борьбы с терроризмом, расширил допустимость производства обыска в жилище (ст. 103 УПК) и идентификации личности (ст. ст. 111, 173в, 163с УПК).

Последние на сегодняшний день изменения в уголовно-процессуальное право были внесены в 1979 г.⁸, когда в основном с целью ускорения судопроизводства было установлено, что заявления, ставящие под сомнение компетенцию суда или беспристрастность судьи, могут быть сделаны, как правило, только до начала судебного разбирательства (ст. ст. 6а, 16, 222а, 222в, УПК).

В противоположность тем изменениям, которые произошли в правовом положении обвиняемого, до недавнего времени процессуальная позиция «потерпевшего» оставалась практически неизменной. Это обстоятельство первоначально не может не удивлять, поскольку, исходя из постоянно растущего интереса к проблемам виктимологии⁹, можно было бы ожидать и улучшения процессуального положения потерпевшего. Кроме того, все большее внимание идее возмещения вреда, причиненного преступлением, уделяет учение о целях наказания.

Согласно новым взглядам, наряду с государством, осуществляющим публичное уголовное преследование, все большее значение должно отводиться индивидуальным интересам потерпевшего¹⁰. Однако, вероятно, требовалось немало времени, прежде чем фигура потерпевшего, оказавшаяся на «обочине» уголовного процесса, вновь смогла выдвинуться на передний план. Первый шаг в этом направлении был сделан принятием 18 декабря 1986 г. «Закона о защите прав потерпевшего» (см. ниже III).

II. ПРАВА И ОБЯЗАННОСТИ ОБВИНЯЕМОГО

1. Двойная функция обвиняемого как «объекта следствия» и «субъекта процесса»

Естественно, что обвиняемый прежде всего является объектом. Будучи подозреваемым в совершении преступления, он подвергается следствию и тем самым становится его объектом. С этим связан ряд мер, которые могут быть приняты в отношении него: личный обыск и (или) обыск в его жилище, изъятие вещей, а также арест и заключение под стражу. Кроме того, он может стать источником доказательств: его слова и поведение оцениваются судом также как и другие доказательства¹¹. Наиболее очевидно его функция в качестве объекта проявляется тогда, когда он подвергается освидетельствованию (ст. 81а УПК)¹².

Однако и в этом качестве обвиняемый наделен определенными гарантиями. Каждое вмешательство в его дела возможно только в пределах узко ограниченных оснований. Кроме того, он не обязан способствовать своему уличению — за исключением обязанности явки в суд или прокуратуру после законного вызова (ст. 133; п. 3 ст. 163а, ст. 230 УПК)¹³. Поэтому он обладает правом не давать показаний в защиту от предъявленного ему обвинения (см. ниже II 2). Также, когда возникает необходимость установить степень его опьянения, он обязан не препятствовать взятию у него крови для анализа (п. 2 ч. 1 ст. 81а УПК), однако он вправе отказаться от иных способов определения степени его опьянения¹⁴.

Начиная с XIX в., когда была преодолена стадия «инквизиционного процесса», обвиняемый постепенно приобрел и другую функцию: наделенный самостоятельными правами, он влияет на ход процесса и становится его активным **субъектом**. Отнять у него эту функцию уже невозможно, так как гарантированное конституцией «человеческое достоинство» остается неприкосновенным и в отношении обвиняемого¹⁵, а это достоинство не позволяет низводить человека до степени безвольного объекта. Таким образом, обвиняемому не приходится отказываться от своих основных прав, хотя в интересах раскрытия преступления он должен примириться с некоторыми их ограничениями¹⁶. Для того, чтобы обвиняемый воспользовался своими основными правами, ему должна быть представлена возможность активно влиять на ход процесса. Это достигается благодаря тому, что обвиняемый имеет право ходатайствовать, представлять доказательства, а также обеспечивать свою защиту иными способами. Таким образом, будучи в определенной степени источником доказательств, обвиняемый выступает как наделенный широкими правами субъект процесса.

Эту же мысль Федеральный суд уже в 1954 г. выразил следующим образом: «Обвиняемый является участником, а не объектом уголовного процесса»¹⁷.

Рассмотрим подробнее некоторые основные процессуальные права обвиняемого.

2. Право не обвинять себя: свобода обвиняемого не давать показаний

2.1. Историческое развитие этого права

Английский термин „privilege against selfincrimination“ выражает одну сторону предоставленной обвиняемому свободы давать или не давать показаний. Как известно, это право имеет две стороны: негативный аспект, т. е. не давать показаний, с тем чтобы не обвинять самого себя, и позитивный аспект, т. е. право давать показания, с тем чтобы путем активной защиты снять с себя предъявленное обвинение¹⁸.

Сегодня это право является «прописной истиной» уголовного процесса, однако его осуществлению как реального права предшествовало долгое развитие. До тех пор, пока в уголовном процессе главной целью считалось установление истины любой ценой — как, например, в средневековом инквизиционном процессе — обвиняемому постоянно грозила опасность, что его могут использовать в качестве

доказательства и насильно заставить давать показания. Предоставление же обвиняемому права давать или не давать показаний предполагало сознание того, что основной целью уголовного процесса не может быть установление истины любой ценой, а только уличение преступника с применением лишь таких методов, которые не ущемляют его личных прав.

Первые признаки такого понимания проблемы можно обнаружить уже в Брауншвейгском УПК 1949 г., согласно которому следователь на первом допросе должен был объяснить обвиняемому, «что тот не обязан отвечать или давать разъяснения по поводу поставленных вопросов». Однако, с другой стороны, в Гамбургском УПК 1869 г. еще закреплена обязанность обвиняемого давать показания относительно объекта расследования¹⁹. Также Имперский уголовно-процессуальный кодекс 1877 г. еще не содержит прямого провозглашения свободы обвиняемого давать или не давать показания. И хотя в проекте этого УПК содержался принцип, согласно которому никто не мог быть принужден содействовать своему уличению, законодатель в 1877 г. побоялся закрепить гарантии этого принципа в виде обязанности органа, осуществляющего допрос (полиция, прокурор или судья), разъяснить обвиняемому его право давать или не давать показания²⁰. Поэтому обвиняемый мог извлечь лишь косвенный намек на предоставляемую ему свободу давать или не давать показания из ст. 136 УПК, в которой указывалось на обязанность судьи — но не прокурора или органов полиции — спросить обвиняемого, «хочет ли он высказаться по поводу обвинения». Более того, и органы полиции и прокурор имели право принудить обвиняемого к признанию своей вины, хотя для этого запрещалось использовать насилие или угрозы²¹. Примечательно, что и самому судье в те годы явно не возбранялось более тонкими методами побуждать обвиняемого к признанию собственной вины.

Только в 1950 г. путем включения в УПК ст. 136а законодатель решил этот вопрос окончательно, категорически запретив использование показаний, добытых путем насилия, угрозы или обещания незаконных льгот даже в том случае, если обвиняемый даст на это согласие²².

2.2. Обязанность разъяснения обвиняемому его прав органами преследования

В 1964 г. принятием «малой уголовно-процессуальной повеллы» была окончательно и недвусмысленно закреплена гарантия права обвиняемого давать или не давать показания. Согласно новой ст. 136а УПК, обвиняемому еще в начале его первого допроса должно разъясняться, «что по закону он свободен высказываться или не давать показаний по делу». Кроме того, в законе было ясно указано что это **разъяснение** должен сделать не только судья, но и органы прокуратуры и полиции **перед каждым первым допросом** (ст. 163а УПК). При этом не имеет значения, где происходит допрос: во время предварительного следствия или в ходе судебного разбирательства²³. Таким образом, если обвиняемого, как это нередко бывает, допрашивает сначала полиция, затем прокурор и, наконец, судья, разъяснение должно быть сделано трижды. Более того, один и тот же орган преследования должен вновь разъяснить обвиняемому его

право, если вслед за первым допросом в ходе очередного допроса обвиняемому предъявляется новое обвинение²⁴.

Важное значение, которое законодатель придает обязательному разъяснению обвиняемому его прав, выражается и в том, что оно не только гарантирует свободу давать или не давать показания, но и распространяется на **сущность выдвигаемого против обвиняемого обвинения**. Чтобы иметь реальную возможность выбрать нужное в данный момент, средство защиты — молчание или высказывание — обвиняемый должен разобраться, против чего ему предстоит защищаться. Для прокурора и судьи из этого следует, что они должны разъяснить обвиняемому не только **фактические обстоятельства** преступления, которое ему инкриминируется, но и указать, «**по каким статьям УК будет квалифицироваться деяние, за которое он привлечен к ответственности**» (п. 2 ч. I ст. 136 УПК). Органы полиции в этом случае могут ограничиться разъяснением обвиняемому фактических обстоятельств дела (ч. 4 ст. 163а УПК). Разъяснение обвиняемому сущности выдвинутого против него обвинения должно быть также сделано уже во время его первого допроса. При этом не обязательно сообщать обвиняемому все известные по делу подробности, однако ему необходимо разъяснить обстоятельства дела таким образом, чтобы он был гарантирован от заблуждения относительно сущности предъявленного ему обвинения²⁵.

Указанное разъяснение должно быть сделано как в ходе **предварительного следствия**, так и во время судебного разбирательства (ч. 4 ст. 243 УПК).

Обвиняемому должна быть разъяснена и возможность воспользоваться **услугами защитника** уже в момент своего решения относительно того, будет ли он молчать или же начнет давать показания (п. 2 ч. I ст. 136 УПК).

Особенно важно знать об этом праве обвиняемому в том случае, когда он принимает решение давать полные или даже частичные показания, поскольку при этом он может навредить себе необдуманными или неясными показаниями или выбором неправильной стратегии самозащиты.

Исходя из того большого значения, которое имеет обязанность разъяснения обвиняемому его прав, вызывает сожаление тот факт, что соблюдение этого принципа в правоприменительной деятельности не обеспечено должными гарантиями. Так, вопреки общепризнанному мнению о том, что показания, полученные **органами полиции** с нарушением рассматриваемой обязанности, не должны использоваться в судебном разбирательстве²⁶, Федеральный суд считает допустимым использование полученных таким образом доказательств в судебном заседании²⁷. Между тем, показания, добытые с подобным нарушением во время судебного разбирательства **судьей** (ч. 4 ст. 243 УПК), по мнению Федерального суда, не могут быть использованы²⁸. Подобная практика является противоречивой, и она справедливо подвергается критике.

2.3. Объем права не давать показания по делу

Право обвиняемого не давать показаний не является абсолютным. Согласно п. 2 ч. I ст. 136 УПК, он свободен лишь

«высказываться или не давать показаний по делу». Из этого следует, что обвиняемый, как и любой другой гражданин, обязан сообщить свои **персональные данные**³⁰. Это положение также обосновывается ст. 111 Закона о нарушениях общественного порядка, согласно которой нарушением считаются случаи, когда «гражданин сообщает ложные данные или вообще отказывается дать компетентным органам сведения относительно своего имени, фамилии, места или дня своего рождения, семейного положения, профессии, места жительства и гражданства».

Между тем это положение справедливо подвергается критике со стороны юридической науки. Ведь обязанность сообщить такие данные может противоречить принципу, согласно которому никто не обязан сам себя обвинять. Наиболее ярко это проявляется тогда, когда фамилия совершившего преступление известна; в таком случае сообщение личных данных могло бы означать признание³¹. Поэтому обвиняемый должен быть наделен неограниченным правом не давать показаний³².

Здесь мы имеем дело с конкуренцией двух принципов: принципа материальной истины, который восходит к инквизиционному процессу и который легко может спровоцировать низведение обвиняемого до положения объекта процесса, и принципа «законности», основанного на уважении к правам обвиняемого как субъекта процесса, однако затрудняющего установление истины³³. Федеральный суд рассматривает оба эти принципа как равноправные элементы понятия правового государства³⁴. Дело в том, что правовое государство обязано обеспечить не только защиту каждого гражданина в отдельности, но и всех граждан, взятых в целом³⁵. К тому же общество заинтересовано в том, чтобы процесс протекал в рамках законности³⁶ и никто не был бы незаконно осужден³⁷.

3. Право обвиняемого на самозащиту: положительная свобода давать показания

Право обвиняемого на защиту чаще всего понимается как право иметь защитника (см. ниже II 4). Однако не менее важным, чем право, на защиту со стороны **другого лица**, является право обвиняемого на **самозащиту**. Сегодня это является как бы само собой разумеющимся. Однако этот принцип имеет самостоятельную ценность. Поэтому Европейская конвенция по правам человека гарантирует как право обвиняемого на самозащиту, так и его право на помощь со стороны адвоката³⁸.

Право обвиняемого на самозащиту выражает позитивную сторону свободы давать показания — это его право высказываться. Это право обосновывается не только конституционным требованием обеспечения возможности «быть выслушанным по закону» (ст. 103 Конституции)³⁹, но и вытекает из уважения достоинства обвиняемого как субъекта процесса. Для осуществления возможности самому активно защищаться, обвиняемый в уголовном процессе наделен правом делать заявления, заявлять ходатайства, представлять доказательства и выступать с защитительной речью.

В частности, закон предоставляет обвиняемому на каждой стадии процесса возможность высказываться относительно выдвигаемого против него подозрения. Так, ч. I ст. 136а УПК обеспечивает эту возможность на стадии **предварительного следствия** и тем самым

уже во время допроса, осуществляемого органами полиции или прокуратуры. Закон точно не устанавливает, в какой момент должен быть допрошен обвиняемый и можно ли его допрашивать неоднократно. Однако следует исходить из того, что повторный допрос необходим в случаях, когда против обвиняемого выдвигается новое обвинение или появились новые важные доказательства⁴⁰. Право обвиняемого на самозащиту путем высказываний особо гарантировано при задержании и предварительном заключении. В этом случае задержанный должен быть допрошен судьей не позднее через день после задержания (ст. ст. 115, 128 УПК). Также и на **подготовительном заседании**, когда суд решает о возможности на основании обвинения, выдвинутого прокуратурой, предать обвиняемого суду, обвиняемый обладает правом выражать несогласие с решением суда (ч.1 ст. 201 УПК).

Наиболее полно право быть выслушанным (ст. 103 Конституции) проявляется в рамках **судебного разбирательства**. Согласно ст. 33 УПК, суд не может принять ни одного решения, не выслушав предварительно участников процесса, в том числе и обвиняемого. Кроме того, после каждого допроса свидетеля, эксперта или другого обвиняемого, а также вслед за оглашением документов обвиняемому должен быть задан вопрос, не хочет ли он что-либо заявить по данному поводу (ч.1 ст. 257 УПК). Обвиняемый имеет также право произнести защитительную речь (п. 3 ч.1 ст. 258 УПК). Наконец, обвиняемому в любом случае предоставляется последнее слово (ст. 258, ч. 2 п. I УПК). Если после обвиняемого выступит другой участник процесса, в том числе его защитник, ему вновь предоставляется возможность высказаться⁴¹.

Право на самозащиту подкреплено правом обвиняемого представлять доказательства. Это право обеспечено обвиняемому уже на стадии предварительного следствия (ч. 2 ст. 163 УПК), на подготовительном заседании суда (ст. 201 УПК) и прежде всего в ходе судебного разбирательства (ст. ст. 219, 244—246 УПК). Представленное обвиняемым доказательство не может быть отклонено на основании того, что оно представлено с опозданием (ст. 246 УПК). Представленное с соблюдением закона, оно может быть отклонено лишь в строго ограниченных случаях. Кроме того, обвиняемый может сам ходатайствовать о вызове в суд свидетелей и привлечении иных доказательств.

В 1979 г. законодатель расширил возможности отклонения доказательств, о предоставлении которых ходатайствует обвиняемый⁴². Однако и теперь отклонение этих доказательств возможно только в случаях, когда предмет доказывания уже доказан, когда доказательство не имеет отношения к объему процесса, когда доказательство полностью неприемлемо или востребуется с целью затягивания разбирательства по делу (ч. 2 ст. 245 УПК).

Наряду с этим обвиняемый имеет право задавать вопросы свидетелям, в том числе и свидетелям обвинения (ч. 2 ст. 240 УПК).

4. Право иметь защитника

4.1. Предварительные замечания

Все названные выше возможности самозащиты не пойдут на пользу обвиняемому, если он не сумеет воспользоваться ими в

полной мере. Между тем это происходит весьма часто, так как в большинстве случаев обвиняемый не располагает нужными юридическими знаниями. К тому же ситуация допроса или ареста требует от обвиняемого предельной мобилизации своих психологических возможностей, что под силу не каждому человеку. Так, обвиняемый может легко ошибиться в оценке результатов расследования, упустить возможность и не заявить необходимых ходатайств, наконец, он часто не в состоянии правильно решить, следует ему молчать или же в его интересах давать показания. Ввиду этого, как правило, обращение обвиняемого за помощью к адвокату является целесообразным⁴³.

Хотя и прокурор, и суд обязаны проводить исчерпывающее и всестороннее исследование доказательств дела, включая и оправдывающие обвиняемого доказательства⁴⁴, все же участие адвоката в большинстве случаев приносит большую пользу. Дело в том, что психологическая роль судьи и прокурора качественно иная, нежели роль защитника. В то время как прокурор, сосредоточенный на исполнении функции преследования, может легко проглядеть оправдывающие обвиняемого обстоятельства или недооценить их значение, а судья, переоценив свои обязанности, неосмотрительно нарушить права обвиняемого, защитник может и должен сосредоточиться исключительно на контроле законности производства и на отстаивании интересов своего подзащитного⁴⁵.

Исходя из этого, ч. 1 ст. 137 УПК (ч. III с ст. 6 Европейской конвенции по правам человека) признает за обвиняемым право на любой стадии производства пользоваться услугами защитника⁴⁶.

4.2. Факультативность и обязанность иметь защитника

Как следует из ч. 1 ст. 137 УПК, обвиняемый имеет право (но не обязанность) пользоваться услугами защитника. Обычно вопрос о защитнике решается самим обвиняемым. Однако в ряде случаев во избежание ситуаций, где обвиняемый без защитника окажется в неравноправном положении, участие защитника обязательно. На основании ч. 1 ст. 140 УПК такими случаями являются: обвинение обвиняемого в тяжелом преступлении; длительное предварительное заключение и т. п. Согласно ч. 2 ст. 140 УПК, председатель суда по ходатайству или ex officio обязан назначить обвиняемому защитника, «когда по тяжести преступления или сложности ситуации или правового положения участие защитника представляется необходимым или когда очевидно, что обвиняемый не будет в состоянии сам себя защитить». «Тяжесть преступления» при этом, в основном, определяется, исходя из строгости ожидаемого наказания.

В таких случаях участие защитника является обязательным в течение всего судебного разбирательства как в суде первой, так и второй инстанции. Возможно, также назначение защитника еще в стадии предварительного следствия; соответствующее ходатайство должен заявить прокурор (ч. 3 ст. 141 УПК). В настоящее время идет дискуссия по вопросу, обеспечивает ли эта регламентация достаточную гарантию охраны прав обвиняемого в стадии предварительного следствия.

4.3. «Защитник по выбору» и «защитник по назначению»

Выше речь шла о таких случаях, когда обвиняемый обязан пользоваться услугами защитника («обязательная защита») и когда он вправе ими пользоваться («добровольная защита»). Когда же речь идет о различии между «защитником по выбору» и «защитником по назначению», то здесь решающим является факт кто выбирает (или назначает) защитника.

Если обвиняемый сам выбирает себе защитника, тот считается «защитником по желанию». Обвиняемый имеет возможность выбора любого представителя из числа адвокатов всей ФРГ, а также всех профессоров-юристов (ч. I ст. 138 УПК). В отличие от гражданского процесса, где защиту осуществляют допущенные в соответствующем суде адвокаты, в уголовном процессе, таким образом, обвиняемый может воспользоваться услугами «защитника по желанию» из любого региона страны. Кроме того, в уголовном процессе к помощи такого защитника можно прибегнуть уже на стадии предварительного следствия (ч. I ст. 137 УПК). Соответственно он может присутствовать на допросах обвиняемого, которые осуществляют прокуратура или органы полиции. Важнейшим преимуществом «защитника по желанию» является то, что в этом случае наиболее полно обеспечивается «принцип доверия». Даже если обвиняемый испытает разочарование и усомнится в своем защитнике, то он может в любой момент отказаться от его услуг и взять себе другого адвоката. Это право обвиняемого распространяется и на случаи «обязательной защиты».

Если в случае обязательной защиты обвиняемый не выбрал себе защитника и, по всей видимости, не собирается это сделать, суд в целях обеспечения законной защиты **обязан** по должности назначить защитника (см. 141 УПК). Так как такой защитник может быть назначен вопреки воле обвиняемого или самого адвоката (если иначе нельзя провести процесс), здесь нередко говорят о «защитнике по принуждению». Положение обвиняемого, представляемого защитником по назначению, в определенной степени менее выгодное, чем тогда, когда защитник выбирается по желанию.

Во-первых, это происходит потому, что председатель суда назначает такого защитника из числа работающих в его округе адвокатов по своему усмотрению (ч. I ст. 142 УПК). При этом он **может**, но не обязан учитывать пожелания обвиняемого или заинтересованного в обязательной защите адвоката⁴⁷. В настоящее время проблема выбора «защитника по назначению» относится к числу наиболее остро дискутируемых, поскольку часто выражается недоверие к назначаемым подобным образом защитникам. Это недоверие не всегда обосновано, однако, исходя из субъективной позиции обвиняемого, его можно понять⁴⁸. Кроме того, следует учитывать, что обвиняемый практически не имеет возможности влиять на отвод своего защитника, поскольку решение этого вопроса, в первую очередь, также зависит от председателя суда. Поэтому сегодня обвиняемый имеет лишь одну возможность «избавиться» от назначенного ему защитника: для этого он должен сам выбрать себе адвоката (ст. 143 УПК). Однако и в этих случаях на практике обвиняемому, наряду с выбранным им адвокатом, суд назначает другого защитника, когда существует опасение, что защитник по

желанию не может или не хочет обеспечить беспрепятственное проведение процесса⁴⁹.

Во-вторых, назначение «обязательного» защитника возможно не на любой стадии производства, а, как правило, только **после предъявления обвинения** со стороны прокуратуры (ч. I ст. 141 УПК); его более раннее участие возможно лишь по ходатайству прокурора или когда обвиняемый находится под стражей более трех месяцев (ст. 117 УПК).

Следует отметить, что с недавнего времени положение обвиняемого при рассмотрении дела в **кассационной инстанции** улучшилось. Ранее назначение обязательного защитника на основании ч. 2 ст. 140 УПК было строго ограничено. В связи с этим Европейский суд по правам человека заявил, что подобная практика несовместима с ч. 3 ст. 6 Европейской конвенции по правам человека⁵⁰. Благодаря этому теперь также обвиняемый, находящийся на свободе, имеет право бесплатно воспользоваться услугами защитника, если он не обладает достаточными средствами для того, чтобы сам выбрать себе адвоката и если это необходимо в интересах правосудия.

4.4. Общая защита

Действовавшие ранее положения, по которым адвокат имел право в одном деле представлять нескольких обвиняемых, а обвиняемый имел право одновременно пользоваться услугами нескольких адвокатов, были изменены в ходе реформы уголовного процесса 1974—1975 гг. в связи со злоупотреблениями в разных процессах против террористов. Сейчас обвиняемый может одновременно пользоваться услугами не более трех адвокатов (п. 2 ч. I ст. 137 УПК), а одновременная защита нескольких обвиняемых одним и тем же защитником совсем не допускается (ст. 146 УПК)⁵¹.

4.5. Права и обязанности защитника

Защитник прежде всего имеет право на **постоянное письменное и устное общение** с обвиняемым (ст. 148 УПК). По измененному в связи с процессами против террористов законодательству суд, однако, при определенных условиях имеет право на ограничение этих контактов вплоть до их полного прекращения (ч. 2 ст. 148 УПК).

Защитник вправе **присутствовать и принимать участие в процессе**, причем на судебном разбирательстве у него нет никаких ограничений. Однако возможность присутствия и участия защитника при производстве следствия ограничена. Он может присутствовать на допросах обвиняемого (ч. ч. 1, 2 ст. 168 с, ч. I ст. 168 д УПК), однако его оповещение о сроках допроса не является обязательным, если от этого могут пострадать интересы следствия (ч. 5 ст. 168 с УПК).

• Также, когда допрос осуществляется в прокуратуре, защитник имеет право присутствовать на допросе обвиняемого, но не свидетелей или экспертов (ч. 3 ст. 163а, ст. 168 с УПК).

В законе не урегулирован вопрос о присутствии адвоката на допросах, осуществляемых органами полиции. Однако его присутствие здесь можно обеспечить, если обвиняемый заявит о готовности давать показания только в присутствии адвоката.

Наряду с этим защитник вправе **проводить следственные действия**. Он может осматривать место происшествия, приглашать свидетелей защиты, ходатайствовать о проведении экспертизы, разъяснять родственникам обвиняемого об их праве на отказ от дачи показаний. Все это он делает только на основе добровольности. На судебном разбирательстве он обладает правом вызова свидетелей (ст. ст. 219, 220 УПК).

Большое значение имеет право защитника на **ознакомление с материалами дела**, поскольку он ограничен в своих возможностях проводить следственные действия. Этим правом защитник обладает на всех стадиях процесса, в том числе на стадии предварительного следствия. Однако до формального окончания следствия защитнику может быть отказано в праве знакомиться с материалами дела, если это может повредить интересам следствия (ч. ч. 2, 3 ст. 147 УПК — исключение составляют протоколы допросов). Для того, чтобы облегчить защитнику ознакомление с материалами дела, он может забирать их домой, если для этого нет серьезных препятствий. Собственно говоря, благодаря этому с материалами дела может ознакомиться и обвиняемый. Однако это считается недопустимым, поскольку этим правом наделен только защитник. Вместе с этим, как это повсеместно принято, защитник может устно сообщить своему клиенту сведения, которые, по его мнению, имеют значение для эффективной защиты. В этом же объеме защитнику разрешено изготовлять и передавать фотокопии материалов дела. Однако он не должен использовать их таким образом, чтобы обвиняемый мог согласовать свои показания с показаниями других лиц или иным способом способствовать сокрытию истины⁵².

Кроме того, защитник обладает всеми теми правами, что и обвиняемый. Например, он имеет **право представлять новые доказательства** и участвовать в судебных прениях.

5. Новая опасность для обвиняемого

Положение обвиняемого в наше время, по меньшей мере по отношению к органам правосудия, более выгодное, чем когда-либо. ущемление его прав возможно не столько со стороны государства, сколько со стороны общественного мнения и средств массовой информации. Опубликование фактов его дела или биографии может нанести обвиняемому больший психический и материальный ущерб, чем само наказание. Возможно также «предрешение» его дела, например, в прессе, когда в глазах общественного мнения он считается виновным, несмотря на то, что суд стоит на противоположной точке зрения. Борьба с такими явлениями — это новая задача презумпции невиновности⁵³.

III. УЧАСТИЕ ПОТЕРПЕВШЕГО В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

В отличие от обвиняемого, который является одной из центральных фигур уголовного процесса, потерпевший здесь, в сущности, пребывает на втором плане. Дело в том, что если в гражданском процессе потерпевший, будучи истцом, играет определяющую роль, то в уголовном процессе эту функцию в основном осуществляет

прокурор. Соответственно положение потерпевшего сводится, как правило, к роли свидетеля преступления и его последствий.

Ограниченность прав потерпевшего в последние годы — не вызвала широкую критику⁵⁴. Законодатель попытается учесть реформаторские требования в этой области⁵⁵ и в 1986 г. был принят «Первый закон об улучшении положения потерпевшего в уголовном процессе»⁵⁶. И хотя в адрес нового закона немедленно были высказаны критические замечания⁵⁷, он тем не менее послужил сигналом к дальнейшему улучшению позиции потерпевшего в уголовном процессе.

1. Заявления о преступлении и возбуждении уголовного дела по жалобе потерпевшего

Пока речь идет о возбуждении уголовного дела, потерпевший играет сравнительно большую роль. Об этом говорит тот факт, что хотя прокуратура и органы полиции по должности обязаны расследовать преступления (ч. 2 ст. 158 УПК), как правило, не они, а потерпевший выступает инициатором уголовного преследования. Сошлемся в связи с этим на статистику: только от 2 до 9 процентов уголовных дел возбуждаются по инициативе органов преследования, во всех остальных случаях уголовные дела возбуждаются на основании «заявлений о преступлениях» («Strafanzeige»). Подобное заявление может сделать любой гражданин (ч. 1 ст. 158 УПК). На практике, однако, в 73—86 процентах случаев дело возбуждается по заявлению потерпевшего⁵⁸. Однако, коль скоро он сделал этот шаг, дальнейшая судьба дела от него уже не зависит. Так обстоит дело во всяком случае с т. н. «деликтами официального преследования» (Offizialdelikte), к которым относится основная масса преступлений и проступков (Verbrechen und Vergehen).

Исключение из этого правила составляют только преступления, преследуемые по жалобе потерпевшего. Уголовное дело об этих преступлениях может быть возбуждено, как правило, по инициативе потерпевшего. К таким преступлениям относятся: нарушение неприкосновенности жилища; повреждение имущества; случаи кражи, когда виновный и потерпевший являются членами одной семьи; оскорбление. Здесь речь идет о малозначительных преступлениях, когда органы уголовной юстиции вмешиваются только в том случае, если потерпевший, подавая формальную жалобу („Strafantrag“), недвусмысленно объявляет, что он желает возбуждения уголовного дела (ч. 2, ст. 158 УПК). Поэтому подобная жалоба должна удовлетворять определенным требованиям: она должна быть подана в письменной форме и не позднее трех месяцев с момента получения сведений о преступлении или преступнике (ст. 77в УК). Дела о преступлениях, о которых идет речь, возбуждаются только по жалобе потерпевшего, однако в случае его смерти они могут быть возбуждены, как правило, другим супругом или детьми (ч. ч. 1, 2 ст. 77 УК).

Есть, однако, случаи, когда дело может быть возбуждено как по жалобе потерпевшего, так и на основании «особого общественного интереса» прокуратурой. Здесь речь идет о таких преступлениях как мелкое хищение (ст. 248а УК), умышленное и неосторожное

телесное повреждение (ст. 232 УК), кража из магазина⁵⁹, телесное повреждение вследствие неосторожного нарушения правил охраны труда⁶⁰.

2. Частное обвинение

Особенно выгодным может показаться положение обвиняемого в процессе по делам частного обвинения. Однако это впечатление обманчиво. Конечно, на процессе по таким делам потерпевший выполняет функцию прокурора и соответственно наделяется его полномочиями (ч. 1 ст. 385 УПК). Однако эта почетная роль может оказаться для потерпевшего не по силам. Поскольку в этом случае потерпевший не имеет властных полномочий, он наталкивается на большие трудности при сборе доказательств. В этом плане он практически располагает только правом предоставлять доказательства. Даже если для этого ему необходимо ознакомиться с материалами дела, он не может сделать это самолично, а вынужден обратиться к услугам адвоката (ч. 3 ст. 385 УПК).

Между тем в процессе по делам частного обвинения функции прокурора не полностью исключены и тем самым право преследования не сосредотачивается исключительно в руках потерпевшего. Здесь речь идет о том, что хотя в процессе по делам частного обвинения публичное обвинение (со стороны прокуратуры) в принципе исключено, оно все же допускается, если это «необходимо в интересах общества» (ст. 376 УПК)⁶¹. В этом случае прокурор может сам возбудить дело или же принять на себя функцию публичного уголовного преследования в начавшемся процессе по делу частного обвинения (ст. 377 УПК). При этом потерпевший может поддерживать вспомогательное обвинение (ст. ст. 395, 396 УПК)⁶².

Двойственное положение потерпевшего в таких процессах вызывает критику⁶³. С одной стороны, доля обвинительных приговоров по делам частного обвинения довольно низкая (2—3 процента)⁶⁴. Однако, если учесть, что до возбуждения дела судья обязан принять меры к примирению сторон (ч. ч. 1, 4 ст. 380 УПК) и в более половине случаев эти меры приводят к успеху⁶⁵, то можно дать положительную оценку институту частного обвинения.

Вместе с этим не следует слишком затруднять возможность для потерпевшего добиться обвинительного приговора. Так, потерпевший часто воздерживается от частного обвинения в связи с тем, что он обязан внести задаток в счет судебных издержек (ст. 379а УПК). В этом же контексте следует рассматривать то обстоятельство, что в случае оправдательного приговора или прекращения процесса судебные издержки возмещает не государство, а сам инициатор процесса (ч. 2 ст. 471 УПК). Законодатель мог бы устранить эти препятствия, затрудняющие осуществление права на индивидуальное уголовное преследование.

3. Вспомогательное обвинение

Подобно тому, как в процессах по делам частного обвинения функции прокуратуры исключены не полностью, в процессах по «деликтам официального преследования» (см. выше III I) потерпевший наделяется определенными правами, позволяющими ему влиять на ход процесса. Здесь в первую очередь имеется в виду т. н.

«вспомогательное обвинение» (Nebenklage). В таком процессе главным органом обвинения является прокуратура, однако потерпевший здесь наделяется вспомогательной функцией обвинения (ст. 395 УПК). Вспомогательное обвинение могут поддерживать следующие категории лиц: потерпевшие вследствие таких преступлений как попытка убийства, телесное повреждение, половые преступления, преступления против свободы личности, оскорбление (ч. ч. 1, 2 ст. 395 УПК); близкие родственники жертвы убийства (п. 1 ч. 2 ст. 395 УПК); каждый, кто добился возбуждения уголовного дела вопреки усмотрению прокуратуры (п. 3 ч. 1 ст. 395 УПК) (см. ниже III 4); лицо, непосредственно пострадавшее вследствие такого преступления, как оскорбление определенных конституционных органов (п. 2 ч. 1 ст. 395 УПК).

Вспомогательное обвинение осуществляется в два этапа. Вначале лицо, уполномоченное поддерживать вспомогательное обвинение, должно подать в письменной форме **заявление о своем желании вступить в качестве участника в уголовный процесс** (ч. 1 ст. 396 УПК). Затем суд по распоряжению прокурора решает вопрос о **допущении** вспомогательного обвинения. Если суд отклоняет это заявление, то соответствующее лицо вправе обжаловать решение суда (ст. 304 УПК). Если желание заявителя удовлетворится, то он наделяется примерно теми же правами, что и лицо, поддерживающее частное обвинение (ч. 1 см. 397 УПК). Кроме того, он имеет право самостоятельно обжаловать решения суда (ст. 401 УПК). Что касается оплаты судебных издержек, то в этом отношении его положение более выгодное: в случае вынесения оправдательного приговора лицо, поддерживавшее вспомогательное обвинение, компенсирует не все судебные издержки, а только собственные расходы. И только в том случае, если это лицо самостоятельно безрезультатно обжаловало решение суда, оно полностью несет соответствующие расходы⁶⁶.

Институт вспомогательного обвинения мог бы стать важным средством укрепления правового положения потерпевшего. Однако на практике он используется, в основном, не в интересах установления истины, а с целью сбора доказательств для последующего гражданского судопроизводства, в котором решается вопрос о возмещении материального ущерба. Поэтому в литературе неоднократно обсуждался вопрос о необходимости реформы этого института⁶⁷, однако приемлемого решения проблемы пока не найдено.

4. Возбуждение дела вопреки усмотрению прокуратуры

Институт вспомогательного обвинения позволяет потерпевшему подключиться к процессу, который уже начат прокуратурой, однако он также имеет возможность добиться возбуждения уголовного дела даже если прокуратура выступает против этого. Здесь речь идет в основном о таких случаях, когда потерпевший желает возбуждения уголовного преследования, однако не может сделать это путем частного обвинения. Конечно, с этой целью он может подать в прокуратуру заявление о преступлении (Strafanzeige) или жалобу с требованием возбудить уголовное дело (Strafantrag). Однако в этом случае прокуратура вовсе не обязана немедленно возбудить уголовное дело и предъявить обвинение, поскольку на основании «принципа законности» органы преследования обязаны возбудить уголовное дело только тогда, когда имеется достаточно обоснованное подозрение

в совершении преступления (ст. ст. 151, 152 УПК). Между тем вопрос о том, имеется или не имеется соответствующее подозрение решается прокуратурой по собственному усмотрению. И если последняя не видит достаточных оснований для возбуждения процесса (или прекращает уже начатый процесс из-за отсутствия обоснованного подозрения в совершении преступления на основании ст. 170 УПК), то обычно возможность публичного уголовного преследования на этом исчерпывается. В результате этого потерпевший мог бы остаться без удовлетворения, которое он связывал с наказанием преступника. Для того, чтобы предотвратить зависимость удовлетворения потерпевшего от усмотрения прокуратуры, которое может быть и ошибочным, и незаконным, ему предоставлена возможность обжаловать решение прокуратуры. Во-первых, потерпевший может обжаловать решение прокурора об отказе в возбуждении дела перед вышестоящим прокурором (ч. I ст. 172 УПК). Во-вторых, в случае неудовлетворительного для него исхода рассмотрения жалобы в прокуратуре, потерпевший может обратиться в суд (ч. 2 ст. 172 УПК). Жалобу потерпевшего в этом случае должны рассмотреть Верховный суд земли (ч. 4 ст. 172 УПК). Если суд сочтет жалобу потерпевшего обоснованной, то он выносит решение о предъявлении публичного обвинения (ст. 175 УПК). Тем самым прокуратура оказывается обязанной возбудить уголовное дело. В процессе, возбужденном прокуратурой по решению суда, потерпевший может поддерживать вспомогательное обвинение (п. 3 ч. I ст. 395 УПК).

Возможность обвиняемого добиться публичного уголовного преследования вопреки усмотрению прокуратуры имеет важное превентивное значение. В этом случае прокурор отказывается от возбуждения уголовного дела только по действительно обоснованным причинам. Этот институт также служит важной гарантией соблюдения интересов потерпевшего, хотя он и нуждается в некоторых улучшениях⁶⁸.

5. Возмещение ущерба потерпевшему

Выше рассматривались возможности, которыми обладает потерпевший для участия в процессе и каким образом он может стать инициатором процесса. Однако часто вовсе не это интересует жертву преступления. Для нее гораздо более важно добиться возмещения нанесенного ей вследствие преступления ущерба. Однако традиционно этот вопрос решается в порядке гражданского судопроизводства. Между тем такой путь часто является затяжным и может в конце концов оказаться безуспешным, ввиду неплатежеспособности ответчика или его уклонения от исполнения приговора. В этом плане имеются две возможности обеспечения интересов потерпевшего.

5.1. Во-первых, потерпевший имеет право предъявить **гражданский иск в уголовном процессе** (ст. 403 УПК). Однако это право распространяется только на требования имущественного характера, хотя иногда таким путем потерпевший может требовать материальной компенсации за ущерб, нанесенный вследствие телесного повреждения или оскорбления личности. Правовое положение потерпевшего в подобном процессе не особенно выгодно, поскольку он даже не может здесь поддерживать вспомогательное обвинение, а имеет только право на участие в судебном разбирательстве. И хотя

соединенный процесс с успехом применяется во многих странах (например, во Франции)⁶⁹, на практике эта возможность используется редко. В соединении гражданского и уголовного процессов не заинтересованы даже адвокаты, а суды по уголовным делам, опасаясь затягивания или осложнения уголовного процесса, нередко отклоняют соединение процессов со ссылкой на его «неприемлемость» (ст. 405 УПК)⁷⁰. Закон о защите интересов потерпевшего, принятый в 1986 г., не внес существенных улучшений в этот аспект процессуального положения потерпевшего⁷¹.

5.2. Поэтому большее значение для потерпевшего приобретает возможность возмещения нанесенного ему ущерба за счет государственных средств. Эта регламентация была установлена Законом о возмещении ущерба потерпевшим от насильственных преступлений, принятым в 1976 г.⁷². В этом случае речь не идет о возмещении ущерба в гражданско-правовом смысле, скорее таким путем достигается социальное обеспечение лица, которому нанесен ущерб вследствие насильственного преступления и которое не может добиться возмещения вреда иным путем⁷³. Введение института государственной компенсации ущерба, нанесенного преступлением частному лицу, обосновывается тем, что гражданин вправе ожидать от государства возмещения ущерба, нанесенного ему преступлением, от которого государство не смогло его защитить⁷⁴.

Вероятно, можно было бы продолжить поиск новых путей улучшения процессуального положения потерпевшего⁷⁵. Однако то, что сделано в этом отношении, уже сегодня является принципиально новым. Если раньше государство было озабочено лишь тем, чтобы наказать преступника, и не интересовалось судьбой потерпевшего, то теперь жертве преступления уделяется все большее внимание. Ныне стало очевидным, что нарушенный вследствие преступления правопорядок можно считать восстановленным только тогда, когда справедливость торжествует не только по отношению к правонарушителю, но и по отношению к жертве преступления.

6. Иные права потерпевшего

К иным правам потерпевшего относятся следующие:

— право потерпевшего знакомиться с материалами дела, если это не противоречит интересам обвиняемого или третьего лица (ст. 406а УПК);

— право потерпевшего пользоваться услугами защитника (ст. 406 УПК).

— право потерпевшего на информацию относительно исхода процесса (ст. 406 УПК);

— право на предотвращение разглашения сведений об интимных сторонах жизни: во время допроса потерпевшего в качестве свидетеля суд может удалить публику из зала суда (ст. 171в Закона о судоустройстве)⁷⁶.

Таким образом, изменения, внесенные законом 1986 г., показывают, что сегодня потерпевший из простого объекта процесса превратился в его субъект: права, которыми обладает потерпевший, позволяют ему быть активным участником уголовного процесса⁷⁷.

(Примечания и ссылки)

- 1) Roxin, Strafverfahrensrecht, 20. Aufl. 1987, S. 9.
- 2) Gesetz zur Wiederherstellung der Rechtseinheit auf dem Gebiete der Gerichtsverfassung, der bürgerlichen Rechtspflege, des Strafverfahrens und des Kostenrechts vom 12. 9. 1950 BGBl. Bundesgesetzblatt I S. 455.
- 3) Gesetz zur Änderung des StPO (Stafprozeßordnung) und des GVG (Gerichtsverfassungsgesetz) [StPÄG] vom 19. 12. 1964 BGBl. I S. 1067.
- 4) Erstes Gesetz zur Reform des Strafverfahrensrechts [1. StVRG] vom 9. 12. 1974, BGBl. I S. 3393, также Gesetz zur Ergänzung des Ersten Gesetzes zur Reform des Strafverfahrensrechts vom 20. 12. 1974, BGBl. I S. 3686.
- 5) Gesetz zur Änderung des StGB, des StPO, des GVG des Bundesrechtsanwaltsordnung und des Strafvollzugsgesetzes vom 18. 8. 1976, BGBl. I S. 2181.
- 6) Gesetz zur Änderung des Einführungsgesetzes zum Gerichtsverfassungsgesetz (EGVG) vom 30. 9. 1977, BGBl. I S. 1877.
- 7) Gesetz zur Änderung des StPO vom 14. 4. 1988, BGBl. I S. 497.
- 8) Strafverfahrensänderungsgesetz 1979 [StVÄG 1979] vom 5. 10. 1978, BGBl. I S. 1645.—О других аспектах этих реформ, включая критические соображения по этому поводу см. VOGEL, Strafverfahrensrecht und Terrorismus—eine Bilanz, NJW (Neue Juristische Wochenschrift) 1978, S. 1217; MÜLLER, Neuestes und allerneuestes Strafprozeßrecht, Kritische Justiz 1978, S. 301; RIESS, Das Strafverfahrensänderungsgesetz 1979, NJW 1978, S. 2265.
- 9) Ср. SCHNEIDER, Viktimologie, 1975, а также сборники: KIRCHHOFF/SESSAR, Verbrechensopfer, 1979, und von SCHNEIDER, Das Verbrechensopfer in der Strafrechtspflege, 1982.
- 10) Ср. JÜNG, Die Stellung des Verletzten im Strafprozeß, ZStW (=Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft 93 (1981) S. 1147—1176, insber. S. 1148, 1170 ff.
- 11) MÜLLER-DIETZ, Die Stellung des Beschuldigten im Strafprozeß ZStW 93 (1981) S. 1177/1216.
- 12) Особенно наглядно это проявляется в случае взятия анализа крови с целью проверки содержания в ней алкоголя.
- 13) Имеется немало исключений из этого правила (смь ст. ст. 231a—233 УПК).
- 14) Bayerisches Oberstes Landesgericht NJW 1963, S. 772; OLG (Oberlandesgericht)-Hamm, MDR (=Monatsschrift für Deutsches Recht) 1974, 508, OLG Hamm NJW 1974, 713.
- 15) BGHST (=Entscheidungen des Bundesgerichtshofs in Strafsachen 5 (1954) S. 332/333.
- 16) MÜLLER-DIETZ Указ. раб., с. 1206.
- 17) BGHST 5 (1954), S. 332/333, Ср. также PETERS, Strafprozeß, 3. Aufl. 1981, S. 77, 192, далее Еб. SCHMIDT Lehrkommentar zur Strafprozeßordnung und zum Gerichtsverfassungsgesetz, Teil I: Die rechtstheoretischen und rechtspolitischen Grundlagen des Verfahrens, 2. Aufl. 1954, Rn. 98.
- 18) Ср. также ESER, Der Schutz vor Selbstbezeichnung im deutschen Strafprozeßrecht, in: Deutsche Strafrechtliche Landesreferate zum XI. Internationalen Kongress für Rechtsvergleichung, Teheran 1974, Beiheft zur ZStW 1974, S. 136 ff; аале ROGALL, Der Beschuldigte als Beweismittel gegen sich selbst, 1977.
- 19) См. об этом RÜPING, Zur Mitwirkungspflicht des Beschuldigten und Angeklagten. JR (=Juristische Rundschau) 1974, S. 135.
- 20) Motive zu dem Entwurf einer Deutschen Strafprozeß-Ordnung, 1872, S. 93.
- 21) Ср. RADBRUCH, Grenzen den Kriminalpolizei, Festschrift für WILHELM SAUER, 1949, S. 121.
- 22) Ср. также ESER, Aussagefreiheit und Beistand des Verteidigers in Ermittlungsverfahren, ZStW 79 (1967) S. 565 ff.

- 23) Ср. KLINKNECHT/MEYER, Strafprozeßordnung, 38. Aufl. 1987, § 136 Rn. 1.
- 24) Eb. SCHMIDT, Lehrkommentar zur StPO und zum GVG, Teil II, § 136 Anm. 1 2 MEYER in: LÖWE-ROSENBERG, Die Strafprozeßordnung und das Gerichtsverfassungsgesetz, 23. Aufl. 1976—1978, § 136 Rn. 12.
- 25) Cd. SARSTEDT in LÖWE-ROSENBERG, StPO, 22. Aufl. 1971, § 136 Anm. 4; менее четко об этом: MEYER in LÖWE-ROSENBERG 23. Aufl. § 136 Rn. 20.
- 26) Ср. BOUJONG, in: Karlsruher Kommentar zur StPO, 1982, § 136 Rn. 27 с указанием других подтверждений.
- 27) BGH NJW 1983, 2205.
- 28) BGHSt 25, 325.
- 29) См критику в работе: K. MEYER, NSiZ 1983 566.
- 30) BGHSt 21 (1968), S. 334, 364; 25 (1975) S. 13, 17.
- 31) Ср. ROXIN, Strafverfahrensrecht, S. 151, WESSELS, Schweigen und Leugnen im Strafverfahren, Jus (=Juristische Schulung) 1966, S. 169.
- 32) Ср. уже ESER, ZStW (1967) S. 575, далее PETERS, Strafprozeß, S. 196.
- 33) Ср. также RIEHLE, Funktionstüchtige Strafrechtspflege contra strafprozessuale Garantien, in: Kritische Justiz 1980, S. 316 ff.
- 34) BVerfGE (=Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts) 33 (1973) S. 367 383; 38 (1975) S. 312 (320).
- 35) BVerfG NJW 1977 S. 2255.
- 36) SEELMANN, Die Ausschließung des Verteidigers, NJW 1979; S. 1128/1131.
- 37) GRÜNWALD, Anm zur BVerfG—Rechtsprechung, JZ (=Juristenzeitung) 1976, S. 767. Ср. также VOGEL, Strafverfahrensrecht und Terrorismus—eine Bilanz, NJW 1978, S. 1217.
- 38) ч. 3 ст. 6 Европейской конвенции по правам человека, принятой Ч.Н. 1950 г.
- 39) Ср. ROXIN, Strafverfahrensrecht, S. 91.
- 40) Ср. PETERS, Strafprozeß, S. 193.
- 41) BGHSt 22 (1969), S. 278.
- 42) Ср. выше со ссылкой № 8.
- 43) Ср. MÜLLER-DIETZ, ZStW 93 (1981) S. 1235.
- 44) Ср. MAIWALD, Zur gerichtlichen Fürsorgepflicht im Strafprozeß und ihren Grenzen, in: Festschrift für Richard Lange, 1976, S. 745.
- 45) Это не означает, что роль защитника является односторонней и его функции сводятся к защите интересов обвиняемого. Будучи представителем обвиняемого, он одновременно является органом правосудия, поэтому он не должен своими действиями, например, с помощью умышленной лжи, препятствовать установлению истины. Проблема двойственного положения защитника, и вытекающих из него прав и обязанностей широко дискутируется в юридической литературе. См. Arbeitskreis Strafprozeßreform. Die Verteidigung. Gesetzentwurf mit Begründung, 1979; См. критику в работе: HANACK, ZStW 93 (1981) S. 559 ff. Ср. также ROXIN, Strafverfahrensrecht S. 96 ff. Ср. также WELP, Die Rechtsstellung des Strafverteidigers, ZStW 90 (1978) S. 804 ff; HOLTFORT (Hrsg), Strafverteidiger als Interessenvertreter, 1979.
- 46) Ср. выше со ссылкой № 38.
- 47) Ср. BVerfGE 9 (1959) S. 36.
- 48) Ср. Arbeitskreis Strafprozeßreform (ссылка № 5 S. 59 ff., далее PETERS, Strafprozeß, S. 206.
- 49) Ср. RÖMER, Pflichtverteidiger neben Wahlverteidiger? ZRP (=Zeitschrift für Rechtspolitik) 1977, S. 92.
- 50) EuGMR NSiZ 1983, 373.
- 51) Ср. REBMANN, Das Verbot der Mehrfachverteidigung nach § 146 StPO, NSiZ (=Neue Zeitschrift für Strafrecht) 1981, S. 41.

52) Ср. DANS, Handbuch des Strafverteidigers, 5. Aufl. 1983, Rn. 227 f.

53) MARXEN, Medienfreiheit und Unschuldsvermutung, GA (=Goldammers Archiv für Strafrecht) 1980, S. 365 ff.; GRAVE, Der von der Presse als „Täter“ bezeichnete Tatverdächtige, NJW 1981, S. 209 ff.; BORNKAMM, Die Berichterstattung über schwebende Strafverfahren und die Persönlichkeit des Beschuldigten, NSTZ 1983, 102. Ср, также сравнительно-правовую работу ESER/MEYER, Öffentliche Vorverurteilung und faireс Strafverfahren, Beiträge und Materialien aus dem Max-Planck-institut für ausländisches und internationales Strafrecht, Freiburg, Band S. 4, 1986.

54) Ср. выше ссылки № 9 и 10.

55) BGBl. 1986 I S. 2496.

56) Об истории возникновения и некоторых изменениях см. RTESS/HILGER.

57) WEIGEND, Das Opferschutzgesetz—Kleine Schritte zu welchem Ziel?, NJW 1987, 1170—1177.

58) KAISER, Kriminologie, 1980, S. 183 ff.

59) Ср. ESER, in: SCHÖNKE/SCHRÖDER, Kommentar zum StGB, 22. Aufl 1985, § 248a Rn. 25 f.

60) Ср. STREE in SCHÖNKE/SCHRÖDER § 232 Rn. 5.

61) Ср. KLEINKNECHT/MEYER StPO § 376 Anm. 2 Sowie die dort in Anhang A 14 abgedruckten „Richtlinien für das Straf- und Bußgeldverfahren (RStBV)“ v. 1. 4. 1986. Nrn. 86 Abs. 2, 229 Abs. 1, 232 Abs. I, 233, 260 Abs. I, 261.

62) Для этого потерпевший должен подать заявление (см. 396 УПК. Список лиц, уполномоченных поддерживать вспомогательное обвинение содержится в ст. 395 УПК (Ср. KLEINKNECHT/MEYER StPO § 377 Rn. 12, RIESS/HILGER NSTZ 1987, 153).

63) Ср. Юнг, указ. раб., с. 1158, 1166 и далее.

64) Данные из работы Хирша: Gegenwart und Zukunft des Privatklageverfahrens, in Festschrift für Richard Lange, 1976, S. 815.

65) Ср. BIERBRAUER/FALKE/KOCH, Konflikt und Konfliktfreilegung, in BIERBRAUER u. a. Zugang zum Recht, S. 141, 146.

66) О других аспектах правового положения лица поддерживающего вспомогательное обвинение см. в работе: RIESS/HILGER, NSTZ 1987, S. 154 f.

67) Ср. Юнг, указ. раб., с. 1164 и далее.

68) Ср. Юнг, указ. раб., с. 1165 и далее.

69) Ср. GREBING, Die Möglichkeiten der Entschädigung des Opfers einer Straftat in französischem Recht, Rev. int. de Droit Pénal 1973, S. 338.

70) Ср. PETERS, Strafprozeß S. 558 ff., JUNG, ZStW 93 (1981) S. 1170 f.

71) Vgl. WEIGEND, NJM 1987, S. 1176.

72) В GB I. 1976 I S. 1181; Neufassung in BGBl. 1985 I S. 2.

73) KLEINKNECHT StPO, 35. Aufl. 1981, Anhang A 5 Vorbem. 1 zu §-1 OEG.

74) О других аспектах института государственной компенсации ущерба от преступлений см. SCHULTZ-LUKE/WOLF. Gewalttaten und Opferentschädigung, 1977, а также комментарий KUNZ. Gesetz über die-Entschädigung für Opfer von Gewalttaten, 1981.

75) См. подробнее работы JUNG, ZStW 93 (1981) S. 1170 ff., а также сравнительно-правовое исследование GREBING. Die Entschädigung des durch die Straftat Verletzten, ZStW 87 (1975) S. 472 ff.

76) Подр. об этом см, WEIGEND, NJW 1987, S. 1172 f.

77) Такого же мнения придерживаются RIESS/HILGER, NSTZ 1987, 155, которые в качестве сотрудников министерства принимали активное участие в разработке этих новых процессуальных законов.

ზურაბ პოთუა

გაუპატიურების ჩასადენად გამოყენებული მუქარის ცნება

გაუპატიურების ჩადენის ერთ-ერთ ხერხს წარმოადგენს მუქარა. ტერმინი „მუქარა“ მოქმედ კანონმდებლობაში ერთგვაროვანი გაგებით არ გამოიყენება. ასე მაგალითად, საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 154-ე მუხლის (გამოძალვა) პირველი ნაწილის დისპოზიციაში ვკითხულობთ: „გამოძალვა, ესე იგი მოქალაქეთა პირადი ქონების, ან ქონებაზე უფლების გადაცემის, ან ქონებრივი სარგებლობის მიცემის მოთხოვნა, რასაც თან ერთვის დაზარალებულის, ან მისი ახლობლების მიმართ ძალადობის გამოყენების, ან მათი ქონების საყოველთაოდ საშიში საშუალებით განადგურების, ან მათი სახელის გამტეხი ცნობების გახმაურების მუქარა“.

აქ, როგორც ვხედავთ, კანონმდებელი გარკვევით გამოხატავს მუქარის ცნებას, რაც არ შეიძლება ითქვას საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 117-ე მუხლის (გაუპატიურება) პირველი ნაწილის დისპოზიციაში ხსენებულ მუქარაზე.

„გაუპატიურების საქმეებზე სასამართლო პრაქტიკის შესახებ“ სსრ კავშირის უმაღლესი სასამართლოს პლენუმის 1964 წლის 25 მარტის დადგენილება გაუპატიურებისადმი მიმართებაში მუქარას შემდეგნაირად განმარტავს: „მუქარად, რომელიც გამოიყენება როგორც დაზარალებულის წინააღმდეგობის დაძლევის საშუალება მისი გაუპატიურების მიზნით, უნდა ჩაითვალოს დაზარალებულის დაშინება ისეთი მოქმედებით ან სიტყვებით, რომლებიც გამოხატავენ დამნაშავეს განზრახვას დაუყოვნებლივ მიმართოს ფიზიკურ ძალადობას დაზარალებულის, ან მისი ახლო ნათესავების (მაგ. „შვილების) მიმართ“¹.

გაუპატიურებისას გამოყენებული მუქარის ამგვარი განმარტება არსებითი ხასიათის უზუსტობით ხასიათდება. საბჭოთა იურიდიულ ლიტერატურაში დავაა იმაზე, თუ როგორია გაუპატიურებისას გამოყენებული მუქარის ფარგლები. ბ. ბლინდერს მიაჩნია, რომ ვინაიდან სისხლის სამართლის კოდექსში არ არის მითითებული მუქარის ხასიათზე, კანონმდებელს მხედველობაში აქვს გაუპატიურებისას გამოყენებული ნებისმიერი ხასიათის მუქარა, მიმართული ქალის ნების ჩახშობისაკენ, მათ შორის გამაწილებელი ცნობების გახმაურების, ან მისი ქონების განადგურების მუქარა², გაუპატიურებისას გა-

¹ Сб. пост. Пл. ВС СССР 1924—1986 гг., М., 1987, с. 616.

² Блиндер Б. А. Ответственность за изнасилование по советскому уголовному праву (По материалам Узбекской ССР). Автореф. канд. дисс., Ташкент, 1966, с. 8.

მოყენებული მუქარის ცნების ფართო გაგების მომხრეთა შორის არიან მ. შარგორდსკი, ა. პონტოვსკი, ბ. დანიელბეკი და სხვა ავტორები.

საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 117-ე მუხლის დისპოზიციაში მოცემული მუქარის ამგვარი გაგება, მისი ფარგლების ასეთი გაფართოება, არასწორი და მიუღებელია, რადგან ამ ცნებაში კანონმდებელი ისეთ მუქარას გულისხმობს, რომელიც თავისი შინაარსით და ხასიათით ფიზიკურ ძალადობასთან არის გათანაბრებული. ამასთან ეს მუქარა უნდა ითვალისწინებდეს ზიანის მიყენებას ისეთი სიკეთისათვის, რასაც დაზარალებული საკუთარ სქესობრივ თავისუფლებაზე ნაკლებად არ აფასებს. ასეთი სიკეთე კი შეიძლება იყოს როგორც დაზარალებულის, ისე მისი ახლობლების, ცალკეულ შემთხვევაში კი, სხვა პირების სიცოცხლე და ჯანმრთელობაც.

გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსის 177-ე პარაგრაფში, აგრეთვე გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსის 121-ე პარაგრაფში, რომლებიც ითვალისწინებენ პასუხისმგებლობას გაუპატიურებისათვის, პირდაპირ არის მითითებული, რომ გაუპატიურების ჩადენის საშუალებას წარმოადგენს სიცოცხლისა და ჯანმრთელობისათვის სახიფათო ძალადობის გამოყენების მუქარა.

უნგრეთის სისხლის სამართლის კოდექსის 197-ე პარაგრაფში ნახსენებია დაზარალებულის „სიცოცხლისა და სხეულებრივი ხელშეუხებლობის ხელყოფის პირდაპირი მუქარა“, ჩეხოსლოვაკიის სისხლის სამართლის კოდექსის 241-ე პარაგრაფში — „ძალადობის გამოყენების მუქარა“, ამერიკის შეერთებული შტატების სანიმუშო კოდექსის 213. 1 მუხლში კი — ვინმეს დაუყოვნებლივ მოკვლის, სხეულის მიძიმე დაზიანების მიყენების, ძლიერი ფიზიკური ტკივილის მიყენების, ან ვისმეს მოტაცების მუქარა.

მართლაც, მხოლოდ ის მუქარა შეიძლება ჩაითვალოს გაუპატიურების ჩადენის საშუალებად, რომელიც ქალს უკიდურესი აუცილებლობის მდგომარეობაში აყენებს და ამის გამო, გამოუვალ მდგომარეობაში მყოფს, აიძულებს დანებდეს მოძალადეს მისთვის არასასურველ სქესობრივ კავშირზე.

გამოუვალ მდგომარეობაში ქალს აყენებს მხოლოდ ისეთი მუქარა, რომელიც ობიექტურად საშიში, საკმაოდ ინტენსიური და თანაც უშუალოა, ამასთან, გამოხატვის ფორმის მიუხედავად (სიტყვა, იარაღის დემონსტრირება, ქესტები და ა. შ.) გულისხმობს დაზარალებულის, მისი ახლობლების, ან სხვა პირების მიმართ ძალადობის გამოყენებას. მართალია, სსრ კავშირის უმაღლესი სასამართლოს პლენუმის ზემოთაღნიშნულ დადგენილებაში ნახსენებია „დაზარალებული ან მისი ახლო ნათესავები (მაგ. შვილები)“, მაგრამ ცალკეულ შემთხვევაში ქალი გამოუვალ მდგომარეობაში შეიძლება ჩააყენოს აგრეთვე დამნაშავეს მიერ სხვა პირების საწინააღმდეგოდ გამოთქმულმა მუქარამაც. ასე მაგალითად, დამნაშავემ შეიძლება აიძულოს ქალი, დათანხმდეს მასთან სქესობრივ კავშირზე იმის მუქარით, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში მოკლავს ბავშვს, რომელიც შემთხვევის ადგილის მახლობლად შეიპყრო. ადვილი შესაძლებელია ასეთ მდგომარეობაში მყოფმა ქალმა, თუნდაც უცნობი ბავშვის სიცოცხლის გადასარჩენად „გასწიროს“ თავისი სქესობრივი თავისუფლება და დანებდეს მოძალადეს. ამ ფაქტის არმიხნევა გაუპატიურებად იმ მოტივით, რომ დამნაშავეს მიერ მოკვლის მუქარა გამოთქმული იყო არა დაზარალებულის, ან მისი ახლო ნათესავის, არამედ გარეშე პირის მიმართ — სამართლიანი არ იქნებოდა.

ცხადია, ქალს გამოუვალ მდგომარეობაში ყოველნაირი მუქარა როდი აყენებს. მაგალითად, შანტაჟური ხასიათის, ან ქონების განადგურების მუქარა გაუპატიურების ჩადენის ხერხად არ ჩაითვლება, რადგან ასეთ ვითარებაში ქალის ნება პარალიზებული არაა, გარდა ამისა, ამდაგვარი მუქარა, როგორც წესი, არა დაუყოვნებლივ, არამედ მომავალში განხორციელებას გულისხმობს, ეს კი ქალს სწორად აძლევს შესაძლებლობას თავიდან აიცილოს მისთვის არასასურველი შედეგი. ამასთან, ამ ხასიათის მუქარა ქალისათვის იმაზე დიდ საშიშროებას არ ქმნის, ვიდრე საკუთარი სქესობრივი ხელშეუხებლობის ხელყოფა. სწორად შენიშნავს ა. იგნატოვი: „ქალს, რომელიც დათანხმდება მამაკაცს სქესობრივ კავშირზე გამაწილებელი ცნობების განხაურების მუქარის გამო, დიდად არ უღირს საკუთარი სქესობრივი თავისუფლება“³.

გფიქრობ, გაუპატიურებისას გამოყენებული მუქარის ცნებაში კანონმდებელი გულისხმობს დაზარალებულის, ან სხვა პირების მიმართ სიცოცხლის ან ჯანმრთელობისათვის სახიფათო ფიზიკური ძალადობის გამოყენების, სახელდობრ: მოკვლის, სხეულის მძიმე ან ნაკლებად მძიმე დაზიანების მუქარას, აგრეთვე ძლიერი ფიზიკური ტკივილის მიყენების მუქარას, ან თავისუფლების უკანონო აღკვეთის ისეთ მუქარას, რაც სახიფათოა სიცოცხლისა და ჯანმრთელობისათვის.

რა კრიტერიუმით უნდა განისაზღვროს მუქარის რეალობის, ანუ საფუძვლიანობის ხარისხი? ავტორთა დიდი ნაწილის აზრით, ამ შემთხვევაში გადაწყვეტია მუქარის ადრესატის სუბიექტური წარმოდგენები. რასაკვირველია, სუბიექტური კრიტერიუმის უგულვებელყოფა არ შეიძლება. ზოგჯერ, თუნდაც არასერიოზული მუქარა, გამოთქმული მგრძნობიარე, მშინაარა ქალის მიმართ, შეიძლება საკმარისი ვანდეს მისი წინააღმდეგობის დასათრგუნად, ზოგჯერ კი იგივე მუქარა უფრო გაბედულმა ქალმა არაფრად ჩააგდოს და ამით მუქარის რეალურობას ყოველგვარი საფუძველი გამოაცალოს. ასეთი რამ შეიძლება მოხდეს არა მარტო არასერიოზული, არამედ დამნაშავის წარმოდგენით სერიოზული მუქარის შემთხვევაშიც. მაგრამ თუ მხოლოდ დაზარალებულის სუბიექტური მოსაზრებით ვიხელმძღვანელებთ, მაშინ დამნაშავის პასუხისმგებლობის საკითხი გაუპატიურების მცდელობისათვის საერთოდ არ უნდა დადგეს ეს კი, თავისთავად ცხადია, არასწორია.

არის თუ არა მუქარა საკმაოდ რეალური, ეს ფაქტის საკითხია, რაც ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში, საქმის ყველა გარემოების შეფასების საფუძველზე, საგამოძიებო და სასამართლო ორგანოებმა უნდა გადაწყვიტონ. აუცილებელია, გარდა დასახელებული სუბიექტური მასშტაბისა, გამოყენებული იქნეს ობიექტური მასშტაბიც, კერძოდ, მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული თუ როგორი იქნებოდა ანალოგიურ პირობებში ჩვეულებრივი ფსიქიკური კონსტიტუციის მქონე ქალის რეაქცია ასეთ მუქარაზე, როგორია მუქარის გამოთქმის ფორმა, ვითარება, რომელშიც იგი იყო გამოთქმული, დამნაშავის პიროვნება და სხვა⁴, ერთი სიტყვით ყველაფერი, რაც დამნაშავემ თავისი მუქარისათვის რეალური და სერიოზული ხასიათის მისაცემად გამოიყენა.

³ Игнатов А. Н. Квалификация половых преступлений. — М.: Юрид. лит., 1974, с. 45.

⁴ ვ. მაყაშვილი, მ. მაქავარიანი, თ. წერეთელი, თ. შავგულიძე, დანაშაული პიროვნების წინააღმდეგ — თბ., მეცნიერება, 1980, გვ. 165-166.

ზოგჯერ დამნაშავე გაუპატიურების ჩასადენად მიმართავს განუსაზღვრელი შინაარსის მუქარას, ანუ არ აკონკრეტებს, თუ რა „მოელის“ დაზარალებულს სქესობრივ კავშირზე უარის შემთხვევაში. ასეთი არაკონკრეტობიანი მუქარა მხოლოდ მაშინ განიხილება გაუპატიურების ჩადენის ხერხად, თუ კონკრეტული შემთხვევის ობიექტური და სუბიექტური გარემოებების გათვალისწინებით ქალს ჰქონდა საკმაო საფუძველი იმის წარმოსადგენად, რომ მის სიცოცხლეს ან ჯანმრთელობას, უარის შემთხვევაში, სერიოზული საფრთხე ექმნებოდა.

ჩემი აზრით, სწორია ქობულეთის რაიონის სახალხო სასამართლოს განაჩენი ბ-ს მიმართ, რომელსაც საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 117-ე მუხლის პირველი ნაწილით მსჯავრი დაედო გ-ს მუქარით გაუპატიურებისათვის. დანაშაული ჩადენილი იქნა შემდეგ ვითარებაში: ბ-მ საღამო ხანს, საკუთარი მანქანით, მოტყუებით წაიყვანა დამსვენებელი გ. ტყეში და აქ ამ უკანასკნელს სქესობრივი კავშირი შესთავაზა. როცა ქალმა უარი განუცხადა, პასუხად ბ-მ ასე მიუგო: „კანონიერი ქურდები“ ასეთ შემთხვევას ხელიდან არ უშვებენ, ამიტომ შენთვის უმჯობესია თუ უსიტყვოდ დამთანხმდები“. ქალსაც სხვა გზა არ ჰქონდა დანებდა⁵.

მართალია, მოცემულ შემთხვევაში, დამნაშავეს არც ფიზიკური ძალადობისათვის მიუმართავს და არც სიცოცხლისა და ჯანმრთელობისათვის საშიშვანო ძალადობის კონკრეტული მუქარისათვის, მაგრამ სასამართლომ, საქმის გარემოებებიდან გამომდინარე, სწორად მიიჩნია სიტუაციური ხასიათის მუქარა საზოგადოებრივად საშიშადაც, სათანადოდ ინტენსიურადაც, რეალურადაც და უშუალოდაც.

3. Г. ГОТУА

ПОНЯТИЕ УГРОЗЫ, ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ДЛЯ СОВЕРШЕНИЯ ИЗНАСИЛОВАНИЯ

Резюме

Дается анализ пределов и характера угрозы, как способа действия преступника при изнасиловании.

Выступая против расширенного понимания угрозы, автор считает, что под угрозой, как средством подавления сопротивления потерпевшей в целях ее изнасилования, следует понимать угрозу убийством, нанесением тяжкого, или менее тяжкого телесного повреждения, причинения сильной физической боли, а также угрозу незаконного лишения свободы, опасную для жизни или здоровья.

По мнению автора, угроза при изнасиловании кроме самой потерпевшей и ее близких, в отдельных случаях может быть направлена и против других лиц.

Решая вопрос о реальности угрозы, необходимо учитывать как субъективный критерий, так и объективный.

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სა-
ხელმწიფოსა და სამართლის ცენტრის სისხლის სამართლის
სექტორში

⁵ ქობულეთის რაიონის სახალხო სასამართლოს არქივი. საქმე № 27, 1984.

Г. Х. ЕФРЕМОВА

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ О ПРАВОВЫХ ЯВЛЕНИЯХ

В течение ряд лет сектором психологических проблем борьбы с преступностью Всесоюзного института Прокуратуры СССР совместно с Институтом экономики и права ГССР проводились сопоставительные исследования правосознания и общественного мнения о праве, правосудии, преступности и мерах борьбы с ней. Опросы проводились по единой программе в сходных по численности, структуре и занятости населения регионах РСФСР и ГССР¹. Изучением охвачены представители различных социально-демографических и профессиональных групп, составившие репрезентативную выборку, которая воспроизводила структуру генеральной совокупности с точки зрения сферы приложения труда, пола, возраста и образования².

Результаты исследований использованы в информациях и предложениях, представленных в соответствующие партийные и административные органы, а также отражены в ряде публикаций, в том числе в монографии «Общественное мнение и преступление» («Мецниереба», 1984). Настоящая статья посвящена изложению последующих наиболее существенных результатов, полученных в ходе дальнейших опросов общественного мнения в тех же регионах, которые отражают динамику общественного мнения о преступности и деятельности правоохранительных органов.

Сравнительные исследования общественного мнения, о которых идет речь, проведены в 1979, 1984 и 1986 годах. Они охватывают период, когда в стране произошли существенные изменения в экономической и политической жизни, всесторонний анализ которых дан на XXVII съезде партии и январском (1987 г.) Пленуме ЦК КПСС. Упущения в политической и практической деятельности, застойные явления и неблагоприятные тенденции в экономике и духовной сфере не могли не затронуть и политико-правовую сферу общественной жизни³.

¹ Общественное мнение о преступности и мерах борьбы с ней. М., 1977. При разработке теоретических положений, составлении программы и методик исследований мы воспользовались опытом специалистов-социологов по изучению общественного мнения, который нашел отражение в работах: Б. А. Грушин. Мнения о мире и мир мнений. Проблемы методологии исследования общественного мнения, М., 1967; В. Коробейников, Пирамида мнений, Общественное мнение: природа и функции. М., 1981; А. К. Уледов, Духовная жизнь общества. М., 1980 и др. Социальная значимость изучения общественного мнения о правовых явлениях рассмотрена в работах Бойкова А. Д., Долговой А. И., Кудрявцева В. Н., Миньковского Г. М., Ратинова А. Р., Шавгулидзе Т. Г. и др.

² Подробнее см.: Как провести социологическое исследование. М., 1985.

³ Учиться демократии, утверждать законность. — Коммунист, 1987, № 5, с. 3—14.

что нашло отражение в общественном сознании и зафиксировано нашими исследованиями.

Мнение о динамике преступности. Одним из показателей общественного настроения являются представления граждан о распространенности тех или иных преступных проявлений⁴. Для выявления общественного мнения о состоянии и динамике преступности опрашиваемым предлагался перечень 14 видов преступлений, доминирующих в судебной статистике, и требовалось указать, совершается ли сейчас этих преступлений больше, меньше или столько же как и прежде.

Исследование 1979 года показало озабоченность граждан криминологической ситуацией. Отмечая рост преступлений по всем категориям дел, население высказало чрезвычайно пессимистические прогнозы на будущее. Изучение статистики, официальных документов за время, истекшее с момента первого исследования, показало обоснованность скептических позиций, прогнозы сбылись по многим показателям. Контрольное исследование 1984 года не обнаружило позитивных сдвигов в оценке общественным мнением криминологической ситуации. Была лишь отмечена меньшая категоричность отрицательных суждений и увеличение доли неопределенных ответов о наиболее тяжелых насильственных преступлениях. В общественном сознании произошла определенная «переоценка» ценностей, переключение внимания с насильственной на корыстную преступность. Повысилась требовательность и взыскательность общественного мнения к хозяйственным кадрам.

Исследование 1986 года показало сохранение и даже усиление этой тенденции. Зафиксирована большая неопределенность ответов по насильственным преступлениям, от 40 до 50% опрошенных не смогли дать определенный ответ, в то время как по другим видам преступлений их доля не превышала 10—15%. Вместе с тем, если в прошлом исследовании была подмечена лишь меньшая категоричность отрицательных суждений, то сейчас достоверно чаще высказывается мнение о сокращении числа совершаемых насильственных преступлений. Разрыв в соотношении негативных и позитивных оценок сократился почти по всем категориям дел, но наиболее заметен он применительно к хулиганству (в 1979 г. на одно благоприятное суждение приходилось 6,9 неблагоприятных, в 1984 г. — 4,8, а в 1986 г. — 1,9)⁵. Можно, видимо, говорить о первых итогах массивной атаки на пьянство и алкоголизм, которые в большей мере сопутствуют именно хулиганству.

Что же касается корыстных и особенно корыстно-хозяйственных преступлений, то здесь не наблюдается изменений результатов к лучшему. В настоящее время неблагоприятные оценки более чем в 2 раза превосходят благоприятные, т. е. большинство опрошенных считает, что корыстных преступлений совершается больше или во всяком случае не меньше, чем прежде. Наиболее отрицательные суждения высказаны в отношении обмана покупателей и спекуляции, здесь на одно позитивное приходится более шести негативных утверждений.

⁴ Криминологические проблемы правосознания и общественного мнения о преступности. Москва—Прага, 1986, с. 101; Общественное мнение: опыт его изучения. Тбилиси, 1984, с. 108—109, 125, 132—133.

⁵ Ответ «преступлений совершается меньше, чем прежде» оценивался как благоприятный, оптимистичный, позитивный; варианты «преступлений совершается больше, чем «прежде» или «как и прежде» — как неблагоприятные, пессимистичные, негативные.

Для того, чтобы получить более реальное представление о восприятии и оценке криминологической ситуации населением, необходимо рассмотреть результаты не только по степени распространенности того или иного суждения, но и проследить за позицией каждого опрошенного от вопроса к вопросу. Проведенный анализ показал, что лишь один из пяти опрошенных оптимистичен в оценке состояния и динамики по большинству составов преступлений, но на одного «оптимиста» приходится 2—3 убежденных «пессимиста», которые не усматривают снижения преступности.

Такое видение гражданами состояния преступности, представления о ее размерах и тенденциях является важным показателем нравственно-правового климата в обследованных регионах. Убеждение в широком распространении преступности и ее неизменном росте формирует среди отдельных групп населения пассивность, у других — вседозволенность. Вследствие столь широкой распространенности противоправных деяний появляется эффект привыкания к ним, что также создает дополнительную питательную почву для них.

Анализ данных показал некоторые различия в оценке состояния и динамики преступности между мужчинами и женщинами, рабочими и служащими, но уровни достоверности они достигают лишь в различных профессиональных группах, что объясняется неоднородностью трудовой деятельности и связанным с этим многообразием жизненного опыта.

Наиболее оптимистичны в своих оценках работники сферы обслуживания (торговли, общественного питания, службы быта и жилищно-коммунального хозяйства), а наиболее пессимистичны работники идеологического фронта (журналисты, учителя, пропагандисты). Если среди представителей сферы обслуживания на одного «оптимиста» приходится примерно один «пессимист», то среди журналистов, учителей, пропагандистов одному «оптимисту» противостоят четыре пессимиста. Работники торговли, общественного питания, службы быта обнаружили терпимость к ряду преступных посягательств: краже государственного имущества, спекуляции, должностным хищениям, обману покупателей. Вместе с тем они столь же нетерпимы к таким преступлениям как кража личного имущества, грабеж, разбой, изнасилование. То есть определенная терпимость к отдельным преступлениям объясняется спецификой профессиональной деятельности, в большей степени сопряженной с подобными нарушениями.

Что же касается представителей идеологического фронта, то они проявляют большую, чем другие профессиональные группы, нетерпимость и критичность. Кроме того, они более чутко реагируют на происходящие изменения. Так, при сравнении с результатами прошлого исследования обнаружены самые заметные позитивные сдвиги именно в этой группе, тогда каждому «оптимисту» противостояли 10 «пессимистов». В связи с тем, что журналисты, учителя, пропагандисты по роду своей деятельности призваны принимать участие в формировании общественного мнения, в том числе и по вопросам права, правосудия, преступности и мерах борьбы с ней, то они особенно остро нуждаются в объективной и оперативной информации. Необходима целая система мероприятий по повышению правосознания, правовой культуры и правовой активности этой категории граждан, особенно журналистов.

Общественное мнение о деятельности правоохранительных органов. В последнем исследовании, как и в предыдущих, стояла задача выявления отношения населения к правоохранительным органам и их

деятельности. Необходимость такой информации объясняется тем, что деятельность органов юстиции, хотя и не является определяющей, но наряду с другими факторами, — социально-экономическими, организационными, психологическими — оказывает существенное влияние на состояние преступности и происходящие в ней изменения. Уважение к праву, правопорядку, обязательность закона и его действительность во многом обеспечиваются этими органами и зависит от авторитета тех лиц, которые представляют закон в глазах населения.

Изучение общественного мнения выявило общее положительное отношение к юридической профессии, убежденность в том, что правоохранительные органы призваны охранять их законные интересы, обеспечивать неприкосновенность и защиту от преступных посятельств, бороться с правонарушениями. Эффективность, высокое качество их работы вызывает положительный отклик среди населения, формирует доверие и уважение к этим органам и тем самым укрепляет престиж права и правопорядка. Напротив, любой факт нарушения законности, ненадлежащего выполнения своих обязанностей сотрудниками органов правоохраны вызывает резко негативную реакцию и широкий общественный резонанс, формирует среди отдельных групп населения неверие в незыблемость закона и снижает престиж правовой системы, что создает питательную среду для правонарушений.

Исследование 1979 г. показало распространенность критических оценок, негативных суждений о деятельности представителей различных служб органов МВД, особенно ГАИ. Согласно результатам 1984 года повысился интерес и возросла требовательность населения к правоохранительным органам. Увеличилось число критических замечаний, негативных суждений о деятельности представителей всех служб и ведомств органов юстиции.

Во втором исследовании, как и в первом, общественное мнение далеко неоднозначно оценило деятельность различных представителей правоохранительных органов. Лучшие показатели по всем характеристикам имели следователь, прокурор, судья и адвокат. У представителей различных служб органов МВД оценки весьма низкие. Наибольшие претензии с точки зрения законности вызвала деятельность инспектора БХСС, сотрудника ГАИ, милиционера патрульно-постовой службы и участкового инспектора. Отмечается самый высокий уровень культуры поведения и обращения у адвоката и судьи, а самые низкие у представителей патрульно-постовой службы, автоинспекции и у дежурного инспектора милиции. Резкую критику вызвала манера поведения представителей этих служб, отсутствие культуры в обращении, грубость, резкость.

В настоящее время опрошенные считают, что заметно улучшилась деятельность органов МВД. Однако, как и прежде, наибольшее число критических замечаний и негативных суждений вновь высказано в адрес работников милиции.

Одновременно выяснилось, что для значительной части населения деятельность прокурора оказалась «закрытой», около 40% опрошенных не знает, чем занимается прокурор, каковы его функции. На заметное улучшение деятельности суда, прокуратуры указали не более четверти опрошенных, а применительно к органам внутренних дел — около трети.

Полученные результаты диктуют необходимость, с одной стороны, решительного улучшения качества профессиональной подготовки и воспитания юридических кадров, повышения культуры и качества работы правоохранительных органов и, с другой стороны, организацию и

проведение специальных мероприятий, направленных на повышение престижа правоохранительных органов, расширение гласности в их деятельности. Необходимо, используя все средства пропаганды, показать роль прокурорского надзора в обеспечении законности, в проведении в жизнь принципов социальной справедливости.

Большое значение в укреплении доверия, уважения граждан к правоохранительным органам имеет надлежащее отношение сотрудников милиции, суда, прокуратуры к нуждам, жалобам трудящихся, справедливое объективное и своевременное их разрешение. В таком случае из общения человек выносит уважительное отношение к конкретному представителю юридической службы, а через непосредственный контакт формируется доверие, уважение к правоохранительным органам в целом.

Не случайно работе с заявлениями, жалобами уделяется столь пристальное внимание, она рассматривается как один из важнейших участков деятельности правоохранительных органов. Письма, заявления, жалобы являются наиболее доверительными источниками информации о запросах, чаяниях и настроениях трудящихся. На совершенствование работы с ними направлены Указ Президиума Верховного Совета СССР «О порядке рассмотрения предложений, заявлений граждан», а также приказ № 14 Генерального прокурора СССР «Об организации работы органов прокуратуры по исполнению законодательства о порядке рассмотрения заявлений и жалоб граждан».

За последние годы проделана значительная работа в этом направлении. Однако лишь от 20 до 30% граждан считают, что удалось добиться заметных улучшений. Подавляющее же большинство пока не ощущает позитивных изменений. Много критических замечаний по работе с письмами, заявлениями, жалобами высказано в адрес правоохранительных органов. Значительное число претензий связано с несвоевременным решением и формальным отношением к жалобам. Допускаются факты бездушного, бюрократического отношения к законным просьбам и обоснованным заявлениям, непринятие мер по существу, что вынуждает граждан многократно обращаться в разные инстанции по одному и тому же вопросу. Между тем установлено влияние негативных оценок работы с заявлениями и жалобами трудящихся на восприятие криминологической ситуации, при плохой оценке криминологическая ситуация представляется в 2—3 раза хуже, чем при хорошей. Наиболее существенно это влияние сказывается на оценке распространенности таких преступных проявлений как кража государственного имущества, дача и получение взятки, хищение государственного имущества с использованием служебного положения, спекуляция и хулиганство. По мнению подавляющего большинства, внимательное отношение к заявлениям, сигналам, жалобам и запросам граждан будет способствовать значительному оздоровлению ситуации.

Мнение о деятельности органов дознания и следствия. Представления о реализации правоохранительными органами принципа неотвратимости наказания отражают оценки гражданами раскрываемости преступлений. В исследованиях ставилась задача изучения мнения граждан о раскрываемости отдельных видов преступлений (перечень тот же). Кроме того, необходимо было ответить на вопрос, произошли ли изменения в общественном мнении по этому вопросу за истекший период, и если да, то каков их характер.

Анализ результатов свидетельствует, что оценки раскрываемости насильственных преступлений и совершенных по неосторожности остались неизменными. Примерно половина опрошенных считает, что

почти все или во всяком случае подавляющее большинство тяжких насильственных преступлений раскрываются. Остальная половина распадается на две примерно равные группы, одна из которых считает раскрываемость этих преступлений низкой, а другая заявляет о своей полной неосведомленности.

Суждения о корыстных и корыстно-должностных преступлениях являются более определенными, здесь реже отмечается уклонение от ответов, что само по себе свидетельствует о высоком общественном интересе, пристальном внимании граждан к этой сфере деятельности. Одновременно с растущим интересом повышается и требовательность населения к органам дознания и следствия. В настоящее время их деятельность по выявлению и раскрытию корыстно-должностных и иных корыстных преступлений оценивается более критично, чем прежде. От исследования к исследованию увеличивается число негативных оценок. Если раньше среди тех, кто дал определенный ответ, хотя бы каждый третий считал выявление и раскрытие преступлений такого рода достаточно высокими, то сейчас подобного мнения придерживается не более 15% опрошенных.

Анализ распространенности оценочных суждений о деятельности органов дознания и следствия в различных социально-демографических и профессиональных группах не обнаружил статистически значимых различий. Исключение составили лишь работники идеологического фронта, журналисты, учителя, пропагандисты, которые оценивают раскрываемость преступлений хуже, чем другие профессиональные группы. Но отмеченные различия касаются не содержательной стороны и направленности оценок, а только степени их выраженности.

Таким образом, подавляющее большинство опрошенных во всех группах в большей или меньшей степени выразили сомнение в неизбежности обнаружения преступлений, разоблачения и наказания виновных. Тем самым ставится под сомнение надежность охраны общественных и личных благ от преступных посягательств. Распространенность мнений о низкой раскрываемости (независимо от фактического положения дел) не может не сказываться на нравственно-психологическом климате и общественном настроении. У одних это порождает чувство незащищенности, на других, наиболее неустойчивых, с несформированной ценностно-нормативной системой, оказывает разлагающее влияние, являясь тем самым дополнительным психологическим источником преступного поведения.

Установлено, что от оценки раскрываемости преступлений в прямой зависимости находятся мнения граждан о криминологической ситуации. Число оптимистических оценок состояния и динамики преступности увеличивается более чем в 2 раза при высокой оценке раскрываемости преступлений. И, наоборот, доля пессимистических суждений возрастает в связи с низкой раскрываемостью. Соотношение неблагоприятных суждений и благоприятных в первом случае составляет 1,44, во втором — 3,01. При низкой оценке раскрываемости резко увеличивается разрыв между неблагоприятными и благоприятными ответами, причем наиболее выражен он в отношении корыстных и корыстно-хозяйственных преступлений. Иными словами, по оценке общественного мнения, на частоту и распространенность этих преступных проявлений самым существенным образом влияет степень их раскрываемости, чем ниже их выявляемость и раскрываемость, тем более распространены они становятся.

Мнение граждан о судебной деятельности. Эффективность деятельности органов правосудия в общественном мнении определялась

на основе оценки опрашиваемости обоснованности, законности, справедливости карательной практики судов. Респондентам предлагалось дать оценку обоснованности приговоров с точки зрения справедливости наказания дифференцированно по отдельным видам преступлений (перечень тот же). Сравнение с аналогичными результатами предыдущих исследований дает возможность зафиксировать происшедшие изменения в общественном мнении по данному вопросу.

Подавляющее большинство во всех группах проявило интерес и оценило карательную практику в целом и по отдельным категориям дел. По сравнению с прежними исследованиями уменьшилась доля уклонившихся от ответа, она не превышает 8—10%.

Результаты анализа свидетельствуют о возросшей нетерпимости граждан к преступным посягательствам, особенно корыстным и корыстно-хозяйственным. Эта тенденция нашла отражение в оценке насиением карательной практики судов.

Уменьшилась доля тех, кто оценивает наказание, назначаемое судом за совершение преступлений, как слишком суровое. В отличие от прежних лет, отмечается усиление установки на ригоризм применительно к корыстно-хозяйственным и иным корыстным преступлениям. Если прежде мнение о слишком мягком наказании относилось преимущественно к судебной практике по насильственным преступлениям, то сейчас оно столь же интенсивно высказывается и по отношению к должностным хищениям, взяточничеству, спекуляции, обману покупателей. Примерно половина опрошенных высказывает претензии к суду за чрезмерно либеральный подход к лицам, совершающим и корыстные, и насильственные преступления.

Примерно на одном уровне сохраняются претензии граждан о нарушении судом принципа социальной справедливости, о неравнозначности мер наказания, назначаемых разным лицам за аналогичные преступления (около 20%).

По обобщенным показателям лишь треть опрошенных оценивает судебную практику как справедливую, а меры наказания соответствующими тяжести и опасности совершенных деяний. Но если проследить за устойчивостью и последовательностью позиции каждого опрошенного, то оказывается, что по большинству составов преступлений такую оценку сохраняют не более 20%, а среди рабочих и служащих промышленных предприятий и строек, представителей идеологического фронта их доля не превышает 10—15%.

Таким образом, последнее исследование показало, что сохраняют свою актуальность рекомендации о необходимости разъяснения населению ошибочности точки зрения о всеилии суровых репрессий. Упоывая на устрашение, кару и изоляцию преступников, граждане тем самым умаляют роль иных мер, средств, органов. При этом снижается их личная активность, оправдывается чисто созерцательная позиция. Необходимо убедить широкие слои населения, что борьба с преступностью, особенно с такими проявлениями как обман покупателей, взяточничество, спекуляция — это дело всех и каждого.

Не могут и не должны оставаться без внимания и менее распространенные, но имеющие крайне нежелательные последствия, суждения о неравенстве перед законом и судом⁶. Устранение оснований для

⁶ С. Г. Келина. Значение принципа справедливости для уголовной юстиции. В кн.: Криминология и уголовная политика. М., 1985, с. 42—44; Г. И. Чагули.

их возникновения, будь то неосведомленность граждан или судебные ошибки, или недостаточная мотивированность и обоснованность приговора, является необходимым, поскольку впечатления такого рода порождают отчужденное отношение к правоохранительным органам, неверие, скептицизм, подрывает авторитет и престиж закона, что отрицательно отражается на борьбе с преступностью и способствует развитию неблагоприятных тенденций в динамике преступности⁷. При этом следует иметь в виду, что общественное мнение о деятельности судебных органов не функционирует изолированно, оно оказывает влияние на оценку состояния и динамики преступности, всей криминологической ситуации, и в свою очередь, само видоизменяется под влиянием ряда факторов. Исследование показало, что при оценке наказаний справедливыми соотношение неблагоприятных суждений и благоприятных о состоянии и динамике преступности составило 0,84, в то время как при оценке наказаний несправедливыми это соотношение достигло 3,56, т. е. в этом случае криминологическая ситуация оценивается более чем в 4 раза хуже.

Таким образом, исследованиями выявлены в динамике бытующие в общественном сознании представления о раскрываемости преступлений, справедливости судебной практики, отношений сотрудников милиции, суда, прокуратуры к своей работе, людям, их жалобам и заявлениям. Прослеживая позицию каждого опрошиваемого от вопроса к вопросу, выведены интегральные показатели — типы отношений к правоохранительным органам и их деятельности.

К первому, положительному, отнесены те, кто в целом устойчиво позитивно оценивает деятельность милиции, суда, прокуратуры, считает раскрываемость подавляющего большинства видов преступлений высокой, судебную практику справедливой, работу с письмами, заявлениями, жалобами качественной и своевременной. Таковых в выборке оказалось около 8%.

Этому типу противостоит другой — отрицательный. В него вошло 40% опрошенных. По всем предложенным вопросам и характеристикам они дали устойчиво негативные, критические оценки деятельности правоохранительных органов.

Почти половина опрошенных (46%) отнесена к третьему типу, колеблющемуся. Высказанные ими суждения и оценки деятельности правоохранительных органов неоднородны: по одним показателям негативные, по другим — позитивные, по одним более ярко и определенно выражены, по другим — менее.

И, наконец, четвертый, малочисленный (около 6%), условно названный «закрытым», составили те опрошенные, которые затруднились дать определенные ответы по большинству вопросов.

Отношение к правоохранительным органам, оценка их деятельности по разным показателям оказывает, как уже было сказано выше, существенное влияние на восприятие криминологической ситуации. При высокой оценке раскрываемости благоприятнее воспринимается состояние и динамика преступности. Аналогичное воздействие оказывает оценка судебной практики, а также работа с письмами, заявле-

Реализация принципа равенства граждан перед законом и судом в советском уголовном праве и процессе. В кн.: Актуальные вопросы современного уголовного права, криминологии и уголовного процесса. Тбилиси, 1986, с. 176—180.

⁷ И. Л. Петрухин, Г. П. Батуров, Т. Г. Морщакова. Теоретические основы эффективности правосудия. М., 1979, с. 82—93.

ниями, жалобами граждан. Но наиболее ярко эта зависимость проявляется в обобщенных, интегральных показателях. При общем положительном отношении к правоохранительным органам криминологическая ситуация воспринимается в 5 раз лучше, нежели при отрицательном отношении (если в первом случае соотношение неблагоприятных и благоприятных суждений составляет 1,07, то во втором оно равно 5,03).

Эти данные подтверждают необходимость повышения престижа правоохранительных органов в общественном мнении как за счет улучшения качества их деятельности, так и правовоспитательных воздействий с широким использованием средств массовой информации.

В заключение следует отметить, что мероприятия партии и правительства последних лет, получив безусловную поддержку и живой отклик среди населения, вселили уверенность относительно существенного улучшения в будущем общей обстановки и криминологической ситуации. Высказывая предположения о предстоящих изменениях в состоянии преступности, граждане более оптимистично, чем прежде, оценивают перспективу. Если ранее ожидания были более мрачными, чем оценка наличного положения дел, то сейчас прогнозы лучше, чем в 1979 году, в 5 раз, и вдвое лучше, чем два года назад.

Около 60% опрошенных считают, что в ближайшем будущем должно резко сократиться количество корыстных преступлений и более 70% высказали оптимистические прогнозы в отношении насильственных преступлений. По мнению населения, резкое снижение преступности возможно лишь при неуклонном претворении в жизнь стратегического, утвержденного XXVII съездом партии курса на ускорение социально-экономического развития страны.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სახელმწიფოსა და სამართლის კვლევის ცენტრის კრიმინოლოგიის
სექტორმა.

რეცენზია, ინფორმაცია, კრონიკა

მიხეილ ჯიბუბი

ეკონომიკის ინსტიტუტის 45 წელი

ეკონომიკის ინსტიტუტი დაარსდა 1944 წელს¹. 1957 წელს ეკონომიკის ინსტიტუტში შეიქმნა სამართლის განყოფილება (ხელმძღვანელი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპოდენტი თინათინ წერეთელი), რომლის სექტორად გარდაქმნის გამო 1958 წლიდან ინსტიტუტს ეწოდა ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტი. ასე იყო 1989 წლამდე, როდესაც ინსტიტუტს გამოეყო სახელმწიფოსა და სამართლის კვლევის ცენტრი, რომელიც შევიდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის უშუალო დაქვემდებარებაში. 1989 წლის 11 ივლისიდან ინსტიტუტს კვლავ ეკონომიკის ინსტიტუტი ჰქვია².

1944-1976 წლებში ინსტიტუტის დირექტორი იყო აკადემიკოსი პაატა გუგუშვილი³, 1976 წლიდან ინსტიტუტს სათავეში უდგას აკადემიკოსი ავთანდილ გუნია⁴.

ეკონომიკის ინსტიტუტი რაოდენობრივად პატარა კოლექტივია. დღეისათვის აქ სულ მუშაობს 175 კაცი. სამეცნიერო პერსონალი შეადგენს 149 კაცს. სამეცნიერო ხარისხი აქვს 52 თანამშრომელს, აქედან 9 ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორია, 2 ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორი, 1 ფილოსოფიურ მეცნიერებათა დოქტორი, 40 ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი. ინსტიტუტის სამეცნიერო აქტივს შეადგენს მთავარ, წამყვან და უფროს მეცნიერ მუშაკთა ჯგუფები. ამჟამად ინსტიტუტში 3 მთავარი, 13 წამყვანი და 29 უფროსი მეცნიერმუშაკია. ინსტიტუტის კოლექტივის სიმცირის მიუხედავად, მისი ზრდა არსებობის მანძილზე მნიშვნელოვანია. ეკონომიკის ინსტიტუტის გახსნისათვის საშტატო განრიგი სულ 16 ერთეულისაგან შედგებოდა⁵. აქედან სამეცნიერო თანამდებობებისათვის გამოყოფილი იყო 9 ადგილი, რომლებიც ეკავათ იმათ, ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსებისა და ფუნქციონირების

1 ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების შესახებ საქართველოს სსრ სახალხო კომისართა საბჭომ მიიღო № 734 დადგენილება 1944 წლის 29 ნოემბერს სახალხო კომისართა საბჭოს თავმჯდომარის ე. ბაქრაძის და საქმეთა მმართველის ს. როსტიაშვილის ხელმოწერით. (საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის არქივი ფ. 45, ა. 1., შ. ე. 2, გვ. 1).

2 საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის 1989 წ. 11 ივლისის განკარგულება № 23-1 ბ.

3 პაატა ბესარიონის ძე გუგუშვილი (1905-წ., 15. IX-1987 წ., 27. II), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი 1974 წლიდან.

4 ავთანდილ ლევანის ძე გუნია (1912 წ. 27.IX), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი 1979 წლიდან.

5 საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის არქივი ფ. 45, ა. 1., შ. ე. 2, გვ. 4.

სათავეებთან რომ იდგნენ, ესენია⁶: პროფ., ეკონ. მეცნ. დოქტ. პ. ბ. გუგუშვილი (დირექტორი, შეთავსებით სექტორის გამგე), დოც., ეკონ. მეცნ. კანდ. ა. ი. კაკაბაძე (სწავლული მდივანი), პროფ., ეკონ. მეცნ. დოქტ. ფ. გ. გოგიჩაიშვილი, პროფ.; გეოგრ. მეცნ. დოქტ. გ. ნ. გეხტმანი, დოც., ეკონ. მეცნ. კანდ. ნ. ს. იაშვილი (სექტორის გამგე), დოც., ეკონ. მეცნ. კანდ. ი. ს. ბაჭაძე (სექტორის გამგე), დოცენტები, ეკონ. მეცნ. კანდიდატები, უფროსი მეცნ. მუშაკები ლ. ა. კარბელაშვილი, ლ. გ. ასათიანი, ი. ლ. ჯაში.

ეკონომიკის ინსტიტუტში თავისი არსებობის დასაწყისში თანამშრომლობდნენ არა მარტო ეკონომისტები სხვა დაწესებულებებიდან (ს. ლ. ბერაძე, კ. ა. გოგობერიძე, ვ. ს. ბახტაძე, ნ. მ. ტყეშელაშვილი და სხვ.), არამედ იმჟამად საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტები სიმონ ჯანაშია და ნიკოლოზ კეცხოველი. ისინი შედიოდნენ ინსტიტუტის სამეცნიერო საბჭოში. ინსტიტუტის პირველი სამეცნიერო საბჭო დამტკიცდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის 1944 წ. 3 აგვისტოს (ოქმი № 14) პრეზიდიუმის სხდომაზე შემდეგი შემადგენლობით: პროფ. პ. გუგუშვილი, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი ნ. ნ. ჯანაშია, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი ნ. ნ. კეცხოველი, პროფ. ფ. გ. გოგიჩაიშვილი, პროფ. გ. ნ. გეხტმანი, პროფ. ნ. ნ. ქოიავა, დოც. ა. ი. კაკაბაძე, დოც. ი. ს. ბაჭაძე, დოც. ნ. ს. იაშვილი, დოც. ი. ლ. ჯაში, დოც. ლ. ა. კარბელაშვილი, დოც. ნ. მ. ტყეშელაშვილი, დოც. ი. ს. მიქელაძე, კ. ს. ციმაკურიძე (საქართველოს ფინანსთა სახალხო კომისარი) გ. ი. ფერაძე (საქართველოს სტატისტიკის სამმართველოს უფროსი), დოც. შ. ი. ჭელიძე (საქართველოს მიწსახეობის საკოლმეურნეო განყოფილების უფროსი)⁷. ეკონომიკის ინსტიტუტის პირველი ასპირანტები იყვნენ დიმიტრი ანდრიას ძე ქორიძე, ნიკანდრი კონსტანტინეს ძე ჯაკობია და ქეთევან მიხეილის ასული დადიანი. სხვათა შორის მათი ასპირანტურაში ჩარიცხვა გადაწყვიტა ეკონომიკის ინსტიტუტის დირექციის პრეზიდიუმმა სხდომაზე, რომელიც შედგა 1944 წლის 2 დეკემბერს⁸.

იმჟამად ინსტიტუტის ასპირანტურაში სწავლობს 57 კაცი, აქედან დასწრებული სწავლების ფორმით 37.

ქართული ეკონომიკური აზროვნების ისტორია ისევე ძველია, როგორც ქართული ერის სამოქალაქო ისტორია. მიუხედავად ამისა, ეკონომიკის ინსტიტუტის შექმნას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული მეცნიერების ისტორიაში. მისი ეკონომიკური აზროვნების კულტურის ამაღლებაში. ეს არის პირველი ქართული მეცნიერული ცენტრი. სლად ეკონომიკურ მეცნიერებათა სისტემური შესწავლა წარმოებს. რომ არაფერი ვთქვათ იმაზე, რომ ეკონომიკის ინსტიტუტის შექმნამდე ეკონომიკური მეცნიერება ვითარდებოდა მხოლოდ თბილისის უნივერსიტეტის ეკონომიკური ფაკულტეტის ბაზაზე და იყო შეზღუდული შესაბამისი მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის უქონლობისა და სამეცნიერო კადრების სიმცირის გამო, შემდგომში ეკონომიკის ინსტიტუტის მიერ შექმნილ საფუძველზე ჩამოყალიბდა ეკონომიკური პროფილის სხვა ინსტიტუტები და ეკონომიკური განყოფილებები (მ. შ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აფხაზეთის დ. გულიას სახელობის ენის, ლიტერა-

6 წოდებები და ხარისხები მითითებულია შესაბამისი პერიოდისთვის.

7 საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის არქივი ფ. 45., ა. 1, შ. ე. 10, გვ. 1.

8 საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის არქივი ფ. 45., ა. 1, შ. ე. 1, გვ. 1.

ტურისა და ისტორიის (1958), ბათუმის ნ. ბერძენიშვილის სახელობის (1953) და სამხრეთ ოსეთის სამეცნიერო კვლევითი (1946) ინსტიტუტების ეკონომიკური განყოფილებები).

ეკონომიკის ინსტიტუტმა დიდი როლი შეასრულა საქართველოში ეკონომიკური მეცნიერების განვითარების საქმეში, რაც გამოიხატა როგორც სამეცნიერო-კვლევით საქმიანობაში, ისე მეცნიერების კადრების აღზრდის საქმეში.

მეცნიერების განვითარება უწყვეტი პროცესია, თუმცა იგი სოციალურ გარემოთა დეტერმინირებული. ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო-კვლევით საქმიანობაზე გავლენა მოახდინა იმან, რომ იგი შეიქმნა მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში. ამასთან, არანაკლები გავლენა ჰქონდა იმ მდგომარეობას, რომელიც მაშინ არსებობდა ეკონომიკურ მეცნიერებებში. ეს იყო ეკონომიკურ მეცნიერებათა სრული პოლიტიზაცია. ამიტომ არცაა გასაკვირი, რომ მთელი 40 და 50-იანი წლები ეკონომიკის ინსტიტუტში უპირატესობა ენიჭებოდა არა ფუნდამენტურ-თეორიულ გამოკვლევებს, (თუ არ ჩავთვლით ისტორიულ-ეკონომიკურ ნაშრომებს), არამედ წინა პლანზე წამოწეული იყო კონკრეტული, დარგობრივი ეკონომიკური გამოკვლევები.

ეს მდგომარეობა აისახა თვით ინსტიტუტის სტრუქტურაზე. ინსტიტუტის დაარსებისას იყო სამი სექტორი: სოფლის მეურნეობის ეკონომიკის (გამგე ნ. იაშვილი); მრეწველობის ეკონომიკის (გამგე ი. ბაჯაძე), სახალხო მეურნეობის ისტორიის (გამგე პ. გუგუშვილი). 40-იან 50-იან წლებში ეკონომიკის ინსტიტუტის მუშაობა ამ სამი მიმართულებით მიმდინარეობდა. პოლიტიკური ეკონომიის პრობლემების სისტემური კვლევა დაიწყო მას შემდეგ, რაც პოლიტიკური ეკონომიის განყოფილება (1958 წ) ჩამოყალიბდა. პოლიტიკური ეკონომიის კვლევის გაშლას 1951 წელს გამართულმა პოლიტეკონომიკურმა დისკუსიამ (მასში ეკონომიკის ინსტიტუტიდან სამმა მეცნიერმა პ. გუგუშვილმა, ა. ნუტუბიძემ და ი. ბაჯაძემ მიიღეს მონაწილეობა)⁹ და პირველი პოლიტიკური ეკონომიის სახელმძღვანელოს გამოცემამ (1954) შეუწყო ხელი¹⁰.

60-იან წლებში შეიცვალა თანაფარდობა ფუნდამენტურ და გამოყენებით კვლევაში. დაიწყო კაპიტალისტური ეკონომიკური აზრის, სოციალიზმის პოლიტიკური ეკონომიის, სოციალისტური მეურნეობების უახლესი ისტორიის პრობლემების შესწავლა. ეკონომიკის ინსტიტუტის სტრუქტურაში გაჩნდა დანაყოფები არა დისციპლინების მიხედვით, არამედ საკვლევე სფეროების მიხედვით. 1961 წელს შეიქმნა „სოციალისტური წარმოების გაადვილების განყოფილება“. 1963 წელს ჩამოყალიბდა „სახალხო მეურნეობისა და ეკონომიკური აზრის ისტორიის“ განყოფილება, რომელიც 1967 წელს რეორგანიზებული იქნა „სოციალისტური ეკონომიკის განვითარების გამოცდილების

⁹ სულ საქართველოდან მონაწილეობდა ხუთი კაცი. გარდა აღნიშნულისა მონაწილეობდნენ ნ. ხურციძე და ხ. გულანაიანი.

¹⁰ აღნიშნული სახელმძღვანელოს ქართული თარგმანი პირველი იყო მსოფლიოს ხალხთა ენებზე ათობით თარგმანს შორის. (სახელმძღვანელო ითარგმნა და გამოიცა იმავე წელს პ. გუგუშვილისა და ი. ბაჯაძის რედაქტორობით). ქართული ეკონომიკური აზრის შემდგომი განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აღნიშნული სახელმძღვანელოს განხილვას ეკონომიკის ინსტიტუტში საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის მეცნიერ-ეკონომისტთა მონაწილეობით 1955 წლის აპრილში. ამ დისკუსიაში მონაწილეობა მიიღო სახელმძღვანელოს ავტორთა კოლექტივის წევრმა ი. კუხნიშვილმა.

განზოგადებისა და ეკონომიკური აზრის ისტორიის“ განყოფილებად. 1967 წელს შეიქმნა „სოციოლოგიის პრობლემათა“, ხოლო 1974 წელს „სოციოლოგიისა და დემოგრაფიის პრობლემათა“ განყოფილება. 1969 წელს ეკონომიკის ინსტიტუტს ჰქონდა 1. პოლიტიკური ეკონომიის, 2. მრეწველობის ეკონომიკის, 3. სოფლის მეურნეობის ეკონომიკის, 4. საბჭოთა ეკონომიკის განვითარებისა და ეკონომიკური აზრის ისტორიის, 5. კონკრეტული სოციოლოგიის განყოფილებები. 60-იან წლებში დამუშავდა პოლიტიკური ეკონომიის ისეთი პრობლემები, როგორცაა სახალხო მეურნეობის შეწონასწორებელი განვითარება (ა. გუნია), მიწის რენტის თეორია (მ. კახეთელიძე), ინდუსტრიისა და სოფლის მეურნეობის ურთიერთობა (ი. ბაჯაძე), ეკონომიკური კანონების მოქმედებისა და გამოყენების მექანიზმი (რ. ხარბელია) და სხვ. მნიშვნელოვანი გამოკვლევები განხორციელდა კონკრეტული სოციოლოგიის დარგში (3. გუგუშვილის ხელმძღვანელობით), ფართოდ დაინერგა ექსპედიციების მოწყობა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში. თუმცა მთლიანად ინსტიტუტის მუშაობის განმსაზღვრელი მიმართულება იყო სოფლის მეურნეობის ეკონომიკისა და სახალხო მეურნეობის ისტორიის კვლევა. გამოიკა საქართველოს სახალხო მეურნეობის განვითარების ისტორიული ნარკვევები საბჭოთა პერიოდისათვის. აღსანიშნავია 60-იან წლებში საბჭოთა პერიოდში საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის საარქივო დოკუმენტების პუბლიკაცია საერთო-საკავშირო სერიით, მიძღვნილი ინდუსტრიალიზაციისა და კოლექტივიზაციის პროცესებისადმი საქართველოში. საკვლევი სფეროების მიხედვით ინსტიტუტის სტრუქტურული რეორგანიზაცია განხორციელდა 70-იანი წლების მეორე ნახევარში.

1977 წელს ინსტიტუტის სტრუქტურა შედგებოდა 1. პოლიტიკური ეკონომიის; 2. სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკური პრობლემების; 3. კვლევ-წარმოებისა და კაპიტალურ დაბანდებათა ეკონომიკური ეფექტიანობის; 4. განათლებისა და მეცნიერების ეკონომიკის; 5. აგრარულ პრობლემათა; 6. სოციალისტური ეკონომიკის განვითარების გამოცდილების განზოგადებისა და ქართული ეკონომიკური აზრის ისტორიის; 7. ბუნებრივი რესურსების გამოყენებისა და გარემოს დაცვის ეკონომიკური პრობლემების; 8. სოციოლოგიისა და დემოგრაფიული პრობლემების; 9. ეფექტიანობისა და ხარისხის ეკონომიკური პრობლემების განყოფილების (1984 წლამდე) და 10. ფინანსებისა და აღრიცხვის ჯგუფისაგან. 1981 წელს შეიქმნა „არასაწარმოო სფეროს ეკონომიკური პრობლემების“ განყოფილება და „მართვის ეკონომიკური პრობლემების ლაბორატორია“. ეკონომიკურ-მათემატიკური მეთოდების კვლევა კონცენტრირებულ იქნა ახალ „სოციალურ-ეკონომიკური პროგნოზირებისა და ოპტიმალური პროგრამირების“ განყოფილებაში. 1987 წლიდან ეკონომიკის ინსტიტუტს აქვს შემდეგი სტრუქტურა: 1. პოლიტიკური ეკონომიის განყოფილება (გამგე. ეკონ. მეცნ. კანდ. მ. გველესიანი), 2. მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკურ პრობლემათა განყოფილება (გამგე. ეკონ. მეცნ. დოქტ. თ. ჩიკვაძე) ამ განყოფილებაში შედის ა) მართვის ეკონომიკურ პრობლემათა ლაბორატორია, ბ) თბილისის მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის კომპლექსური პროგრამის დამუშავების სისტემურ გამოკვლევათა და მეთოდოლოგიის ლაბორატორია, გ) მეცნიერებისა და წარმოების ინტეგრაციის ეკონომიკური ეფექტურობის პრობლემური ჯგუფი დ) ეკონომიკურ-მათემატიკური მოდელირების სექტორი; 3. აგრო-სამრეწველო კომპლექსის ეკონომი-

მიკურ პრობლემათა განყოფილება (გამგე: ეკონ. მეცნ. კანდ. დ. დიასამიძე) ამ განყოფილებაში შედის: ა) შრომის ორგანიზაციისა და ბრიგადული ფორმის სტიმულირების პრობლემური ჯგუფი; 4. აღწარმოებისა და კაპიტალურ დაბანდებათა ეკონომიკური ეფექტიანობის განყოფილება (გამგე: ეკონ. მეცნ. კანდ. ა. თეთრაული); 5. არასაწარმოო სფეროს ეკონომიკურ პრობლემათა განყოფილება (ეკონ. მეცნ. კანდ. რ. ჯავახიშვილი); 6. დემოგრაფიისა და სოციოლოგიის განყოფილება (გამგე: ეკონ. მეცნ. კანდ. ა. სულაბერიძე) 7. სოციალისტური ეკონომიკის განვითარების გამოცდილების განზოგადებისა და ქართული ეკონომიკური აზრის ისტორიის განყოფილება (გამგე: ეკონ. მეცნ. კანდ. მ. ჯიბუტი); 8. ბუნებრივი რესურსების გამოყენებისა და გარემოს დაცვის ეკონომიკურ პრობლემათა ლაბორატორია (გამგე: ეკონ. მეცნ. დოქტ. ლ. ჩიქავა); 8. აღრიცხვისა და ფინანსების მართვის ავტომატიზებული სისტემების ფუნქციონირების ეკონომიკური ეფექტიანობის ჯგუფი (გამგე: ეკონ. მეცნ. კანდ. შ. ბურდული); 10. შრომის ესთეტიკის ლაბორატორია (გამგე: ფილოს. მეცნ. დოქტ. ა. ჩხარტიშვილი).

ყველა განყოფილებაში მიმდინარეობს კადრების მომზადება პერსპექტიული პრობლემების მიმართულებით. ეს ხდება ძირითადად ასპირანტურის მეშვეობით. აღსანიშნავია, რომ ამჟამად ეკონომიკის ინსტიტუტის ძირითად სამეცნიერო კონტიგენტს ინსტიტუტის ასპირანტურადამთავრებულები შეადგენენ, რაც ხელს არ უშლის ინსტიტუტის თანამშრომელთა სტაჟირებებს, მიუღინებებს საბჭოთა კავშირის წამყვან სამეცნიერო ცენტრებში. ყოველმხრივად წახალისებული დოქტურანტურაში სწავლება. 1988 წლიდან დოქტურანტურაში სწავლობენ საბჭოთა კავშირის ეკონომიკის ინსტიტუტში თ. ბერიძე და ცენტრალურ ეკონომიკურ-მათემატიკურ ინსტიტუტში გ. ბედიანაშვილი. ყოველივე ეს აადვილებს ახალგაზრდა სპეციალისტთა ადაპტაციას კოლექტივში.

ეკონომიკის ინსტიტუტში ტრადიციულად დიდი ყურადღება ექცევა დისციპლინათაშორისო კვლევებს. მისი დაარსების დღიდანვე გაიშალა მუშაობა სრულფასოვანი ქართული ეკონომიკური ტერმინოლოგიის შესაქმნელად. 1947 წელს გამოიცა რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული „ეკონომიკური ტერმინოლოგია“, რომლის შექმნაში მონაწილეობდნენ ი. ბაჯაძე, ფ. გოგიჩაიშვილი, პ. ვუგუშვილი, ნ. დგებუაძე, ა. კაკაბაძე, ლ. კარბელაშვილი, ა. ნუცუბიძე, ვ. ჩანტლაძე, ი. ყიფშიძე, და სხვ. აღნიშნული მუშაობა მიმდინარეობდა ენათმეცნიერებთან თანამშრომლობით.

დისციპლინათშორის კვლევები განსაკუთრებით გააქტიურდა 70-იან 80-იან წლებში. მნიშვნელოვანი შედეგები იქნა მიღწეული ეკონომიკურ-თემატიკური მეთოდების კვლევის საქმეში. წარმატებით მიმდინარეობს ეკოლოგიის ეკონომიკური პრობლემების კვლევა. ხორციელდება ცდა წარმართის კვლევა ეკონომიკისა და ესთეტიკის კვეთის წერტილებში. მიმდინარეობს ნაყოფიერი მუშაობა მეცნიერებისა და განათლების ეკონომიკის შესწავლის მიმართულებით.

ეკონომიკის ინსტიტუტის თანამშრომლების მიერ გამოცემულია 300 მეტი ცალკეული გამოცემა (მონოგრაფია, ბროშურა, კრებული) 3300 მეტი საბეჭდი თაბახის მოცულობით. ეკონომიკის ინსტიტუტის სრული ისტორია სწორედ მისი თანამშრომლების სრულ ბიბლიოგრაფიაშია ასახული. ეკონომიკის ინსტიტუტის თანამშრომელთა ბიბლიოგრაფიის ანალიზით მტკიცდება,

რომ პროდუქტიულობით გამოჩეულ ავტორთა მოდინება ხდება საშუალოდ თხუთმეტ წელიწადში.

40-იან 50-იან წლებში სამეცნიერო პროდუქციის სიუხვით გამოირჩევიან ფ. გოგიჩაიშვილი, ა. გუნია, პ. გუგუშვილი, ვ. ჩანტლაძე, ი. ბაჭაძე, ვ. ბაზტაძე, ს. ბერაძე, მ. გ. გველესიანი, ნ. იაშვილი, ა. კაკაბაძე, ლ. კარბელაშვილი, მ. კახეთელიძე, ა. ნუცუბიძე, გ. ქარჩავა, ბ. ხასია, ვ. ჯიბლაძე და სხვ.

60-იან 70-იანი წლების პირველ ნახევარში მათ უერთდებიან ვ. ახალაია, ი. ასათიანი, ო. ავალიშვილი, ა. ბრეგვაძე, რ. გოგოხია, შ. ბურდული, დ. დიასამიძე, ი. კაპანაძე, გ. თოდუა, ა. თოთაძე, ა. თეთრაული, ნ. პაიჭაძე, ვ. რეხვიაშვილი, ს. სოსელია, ა. სტეფანიშვილი, რ. ხარბედია, კ. ჩარკვიანი, ლ. ჩიქავა, თ. ხოშტარია, რ. ჯავახიშვილი, ა. ჯიბუტი და სხვ.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ავტორთა ზრდა 70-იანი წლების მეორე ნახევრიდან დღემდე. უნდა აღინიშნოს, რომ ამ პერიოდში ავტორთა რაოდენობის ზრდა წინ უსწრებს სამეცნიერო პროდუქციის ერთეულთა რაოდენობის ზრდას. ყოველწლიურად ბოლო თხუთმეტი წლის განმავლობაში გამოდის ინსტიტუტის თანამშრომელთა 10-15 წიგნი და 120-150 საკურნალო სტატია. ეკონომიკის ინსტიტუტის არსებობის ბოლო თხუთმეტ წელიწადში ინსტიტუტში უფრო მეტმა ავტორმა გამოსცა ცალკე წიგნი, ვიდრე მთლიანად წინა ოცდაათ წელიწადში. აქტიურ სამეცნიერო-სამწერლო ასპარეზზე გამოვიდნენ: რ. აბესაძე, ნ. არევაძე, რ. ახმეტელი, თ. ბერიძე, ც. ბენაშვილი, გ. ბედიანაშვილი, მ. ი. გველესიანი, ლ. გუგუშვილი, ლ. გვენეტაძე, ლ. დათუნაშვილი, ნ. დარისპანაშვილი, მ. ერქომაიშვილი, ბ. ზარნაძე, ნ. ზაქარიაძე, მ. თოქმაზიშვილი, ო. კანდელაკი, ა. კობახიძე, ე. კირიკოვი, ე. მექვაბიშვილი, მ. მუჩიაშვილი, კ. ნიკარაძე, ვ. პაპავა, დ. პაქსაშვილი, ზ. რევიშვილი, მ. როკეტლიშვილი, რ. სარჩიშვილი, ზ. სოსელია, ა. სისვაძე, ა. სულაბერიძე, უ. სამადაშვილი, ნ. უდუმბერაშვილი, თ. ქოჩიაშვილი, თ. ქავთარაძე, თ. ჩიკვაიძე, ნ. შიოლაშვილი, რ. ს. ხარბედია, გ. ხასია, ქ. წიკლაური, ნ. ცომაია, გ. წერეთელი, მ. ჯიბუტი და სხვ.

სამეცნიერო პროდუქციიდან გარდა ისეთი ავტორების ნაშრომებისა როგორცაა აკადემიკოსები პ. გუგუშვილი, ა. გუნია, ვ. ჩანტლაძე, ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორები. ლ. ჩიქავა, რ. ხარბედია, მ. კახეთელიძე, ა. ნუცუბიძე, ა. ბრეგვაძე, ა. სტეფანიშვილი ნ. პაიჭაძე, თ. ჩიკვაიძე, ვ. პაპავა და სხვ. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ეკონომიკის ინსტიტუტის შრომების თხუთმეტტომეული¹¹, 450 ნაბეჭდი თაბახის მოცულობითა და კრებულების „ეკონომიკა“ ექვსტომეული (1969-1977 წწ.).

საისტორიო-ეკონომიკური გამოკვლევები ეკონომიკური აზრის ისტორიაში ძირითადად ეძღვნება პოლიტიკური ეკონომიის ისტორიას. ფუნდამენტალურად შესწავლილ იქნა XIX-XX საუკუნეების ქართული ეკონომიკური აზროვნების ისტორია კერძოდ, ნიკო ნიკოლაძის, სერგი მესხის, ქართველი სამოციანელების, ქართველი ანარქისტების, „მესამე დასის“ და სხვ. ეკონომი-

11 საქართველოს ინსტიტუტის შრომები ტ. 1.—1946; ტ. 2—1947; ტ. 3—1949; ტ. 4—1950; ტ. 5—1951; ტ. 6—1952; ტ. 7—1953; ტ. 8—1954; ტ. 9—1956; ტ. 10—1957; ტ. 11—1959; ტ. 12—1961; ტ. 13—1962; ტ. 14—1964; ტ. 15—1968; (ეს ტომი გამოვიდა სახელწოდებით „ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის შრომები“).

კური შეხედულებები და კონცეფციები (გ. თოდუა, ვ. ბახტაძე, ს. ბერაძე, ი. ასათიანი, ნ. დავლაშვიდი, ე. ჩადუნელი ი. ნორაკიძე და სხვ).

აღსანიშნავია ეკონომიკის ინსტიტუტის მიერ გაწეული მუშაობა აგრო-სამრეწველო კომპლექსის პრობლემების, არასაწარმოო სფეროს პოლიტიკური ეკონომიის ასპექტში კვლევის საქმეში. მნიშვნელოვანი წარმატებები იქნა მოპოვებული დემოგრაფიისა და სოციოლოგიის დარგებში. ეკონომიკის ინსტიტუტი წარმოდგენილი იყო სოციოლოგთა მსოფლიო კონგრესების მუშაობაში (პ. გუგუშვილი), ჩატარდა მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფების ანკეტური გამოკვლევები, ამასთან უმრავლეს შემთხვევაში რესპუბლიკაში პირველად 1977-1983 წლებში მოეწყო რვა დემოგრაფიული ექსპედიცია (1977-რაჭა, აჭარა, 1978-გურია, სამეგრელო; 1979-აფხაზეთი, კახეთი; 1980-სამეგრელო-სვანეთი; 1981-იმერეთი, 1983-ქართლი).

დიდა ეკონომიკის ინსტიტუტის როლი ქართული ეკონომიკური პუბლიცისტიკის განვითარებაში. ეკონომიკის ინსტიტუტის ინიციატივით იქნა 1958 წელს აღდგენილი საქართველოს მთავარი ეკონომიკური ჟურნალის „ეკონომისტის“ გამოცემა სახელწოდებით „საქართველოს სახალხო მეურნეობა“, რომლის გამოცემაც შეწყდა 1941 წელს. მთელი 10 წელიწადი აღნიშნული ჟურნალი ითვლებოდა ეკონომიკის ინსტიტუტის ორგანოდ.

ეკონომიკის ინსტიტუტი 1980 წლიდან გამოსცემს ეკონომიკისა და სამართლის სერიით ჟურნალ „მაცნეს“.

ეკონომიკის ინსტიტუტის როლი მნიშვნელოვანია ეკონომიკურ პრობლემათა კვლევის საკოორდინაციო საქმიანობაში. ეკონომიკის ინსტიტუტის ბაზაზე საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილებასთან 1982 წელს შეიქმნა ეკონომიკის პრობლემების საკოორდინაციო სამეცნიერო საბჭო. აღნიშნული საბჭოს ინიციატივით ტრადიციული გახდა მეცნიერ-ეკონომისტთა რესპუბლიკური შეხვედრები. მეცნიერ-ეკონომისტთა პირველი რესპუბლიკური შეხვედრა შედგა ქ. ბათუმში 1985 წლის 6—8 დეკემბერს¹². შეხვედრის პროგრამით ჩატარდა ღონისძიებათა კომპლექსი, რომელთა შორის მთავარი ადგილი დაიკავა სამეცნიერო-პრაქტიკულმა კონფერენციამ.

საქართველოს მეცნიერ-ეკონომისტთა შეხვედრა გახსნა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდენტმა, აკადემიკოსმა ე. ხარაძემ.

პლენარულ სხდომაზე მოხსენებით გამოვიდნენ საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის ეკონომიკური განყოფილების გამგე ეკონ. მეცნ. დოქტ. ლ. ხაბურზანია, საქართველოს კომპარტიის აჭარის საოლქო კომიტეტის პირველი მდივანი ეკონ. მეცნ. დოქტ. ვ. პაპუნძი, ეკონომიკისა და სა-

¹² აღნიშნულ შეხვედრას პირობითად დაერქვა პირველი. სინამდვილეში მეცნიერ ეკონომისტთა პირველი შეხვედრა შედგა 1967 წლის აპრილში ეკონომიკის ინსტიტუტის ინიციატივით.

მართლის ინსტიტუტის დირექტორი, აკადემიკოსი ა. გუნია, საქართველოს სსრ საგეგმო კომიტეტთან არსებული ეკონომიკის დაგეგმვისა და მართვის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორი ეკონ. მეცნ. დოქტ. კ. ჩარკვიანი, საქართველოს სსრ სასოფლო-წარმოების სახელმწიფო კომიტეტის სოფლის მეურნეობის ეკონომიკისა და ორგანიზაციის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორი ეკონ. დოქტ. პ. ჟღენტი, საქართველოს სსრ ჰიდროტექნიკისა და მელიორაციის ინსტიტუტის ინსტიტუტის დირექტორი, აკადემიკოსი ც. მირცხულავა.

სიტყვით გამოვიდნენ სამეცნიერო-ეკონომიკური საზოგადოების რესპუბლიკური საბჭოს თავმჯდომარე ეკონ. მეცნ. დოქტ. ვ. ადვაძე, თსუ ეკონომიკური ფაკულტეტის პოლიტეკონომიის კათედრის გამგე გ. მშვილდაძე, თსუ ეკონომიკური ფაკულტეტის დეკანი ეკონ. მეცნ. კანდ. თ. დემეტრაშვილი, ჟურნალ „ეკონომისტის“ რედაქტორი ეკონ. მეცნ. კანდ. ი. კრავცივი.

სამეცნიერო კონფერენციაზე მუშაობდა ოთხი სექცია: მართვის ეკონომიკური პრობლემები, აგროსამრეწველო კომპლექსის ეკონომიკური პრობლემები, სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის ეკონომიკური პრობლემები, არაწარმოებრივი სფეროს პოლიტეკონომიკური პრობლემები.

დასკვნით პლენარულ სხდომაზე სექციათა მუშაობის შესახებ ინფორმაციებით გამოვიდნენ სექციის ხელმძღვანელები. ეკონ. მეცნ. დოქტ. კ. ჩარკვიანი, ეკონ. მეცნ. დოქტ. ვ. ბურჯაძე, ეკონ. მეცნ. კანდ. თ. ჩიკვაძე, ეკონ. მეცნ. დოქტ. ლ. ჩიჭავაძე.

კონფერენციის მუშაობის შესახებ ილაპარაკა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების აკადემიკოს-მდივანმა, აკადემიკოსმა ა. აფაქიძემ, შეხვედრის მუშაობა შეაჯამა საქართველოს კომპარტიის ცენტრალური კომიტეტის მეცნიერების განყოფილების გამგემ ა. საყვარელიძემ.

კონფერენციის მუშაობაში მონაწილეობა მიიღო 300-მდე კაცმა, მოხსენებებით, სიტყვითა და კამათში გამოვიდა 60-მდე მონაწილე, მათ შორის 4 აკადემიკოსი. 20-მდე დოქტორი და 30 მეცნიერებათა კანდიდატი რესპუბლიკის უველა რეგიონიდან.

შეხვედრაზე განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ეკონომიკური მეცნიერების ეფექტიანობის ამალგების კონკრეტულ პრობლემებსა და სოციალისტური მეურნეობების საკვანძო საკითხებს ჩვენი რესპუბლიკის პირობებში, რამაც ასახვა ჰპოვა შეხვედრაზე მიღებულ რეკომენდაციებში.

შედგა შეხვედრები შრომით კოლექტივებთან პროგრამით გათვალისწინებულ ღონისძიებათა ფარგლებში.

მეცნიერ ეკონომისტთა მეორე რესპუბლიკური შეხვედრა შედგა ქ. თბილისში 1986 წლის მაისში. აღნიშნულ შეხვედრაზე მიღებულ იქნა საქართველოში ეკონომიკური მეცნიერების განვითარების გრძელვადიანი პროგრამა-პროგნოზი. შემუშავებულ იქნა აქტუალურ, პერსპექტიულ საკითხთა თემატიკა, რითაც განისაზღვრა საკვლევი პრობლემებიცა ხანგრძლივი პერიოდისათვის, მათ შორის ისეთი ფუნდამენტური საკითხები, როგორცაა საერთო რეგიონალური პოლიტიკური საკითხები, საკუთრების ფორმების განვითარება, რეგიონალური ეკონომიკური მექანიზმის ფუნქციონირების თავისებურებები და სხვა.

საქართველოს მეცნიერ-ეკონომისტთა III რესპუბლიკური შეხვედრა თემაზე „ტერიტორიული მეურნეობრივი ანგარიშთანობის პრინციპებზე გადასვლის მეცნიერული საფუძვლები“ შედგა 1988 წლის 24 ნოემბერს. მასში მონაწილეობა მიიღო 150 კაცმა თბილისიდან, ქუთაისიდან, სოხუმიდან, ბათუმიდან, გორიდან. ისინი წარმოადგენდნენ რესპუბლიკის ყველა წამყვან ეკონომიკური კვლევის ცენტრს.

მეცნიერ-ეკონომისტთა III რესპუბლიკური შეხვედრის პროგრამით ჩატარდა ორი სხდომა. პირველ სხდომას თავმჯდომარეობდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი აკად. ა. აფაქიძე, ხოლო მეორეს — საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების აკადემიკოს-მდივანი, აკადემიის წევრ-კორესპოდენტი რ. მეტრეველი.

პირველ სხდომაზე მოხსენებებით გამოვიდნენ ეკონ. მეცნ. დოქტ. ლ. ხაბურზანია, ეკონომიკის ინსტიტუტის დირექტორი, აკად. ა. გუნია, სახალხო მეურნეობის ეკონომიკის, დაგეგმვისა და მართვის სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორი, ეკონ. მეცნ. დოქტ. ვ. ადვაძე, საქართველოს აგროსამრეწველო კომპლექსის ეკონომიკისა და მართვის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის დირექტორი ეკონ. მეცნ. დოქტ. ვ. ბურკაძე, ამავე სხდომაზე ვრცელი სიტყვა წარმოთქვა საქართველოს კვ. ცენტრალური კომიტეტის მდივანმა ნ. ჭითანავამ, მეორე სხდომაზე მოხსენებების გამო გაიმართა კამათი. მასში მონაწილეობდნენ ეკონ. მეცნ. დოქტორები: ვ. ადვიშვილი, ვ. დათუკი-შვილი, ვ. პაპავა, ო. საღარეიშვილი, ო. ქეშელაშვილი, რ. ხარებავა, ლ. ჩიქავა, ეკონ. მეცნ. კანდიდატები: ბიგვავა, ნ. ბუშინა, მ. გველესიანი, პ. გარუჩავა, თ. ჩიკვაძე და სხვ. სიტყვით გამოვიდა საქართველოს სსრ საგეგმო კომიტეტის თავმჯდომარის მოადგილე ბ. გულუა.

მეცნიერ-ეკონომისტთა III რესპუბლიკური შეხვედრა იყო პირველი ფორუმი, სადაც კოლექტიურად გამოითქვა მეცნიერული შეფასება ქართველი მეცნიერ-ეკონომისტების მიერ რესპუბლიკის ეკონომიკური დამოუკიდებლობის შესახებ. მეცნიერ ეკონომისტთა III რესპუბლიკურმა შეხვედრამ მოიწონა რესპუბლიკის თვითმმართველობასა და თვითდაფინანსებაზე გადასვლა და საქართველოს სსრ სამეცნიერო ანგარიშთანობის პრინციპებით მართვისა თვის თეორიული საფუძვლების მომზადების ღონისძიებათა ეფექტური ჩატარებისათვის ჩათვალა მიზანშეწონილად უპირველეს ყოვლისა კვლევის წარმართვა სხვადასხვა მიმართულებით¹³.

მეცნიერ-ეკონომისტთა III რესპუბლიკური შეხვედრის ძირითადი პრობლემის ირგვლივ კამათი სულ მალე 1989 წლის 18 იანვარს გაგრძელდა ეკონომიკის ინსტიტუტში ეკონომიკის პრობლემების კვლევის საკოორდინაციო საბჭოს სხდომაზე: აღნიშნულ სხდომაზე მიღებულ იქნა რესპუბლიკის სამეურნეო ანგარიშთანობის პრობლემათა კვლევის საორიენტაციო პროგრამა. ყოველივე ამან ხელი შეუწყო აღნიშნული მიმართულების აქტუალიზაციას ქართველ მეცნიერთა გამოკვლევებში, კერძოდ ეკონომიკის ინსტიტუტში. მეცნიერ-ეკონომისტთა რესპუბლიკურ შეხვედრებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს.

¹³ მეცნიერ-ეკონომისტთა III რესპუბლიკური შეხვედრის შესახებ მასალები იხ. მ. ჯიბუტი. ქართველ ეკონომისტთა რესპუბლიკური ფორუმი — „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია — 1989 — № 1 — 5 — 62 გვ.

ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ იგი წარმოადგენს საუკეთესო საშუალებას რათა შეჯამებულ, საფუძვლიანად გაანალიზებულ და განზოგადებულ იქნას ეკონომიკურ მეცნიერებათა დარგებში ჩატარებული მეცნიერული კვლევის უმნიშვნელოვანესი შედეგები; მეორე, მასზე მეცნიერებს ეძლევათ საშუალება ერთმანეთს გაუზიარონ თავიანთი შეხედულებები პრობლემატურ, სადისკუსიო საკითხებზე და ამით დააჩქარონ ერთიანი ჭეშმარიტი აზრის დადგენა; მესამე, ასეთი შეხვედრები ხელს უწყობს რესპუბლიკის ცალკეულ რეგიონებში მოღვაწე მეცნიერ-ეკონომისტთა ძალების კონსოლიდაციას და მეცნიერული კვლევის კოორდინაციას დროსა და ეპოქის მიერ წამოჭრილი პრობლემების გადასაჭრელად.

ისეთი მოვლენები, როგორცაა მეცნიერ-ეკონომისტთა რესპუბლიკური შეხვედრები გავლენას ახდენენ მეცნიერების განვითარების სტრატეგიაზე სამეცნიერო გამოკვლევების ყველა დანაყოფებში. მათ შორის სამეცნიერო-კვლევით ინსტიტუტებშიც.

ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო სტრატეგია არსებობის ყველა ეტაპზე ძირითადად ექსტენსიურ განვითარებას გულისხმობდა. მთელი ძალისხმევა მიმართული იყო იქითკენ, რომ კვლევის პროგრამაში მოეცვათ ეკონომიკური თეორიის პრობლემათა მთელი გამა. ბოლო წლებში მიმდინარეობს სამეცნიერო კვლევის ინტენსიფიკაცია, როცა სამეცნიერო პოტენციალის კონცენტრაცია ხდება ერთ ან რამდენიმე მნიშვნელოვან პროგრამაზე. აღნიშნულ ტენდენციას აძლიერებს ისიც, რომ სამეცნიერო კვლევით ინსტიტუტში ინერგება სამეურნეო ანგარიშობის პრინციპები. ეკონომიკის ინსტიტუტში პერსპექტივაში კვლევის ძირითადი მიმართულებები თანამედროვე ეტაპზე შემდეგნაირადაა წარმოდგენილი: სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის პერსპექტივები (საქართველოს სსრ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის კომპლექსური პროგრამის შემუშავება), საქართველოს ეკონომიკის სამეურნეო ანგარიშობის საფუძველზე განვითარების თეორიული ასპექტები, სამეურნეო მექანიზმის ფუნქციონირება რეგიონში, საქართველოს სახალხო მეურნეობის განვითარების გამოცდილება, ქართული ეკონომიკური აზრის ისტორია უძველესი დროიდან დღემდე და სხვ.

სამეცნიერო საქმიანობაში შეუძველელია ოპერატიული კონტაქტების მნიშვნელობა კონფერენციებზე, დისკუსიებზე და სხვა ინტერესების მიხედვით შეხვედრაზე. ეკონომიკის ინსტიტუტში ჩატარდა ყველა რანგის უამრავი სამეცნიერო ღონისძიებანი. აღსანიშნავია ტრადიციული შიდასაინსტიტუტო სესიები, სულ ჩატარდა 40-ზე მეტი კონფერენცია. აღსანიშნავია ეკონომიკის ინსტიტუტის დაარსების ე. წ. საიუბილეო კონფერენციები მიძღვნილი 20 (XXIV სამეცნიერო სესია აპრილი 1964), 25 (XXVII სამეცნიერო სესია, აპრილი, 1969), 30 (XXXII სამეცნიერო სესია, 1974) წლისთავისადმი ინსტიტუტის დაარსებიდან.

1980 წლის 27 ნოემბრიდან 2 დეკემბრამდე ჩატარდა საერთაშორისო სამეცნიერო-საკოორდინაციო თაბირი, რომელშიც მონაწილეობდნენ მეცნიერები პოლონეთიდან, ჩეხოსლოვაკიიდან, გერ-იდან, უნგრეთიდან, ბულგარეთიდან და სხვ. მასში მონაწილეობა მიიღეს აკადემიკოსმა დ. ი. აბალკინმა და ე. მ. პრიმაკოვმა.

1987 წელს (1-4 სექტემბერი) ეკონომიკის ინსტიტუტში ჩატარდა X საბჭოთა კავშირ-ამერიკის სიმპოზიუმი სოფლის მეურნეობის ეკონომიკაზე.

70-იან 80-იან წლებში განსაკუთრებით ფართოდ გაიშალა ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო კავშირები საზღვარგარეთის სამეცნიერო ცენტრებთან. დადებულია თანამშრომლობის ხელშეკრულება ბულგარეთის უმაღლეს ეკონომიკის ინსტიტუტთან, უნგრეთის ეკონომიკის ინსტიტუტთან. გახშირდა უცხოელი მეცნიერ-ეკონომისტების სამეცნიერო მივლინებები. 1977-78 წლებში ინსტიტუტში მივლინებებით იყვნენ იოზეფ ლისი (პოლონეთი, ქ. ლოძი, წარმოების ეკონომიკის ინსტიტუტი), ფინეთის პრესის ჯგუფი, იაპონელი მეცნიერები (აზიაში მშვიდობისა და უშიშროების IV საბჭოთა კავშირ-იაპონიის მონაწილეები) და სხვ. 1982-1983 წლებში: ბოსფორის (თურქეთი) უნივერსიტეტის პროფესორი კენან ბულუგოღლიუ, მიჩიგანის უნივერსიტეტის პროფესორები ჯერომ კრავი, ვანო რუტიმანი, პატრიცია ბატიჩი, თომას მაკკეხენი ავსტრიელი პროფესორი პეტერ ფლაისნერი და სხვ. 1984 წელს: ინგლისელი პროფესორი დ. დურბინი, პროფესორი კარლ ჰაინც ოპენლენდენი მიუნხენიდან. 1985 წელს აშშ-ის საქალაქო ბანკების ვიცე-პრეზიდენტი სტივენ ლიუნსი, უნგრეთის ეკონომიკის ინსტიტუტის განყოფილების გამგე ბენეტი, გრდ-ის დელეგაცია აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი კალვოიტ ვერნერის ხელმძღვანელობით, ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკის ეკონომისტთა დელეგაცია და სხვ. 1986 წელს: ჩინეთის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა აკადემიის დელეგაცია, ამერიკული ბანკის „სიტი ბენკ“-ის ვიცე-პრეზიდენტი გარი სკოლნიკი, გფრ-ის ეკონომიკის-სამინისტროს თანამშრომელი რუდოლფ მორავიტი, ბულგარეთის სოციალური მართვის ინსტიტუტის პროფესორი პავლიკ ცვეტკოვსკი, უნგრეთის მსოფლიო ეკონომიკის დოქტორი კალმან მოუხელი. 1988 წელს: ჩინეთის პოლიტიკისა და მართვის ინსტიტუტის დელეგაცია და სხვ.

60—70-იან წლებში ეკონომიკის ინსტიტუტში ფუნქციონირებდა სამი სპეციალიზირებული ხარისხების მომნიჭებელი საბჭო. ერთი სადოქტორო (პოლიტიკური ეკონომიისა და სახალხო მეურნეობის ისტორიის სპეციალობით) და ორი საკანდიდატო (1. პოლიტიკური ეკონომიის, სახალხო მეურნეობის ისტორიის, ეკონომიკური აზრის ისტორიის სპეციალობებით და 2. მრეწველობის ეკონომიკის და სოფლის მეურნეობის ეკონომიკის სპეციალობებით).

1981 წლიდან ეკონომიკის ინსტიტუტში მუშაობს ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მომნიჭებელი სპეციალიზირებული საბჭო: 007. 08. 01. სპეციალობით 03.00.05—მრეწველობის ეკონომიკა და სოფლის მეურნეობის ეკონომიკა.

დისკი 85 კაპ.

6 1957/90

ინდექსი 76196

ISSN 0206-569X, Изв. АН ГССР, сер. экономики и права, т. II, № I-II &